

BORBÉLY GÁBOR

Erdélyi Magyar Adatbank – Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság

Szőlő és bor az Érmelléken

Partiumi füzetek

Nagyvárad
2009

57

EMA-PBMET

Borbély Gábor
SZŐLŐ ÉS BOR AZ ÉRMELLÉKEN

Borbély Gábor

SZŐLŐ ÉS BOR
AZ ÉRMELLÉKEN

Kiadja
a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság,
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség

2009

A sorozatot szerkeszti:
Dukrét Géza

Szövegkorrektúra:
Mihálka Magdolna

Számítógépes tördelés:
Fábián Mérai Csilla

A fényképeket készítette:
Sófalvi István

Fedőlapon: Szalacsi pincesor
Hátlapon: Albisi, értarcsai és nagyjankai pincék,
csikóbőrös kulacs

Készült
a Bihar Megyei Tanács,
az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete
támogatásával

Készült a nagyváradi Europrint nyomdában
Felelős vezető: Derzsi Judit

SZŐLŐ ÉS BOR AZ ÉRMELLÉKEN

*„Ismét egy új pohár,
 Mely tiszta vágyat zár.
 Egy régi és egy új barát kezén
 Került hozzám e távol szerzemény,
 Érmellék drága nedve. Volna bár
 Tengernyi, értük folya e pohár.
 Biharnak vére forróbb mint te vagy
 Szelíd bor! tán azért hogy enyhet adj
 A honfi szívnek annyi baj után,
 Midőn kifárad nyert s veszített csatán.
 Enyhítsd a jót, égesd az úrulót,
 Ki elforgatni kész a férfiszót.
 Légy tiszta forrás tiszta keblűnek,
 S zavart, ha korcsok rád tekintenek.
 De mit beszélék? itt a bor,
 A drágagyöngyös bakator,
 Baráti kézzel áldozunk:
 Biharnak jobb időt: igyunk!”*

Vörösmarty Mihály: Jó bor

Az Érmellék Románia északnyugati részén, Bihar és Szatmár megyékben terül el. Mély fekvésű, vízjárta terület a Réz-hegység előhegyeinek lába és a Nyírség homokbuckás vidéke között. Vízrajzilag, északkeleten a Krasznával, délnyugaton a Berettyóval kapcsolódik. Az egykor mocsaras, vizenyős, rétekekkel borított mély terület láncszem volt a hajdani Ecsedi-láp és a Nagysárrét legendás mocsárvilága között.

Ballagi Aladár történetíró, *A bihari síkság* című tanulmányában tömören, lényegbelátóan fogalmaz az Érmellékről: „Az ér sajtóságos víz: se nem folyó, se nem csatorna, se nem mocsár, de mindenikből

van benne valami. Nem csak partja, de medre is tele van növényvel... az Ér vize épen kétfele szeli az Érmelléket, melynek egyik fele a most leírt lapály, másik fele gerezd-termő dombvidék. A tövében folydogáló Ér és Berettyó közt, ék alakban dől a síkra, Szalacstól illetőleg Margittától Félegyházáig. Itt terem az érmelléki bakator, az asztali borok királya.”¹

Az Ér hatalmas ősfolyók örököseként a szilágysági dombvidéken, Alsószoportól nyugatra, a Szekeres erdőben ered, majd Pocsaj határában a Berettyóba ömlik. Évezredekkel ezelőtt, a jégkorszakot követő felmelegedés idején itt zúdultak le az erdélyi peremhegységből érkező olvadásvizek a Sárrétek medencéjébe. Itt hömpölygött a Tisza, a Szamos és a Kraszna őse; melyek a síkságra érve, elvesztették energiájukat és a magukkal hozott kavicsos, iszapos törmelékkel lerakták, hatalmas törmelékkúpokat építve. Később, geológiai kéregmozgások következtében „megrögzött a Bodrogköz és a Szatmári-síkság északi része... mintegy 30–25 ezer évvel ezelőtt a Tisza fokozatosan elhagyta az Érmelléket... kb. 15–13 ezer évvel ezelőtt a Szamos is megváltoztatta medervonalát, végül, mintegy 7 ezer éve a Kraszna áradásai is megrekedtek az Ecsedi-síkság tálszerű süllyedékében.”²

Ezt a számára túlméretezett, helyenként 5–10 km széles völgyet örökölte az Ér folyó, mely csak a tavaszi áradások idején duzzadt meg. Igaz, néha olyannyira, hogy a csekély lejtés miatt a víz nagyobbik része megrekedt a laposokban: egymással összefüggő mocsarakba terülve szét. Az óriási kiterjedésű nádas, gyékényes, kákás, zombékos mocsárvilágot csak imitt-amott törték meg a vízből kiemelkedő hátságok vagy fokok. Ebben az úttalan rengetegben csak a híres érmelléki halászok és a mocsárvilág természetadta javait gyűjtögető „rétes” emberek ismerték ki magukat. Ezt a regényes mocsárvilágot 1967–1970 között „vízrendezés” címen lecsapolták: eltűnt egy érdekes növény- és állatvilág, elköltöztek a vízmadarak.

¹ Ballagi Aladár: *A bihari síkság*. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képekben*, VII. Magyarország II. Budapest, 1891. 408–409.

² Benedek Zoltán: *Érmellék*. Helios – Orosháza, 1996. 10.

Ornitológusok szerint, a lecsapolás előtt az itteni madárfauna sűrűsége a Duna-deltáéval volt összehasonlítható.

Dr. Kováts Lajos a Körösvidéki Múzeum munkatársaként, közvetlenül a lecsapolás előtti években mérte fel a régió madárvilágát. Saját megfigyelései és irodalmi adatok alapján 207 fajt, illetve alfajt azonosított. Ez a román madárfauna (404) 51,4%-át, a magyar madárfauna (344) 59,6%-át jelentette.³ Hasonlóan, múlt időben beszélhetünk az érmelléki halászatról is, esetleg megcsodálhatjuk a népi halászat rendkívül gazdag és változatos eszköztárát a székelyhídi múzeumban. Az anyagot gyűjtötte, kiállításá rendezte dr. Wilhelm Sándor halbiológus. Átfogó tanulmányt is közölt erről a nagymúltú érmelléki mesterségről.⁴

Nagy kár, hogy a Sárrétek és az Ecsedi-láp után az Érmellék mocsárvilágát is megsemmisítették. Sorsuk ebben is hasonló! Mind a 19. század második felében, mind a 20. század hatvanas éveiben a gazdasági érdekek a természet feltétel nélküli leigázása mellett döntöttek: kellett az óriási terület, hogy olcsón lehessen búzát és kukoricát termeszteni. Senki sem hallgatta meg Hunfalvy János (1820–1888) geográfus intelmeit: „Ne csak gátak építtessenek, hanem arról is gondoskodjanak, hogy ott, ahol kell, és akkor, amikor kell, az illető földterületeket meg is lehessen vizesíteni.” A lecsapolás, az ármentesítés szinte ellenállás nélkül történt! Kivételt csak a sárrétek jelentettek: a pákászok a földmérő inzselléreket – bosszúból, tréfából – a nádasok közt hagyták, a szilaj pásztorok pedig átvágták a gátakat, máshol a kondások duratták azt szét.⁵

Az Ér vizét ma egy 90 kilométernyi, mély csatorna vezeti le Érszentkirálytól a Berettyóig. Folyása ma is lassú, mozdulatlanak tűnő vízfolyás. Érhatvantól Pocsajig (65 km) mindössze 18 méter az

³ Dr. Kováts Lajos: *Az Érmellék madarai különös tekintettel az Ér mocsarai lecsapolásának ökológiai következményeire*. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged. Studia Naturalia I. 1999.

⁴ Wilhelm Sándor: *Hagyományos halászat az Érmelléken*. In: Népismereti Dolgozatok, 1994. Kriterion Kiadó – Bukarest, 1994. 59–76.

⁵ Szűcs Sándor: *Régi magyar vízivilág*. Magvető Könyvkiadó – Budapest, 1977. 91–92.

esése. Így Ady Endre verssorai ma is érvényesek: „Az Ér nagy, álmos, furcsa árok // Pocsolyás víz, sás, káka lakják.”

Az Ér neve Anonymus *Gesta Hungarorum* című munkájában bukkan fel, melynek keletkezési idejét a kutatók az 1196–1220 közötti évekre teszik. A 21–22. és 28. fejezetben olvashatjuk, hogy a Szerencsen táborozó Árpád vezér: Tást, Szabolcsot és Tétényt, Ménmarót ellen küldte. Tétény és fia, Horka a nyíri részeken lovagoltak át és „nagyszámú népet hódítottak meg a Nyír erdeitől egészen az Omsó-érig.” Szabolcs, Tas és Tétény a meszesi részeken találkoztak: kőkapukat és gyeplővárat építettek. Tétény értesülve az erdélyi föld kiválóságáról, átkelt az erdőn és legyőzte Gyalu seregét. Tas és Szabolcs, a Meszesi-kaputól visszafelé jövet „lefelé jöttek egy Omsó-ér nevű víz mellett, s a Szerp mocsárhoz értek... majd, Szeghalomhoz jutottak.”⁶ Anonymus jártas volt a térség földrajzában: Szerp és Szeghalom a Nagysárrét nagymúltú települései, ahova az Ér vize a Berettyón át jutott el.

A korabeli OM / O / SÓ – ÉR (Humusouer, Umusouer) értelmezését Kiss Lajos tárta fel. „Az elsődleges OM / SÓ – ÉR névváltozat elülső néveleme a magyar omlik igével összefüggő – régi nyelvi – omos igének a folyamatos melléknévi igeneve. A később önállósult második névelem a magyar ér, lusta folyású, iszapos medrű folyóvíz.”⁷

Az Érmelléken is, a legjelentősebb telepítő munkát a bihari földvár körül kialakult királyi várispánság végezte. A települések a mocsárvilág szélén, a félszigetszerű kiemelkedéseken, a hátságokon, valamint a baloldali domboldalon, azok katlanszerű bemélyedéseibe jöttek létre. A legtöbb település ma is őrzi alaprajzában azt a szabálytalanságot, amit az indokolt, hogy házaikat a lehető legmagasabb pontra építették, az árvízmentes területekre. A dombokon, azok bemélyedéseiben az utcák összefüjnek, jobbra-balra kanyarognak,

⁶ Anonymus: *Gesta Hungarorum*. In: A magyar középkor irodalma. Pais Dezső fordítása. Szépirodalmi Könyvkiadó – Budapest. 1984.

⁷ Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára* I. Akadémiai Kiadó – Budapest. 1978. 421.

ahogy a dombvonulat a vízmosás kivájta árok lehetővé tette azt. Halmaztelepülések! Mindezek ismeretében: Szalacs, Ottomány, Gálospetri, Értarcsa, Éradony, Érkeserű, Kiskereki, Asszonyvásár, Székelyhíd, Kágya, Csokaly és Diószeg tekinthetők a legtipikusabb érmelléki településeknek. Sajátos, mocsárközeli mivoltukban, a szőlőhöz kapcsolódó érzelmi viszonyukban itt fejlődött ki – évszázadokon át – a ma is büszkén vállalt érmelléki öntudat. Ebben a térségben – Szalacstól Pocsajig, Érmihályfalvától Érköbölkútig – a középkor folyamán mintegy 70 emberi település alakult ki, ám ma fele sem létezik, esetleg határ- vagy dűlőnévként. Eltűntek, akárcsak az őstájba illő mocsárvilág!

*

Az Érmellék másik nagy hagyományokkal rendelkező, ráadásul ma is élő arcát, az Ér völgyét övező dombságon kialakult szőlőművelés jelenti. A dombság a Tasnádi-hát folytatásaként, Szalacs és Genyete között lép Biharba, az Ér és a Berettyó folyók között húzódik, majd Félegyháza alatt belesimul a rónáságba. Az enyhe lejtésű dombvonulatot sűrű völgyhálózat tagolja. Tengerszint feletti magassága, helyenként megközelíti a 200 métert. A honfoglaláskor még összefüggő erdőségek borították a dombokat. Jakó Zsigmond történész professzor írja: „A Debrecentől délre fekvő, középkorban Nyírnek hívott vidék homokbuckáit összefüggő tölgyerdők borították, melyeket csak helyenként tarkították apró jobbágyfalvak, tisztások. Az erdő dél felé keskeny sávban lehúzódott Hencidáig, ott a Berettyó mellett megszakadt, kelet felé pedig az Érmelléken átterjeszkedve, egyesült a dombvidék erdőivel. Az Ér és a Berettyó közti dombokat, mint a középkori Cserhát név és a mai állapot is mutatja, egykor szintén zárt erdő fedte. Albis–Margitta vonaltól északra, tehát Szalacs és Bogyoszló környékén, véleményünk szerint, tekintetbe jöhető erdőség nem volt... A rézaljai tölgyesek a Berettyó völgyén át összeköttetésben állottak a Cserhát erdőivel. A rengeteg Szalárdtól kezdve egészen Váradig

ismét felszorult a hegyekre, de ott is állandóan pusztult a nagyméretű szőlőművelés miatt.”⁸

Az érmelléki dombok barna erdőtalaja kiválóan alkalmas a szőlőtermesztésre. Ehhez járul hozzá a napfényes órák magas száma, kb. 2000 óra, ami biztosíték, hogy a szőlők elegendő érlelő napfényt kapnak. Az évi középhőmérséklet +10°C körüli, a talaj átlagosan 620–640 mm csapadékot kap.

A szőlőtermesztés kezdetei, vidékünkön is a korabeli szerzetesrendek kolostoraihoz kapcsolódnak, ahol a szerzetesek közös imádsággal és kétkezi munkával töltötték mindennapi életüket. Bunyitay Vince váradi apátkanonok, neves egyháztörténész írja, hogy Szent László király szőlőműveseket (vinitores) és pincemestereket (pivceruarii) is adományozott az általa alapított szentjobbi bencés apátságának.⁹ Szentjobb országos hírnevét, országalapító királyunk épségben megmaradt jobbja alapozta meg. A legenda szerint a székesfehérvári templom kincstárnoka, Katapán nembeli Mercur (Mercurius) ellopta azt és Bihar megyében, a Berettyó melletti családi monostorban őrizte. Később, tettét bevallotta I. (Szent) László királynak, aki megbocsátott neki és a Berettyó mellett fából monostort építtetett, megadományozva azt a szükséges javakkal és népekkel. A monostor birtokait, III. István király 1169-ben íratta össze és újabb kiváltságokkal látta el.¹⁰ Diószegtől északnyugatra állt az egyedi apátság, a Gutkeledek nemzetségi monostora. Bunyitay Vincétől tudjuk, hogy egy 16. századi összeírásban Szőlőhegyhát és Pincék-völgye határneveket írtak össze, az akkorra már megszűnt monostor területén. Persze, a szerzetesek nemcsak művelték a szőlőt, de a bort fogyasztották is! A nursiai Szent Benedek (480–543) által alapított Benedek-rend szabályzata szerint, minden bencés szerzetesnek „naponta minimum egy hemina bor járt”. A kereszténység korai szakaszában, a szentmise áldozati cselek-

⁸ Jakó Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest, 1940. 7.

⁹ Bunyitay Vince: *Az egyedi apátság története*. Nagyvárad, 1880. 59.

¹⁰ Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, I. Budapest, 1987. 668–669.

ményében a misebor nélkülözhetetlen volt. Az ókeresztény szeretetvendégségeken (agapé) az első keresztények maguk adták össze a kenyeret és a bort, majd a pap a kenyeret és a bort átváltoztatta Krisztus testévé és vérévé. Később a 13. századtól a római katolikusok csak „egyszín alatt” áldoznak, a hívek csak ostyát kapnak, ám a pap ostya és bor színe alatt veszi magához Krisztus testét és vérét. Az ortodox hívek, ragaszkodva az ókeresztény hagyományokhoz, nem ostyát, hanem kenyeret használnak; a hívek is „kétszín” alatt áldoznak: kenyeret és bort kapnak. A reformátusoknál és unitáriusoknál az úrvacsora során, a hívek kenyeret és bort vesznek magukhoz, ám az nem változik át Krisztus testévé és vérévé, csak emlékeztet Jézusra és az Utolsó Vacsorára.

A szőlő (lat. *Vitis vinifera*) az egyik legrégebb gyümölcsféségünk: szent és isteni növény! A legendából kibontakozó Menész királynak, az egyiptomi birodalom megalapítójának (Kr. e. 3000–2778) sírjában szőlőmagvakat találtak. A sumer kultúra egyik legnagyobb öröksége a képírással agyagtáblák (Kr. e. 4. évezred vége): ez a képszerű írás az élet szót szőlőlevél alakú jellel jelölte. Noé, aki Ádám után az emberiség második ősatya, a vízözönből megmenekülve szőlőt ültetett: „Noé pedig földművelő kezdte lenni, és szőlőt ültete. És ivék a borból, s megrészegedek...” (Mózes I. könyve 9. részének 20–21. verse). Mózes Kánaánba érkező kémjei az Eskol völgyében szőlőt találtak: „lemetszének ott egy szőlővesszőt egy szőlőfürttel és ketten vitték azt rúdon...” (Mózes IV. könyve 13. részének 24. verse). Az Új Testamentum könyveiben a szőlő Jézus szimbólumaként jelenik meg: „Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők: A ki én bennem marad és pedig ő benne, az terem sok gyümölcsöt...” (János evangéliuma 15–5.)

A szőlő és a bor ott van a görög–római világban, természetesen a mitológiában is. Dionüszosz, illetve Bakkhosz a szőlő, a bor, a szüret és a szenvedélyeket felszabadító mámor istenei. A bor tisztaságát a legrégebb idők óta törvények védték. Hammurapi babilóniai uralkodó (Kr. e. 1792–1750) híres törvénytáblájában szigorúan fellépett a borhamisítók ellen. Vele ellentétben, Szalón athéni törvény-

hozó (Kr. e. 640–560) büntetés terhe mellett kötelezte a kocsmárosokat, hogy vizezzék a bort, így kevésbé rúgnak be a polgárok. Lükurgosz, Spárta legendás törvényhozója egy ünnepen részeg helótákat (földművelő rabszolga) mutatott be, hogy undort, megvetést keltsen az iszákosság ellen. A legkövetkezetesebb Burebista dák király volt: megparancsolta a szőlőtőkék kivágását!

Visszatérve térségünkbe, a 13. század elejétől egyre szaporodnak a dokumentumok, melyek a szőlő és bor itteni jelenlétét igazolják. A vármegyének nevet adó Bihar község határában is szőlőt termesztettek: „1214-ben Boleszló váci püspök azon 5 bihari szőlőt, melyet testvérétől, Elvin váradi püspöktől vásárolt, a leleszi prépostságnak adta”.¹¹ A bihari szőlőhegy elevenedik meg, egy 1299. évi adásvételi szerződésben is, „amikor (Gutkeled nb.) Kozma ispán itt levő szőlője $\frac{2}{3}$ részét, mely Bihar Bertalan és Albai Dénes szőlői-vel szomszédos, $12\frac{1}{2}$ M-ért eladta Reszegi Istvánnak”.¹² A Sebes-Körös jobb partján kialakult Olaszi (Várad-) felett nemcsak szőlőt termesztettek a napsütötte lankákon, de italkimérő hely (kocsmá) is működött a főként kőfaragó mesterek lakta városrészen: „1273-ban a váradi püspök az itt kocsmákban árusított bor vagy más ital vámjának felét átengedi a káptalannak, de minden más jövedelmet: tizedet és földbért megtart magának”.¹³ A szőlő fontos jövedelmi forrás volt a város lakói számára is, akik 1282-ben több szőlőt is birtokoltak Olasziban. A bortermő városok polgárai saját házuknál is fenntarthatnak borkimérést, ami igen jövedelmező volt! A szőlőbirtoklás korabeli szabadságát érzékelteti, hogy szőlőjüket szabadon adhatták-vehették a birtokosok: „1286-ban a káptalan váradi falunagya a káptalan területén levő szőlőjét 21 dénár M-ért eladta István mester offciálisának, Szakállas Pál Ispánnak”.¹⁴ Szőlőiket a jobbágyok is adták-vették: „1318-ban a káptalan szigeti jobbágya feleségével és anyósával együtt a váradi szőlőrészét 6 dénár M-ért eladta Péter ispánnak, s Imre és László nevű fiainak”¹⁵

¹¹ Uo. 603

¹² Uo. 603.

¹³ Uo. 648.

¹⁴ Uo. 685.

¹⁵ Uo. 686

Érdekes, de már ezekben az Árpád-kori okmányokban is megjelenik az ún. méltányosság, ami később olyannyira meghatározta a földesúr és a szőlőt telepítő ember viszonyát. Az uraság a munkát, a szaktudást és a szorgalmat igencsak méltányolta! Úgy is mondhatnánk, a szőlő, a bor nem ismerte a születési előjogból adódó különbséget. Íme egy korai eset: „1300-ban Domokos kanonok és testvére Gergely ispán olyan megállapodást kötöttek Babonyai Gergely ispánnal, hogy szőlőjüket az utóbbi telepíti és művelteti, aminek fejében 5 év után az általa telepített és művelt szőlők fele lesz az övé, 15 évnyi közös költségen való telepítés és művelés után pedig a szőlők $\frac{1}{4}$ része.”¹⁶

Várad mellett, jelentős szőlőbirtokok voltak a püspöki (Bihar-) szőlőhegyen is. A Nagyváradba olvadt Szőlős falut, IV. László 1276-ban a váradi püspöknek adta, hogy lakói különböző szolgáltatásokat vegyzenek, többek között szőlőműveléssel is foglalkoztak.

A 15. század második felében jelentős szőlőművelés folyt a Belényesi-medencében is, a váradi püspökség ottani birtokán. Filipecz János püspök 1478-ban nagyfontosságú kiváltságlevelet adott ki, Belényes és a vonzáskörzetébe tartozó magyar falvak lakosai számára: „a parlagon heverő földeken szőlőt ültethetnek, s ebben húsz forint büntetés alatt senki meg nem akadályozhassa őket, továbbá, hogy míg borukban tart, idegen bort hozzájuk vagy csak egy mér-földnyi közelségre is hozni ugyanazon büntetés alatt nem szabad; végre, hogy az új szőlőkből tizedet csak akkor szedjenek, ha már egy hordó bornál egyenként többet termelnek; ha pedig valaki lábas jószágot a más szőlőjébe eresztené, három márka bírságot fizessen.”¹⁷ A kiváltságlevelet Kálmáncsehi Domokos püspök is megerősítette 1495-ben. A szőlőtermesztés fellendítése érdekében azt is elrendelte, hogy a román jobbágyok, a belényesi heti vásár alkalmával sört (méhsör, románul mied) ne árulhassanak: azt csak a Simon–Judás-napi országos vásáron tehetik. Október 28-án, a

¹⁶ Uo. 685.

¹⁷ Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. III. Nagyvárad, 1883. 357.

falevelek lehulltakkor ünneplik őket, amikor elkezdődik a favágó idény, ezért dolguk megkezdéséhez Simon apostol áldását is kérték.

Filipecz János püspök okleveléből egyértelműen kitűnik, hogy itt is érvényesült a szőlőbirtoklás szabadsága, az átmeneti dézsma-mentesség, a helyi termelésű borok védelme, a kemény bírságolás az okozott károkért. Ezekből a feudális eredetű szokásokból alakultak ki a későbbi hegyközségi szabályzatok, az ún. hegytörvények.

A 15. század a reneszánsz és a humanizmus kibontakozásának a kora. Fejlődött a tudomány és a művészetek. Az Úr dicsőségének hirdetése helyett fokozatosan a földi dicsőség lett a művész elsőrendű feladata. Az ember mert ember lenni, annak minden veszélyével és gyönyörűségével együtt! A 15. század a szőlészet és borászat fellendülését is magával hozta. Az emberek büszkék voltak saját politikai vagy gazdasági sikereikre, hatalmukra és pénzükre, méginkább mecénási tevékenységükre. Fogyott a bor a reneszánsz életstílusra jellemző gazdag lakomákon, de törvényhozáskor, eljegyzések és lakodalmak alkalmával is. Oláh Miklós főpap, humanista történetríró jegyezte fel 1536-ban, hogy Mátyás király visegrádi palotájának díszudvarát vörös márvány kút díszítette. Ünnepi alkalmakkor a vízköpő figurákból fehér és vörös bor csorgott. Vitéz János humanista főpap, diplomata, Mátyás királlyá választásának egyik előkészítője, váradi püspökként Közép-Európa egyik legelső humanista központjává tette a Körös-parti várost. Vitéz János püspök Belényes sorsát is szíven viselte: 1451. október 28-án mezővárosi (oppidum) rangra emelte. A kiváltságlevél utolsó pontja azóta közkeletű mondás, szállóige lett: „Törvényt mindenkor délelőtt lássanak! ha pedig az ügyeket délig el nem intézhetnék, halasszák azokat másnapra. Minden törvénykezés, ami ebéd után – midőn már jóllaktak borral – történnék, érvénytelen legyen.”¹⁸ Természetesen, a középkori ember a vizet is megitta. Legalábbis ez derül ki egyik korabeli szólásunkból: „a vizet is jó meginnunk, mert az Isten nem csak arra teremtette, hogy mossunk vele, hanem ivásra is.”

¹⁸ Uo. 356.

Visszatérve az Érmellékre, egy 1411. évi oklevél említi, hogy Kágyán a lakosság fő foglalkozása a szőlőtermesztés.¹⁹ Kágya a Gutkeledék egyedi monostorának birtokaként tűnik fel 1278-ban. A nemzetségnek Püspökiben is voltak szőlői, így feltételezhetően Kágyán is, talán már a 13. században. A középkorban az érmelléki dombokat összefüggő erdőségek borították, főként csertölgy (*Quercus cerris*). Erre utal korabeli megnevezése is: Alsó- és Felsőcserhát. Kiskereki az Ér kanyargó ágai között, dombok lábánál alakult ki, a Kereki nemesek birtokaként. Egy 1461. évi oklevél szőlőt és erdőt említ.²⁰ A falu határa nagyrészt erdős, illetve vizes-mocsaras volt, így az erdők irtása elsődleges feladattá vált. Tűzzel-vassal irtották azt, pontosabban égetéssel és baltával. Kellott a szántóföld a gabonafélék termesztéséhez és a szőlőtelepítéshez! Különösen érdemes volt szőlőt telepíteni a domboldali, erdőből irtott talajba, hisz az így nyert szőlőföld rendkívül kedvező birtokjogi elbírálás alá esett, szerte az országban. A szálfák döntése, a bozótok irtása, majd a talaj kapával való elegyengetése, végül a szőlőtelepítés nehéz és sok kézimunkát igényelt, ráadásul türelmet és szakértelmet is. Az Érmelléken, az emlékező öregek még ma is ismerik a szőlőtelepítés szinonimájaként az „örökít” kifejezést. Az örökít igének van egy jogi értelmezése is: örökség, hagyaték! A saját szorgalmával termővé tett irtvány, az ott telepített szőlő nem tartozott a jobbágy telki állományához, szabadon rendelkezett vele: vérrokonai örökölhették azt, eladhatták. Sajátos „birtokvagyonni ket-tőség” alakult ki, hisz egyfelől a földesúr, másfelől a jobbágy, zsel-lér, városi polgár, egymással szerződésben, egyenlő tulajdonjoggal rendelkeztek. A termőföld a földesúré, ám munkája és a termelőeszközök, de legfőképpen a szőlőtőkék, azok művelése révén a jobbágy is egyenlő rangú tulajdonos. Mindegyikük jól járt! A gondosan művelt szőlő esetében több volt a termés, így nagyobb volt a dézsma, a hegyvám. Jól járt a jobbágy is, hisz saját borát ihatta, sőt

¹⁹ Jakó Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest, 1940. 269.

²⁰ Uo. 19.

pénzt is szerezhette általa. Legjobban járt a városi polgár: saját termésű borának a csapszéken való árusítása féltve őrzött kiváltságai közé tartozott! Persze megesett, hogy egyik-másikuk szőlője éveken át megműveletlen, parlagon maradt. Ilyenkor a jobbágy vagy zsellér kibecsülhető volt szőlőbirtokából, de csak az igazi becsű, a befektetett munka, a szaporító anyag és egyéb költségek ellenértékeinek megtérítése után. A kibecsülés minden esetben a tavaszi szőlőmunkák megkezdése előtt kellett hogy megtörténjen, rendszerint Gergely napig (március 12.), a metszés kezdetéig. Az új birtokos hasonló jogok és szokások alapján lépett szerződésbe a földesúrral. Ráadásul, hogy parlagszőlőt kellett felújítania, termővé tennie, 3–7 esztendeig dézsmamentességet élvezett. Irtásföldbe való új telepítés esetén, a termőre fordulástól 7–12 esztendeig szolt a dézsmentesség.

A 16. század végéről ismert dézsmajegyzékben már mind több érmelléki szőlő tünik fel. 1570-ben Asszonyvására, Kiskereki és Érolaszi határában 45 szőlősgazdának 24 hold szőlője volt.²¹ Az 1599. évi dézsmajegyzékben Kiskágyán 16, Nagykágyán 11, Érkeserűben 58, a környéken pedig 34 szőlősgazda fizetett bordézsát. Jelentős szőlőterülete volt Székelyhídnak: 9 szőlősgazda 292 köböl bordézsát adott.²²

Bár a mohamedán vallás tiltja a bor fogyasztását, a szőlőtermesztés, a borkészítés nem szűnt meg a hódoltság idején sem. Mi több, a törökök, a messze van Mekka az Érmelléktől hitében, fogyasztották is a bort. Tóth Szabó Pál írja a törökök fosztogatásairól: „A váradi és szentjobbi törökök gyakorta kiütnek sok helyre... a pincékről a lakatot leverik, avagy a lakat kulcsát magukhoz veszik, a borukat megisszák, elvesztegetik, az árát pedig meg nem adják.”²³ Mindennél fontosabb volt azonban a török számára a mustadó, mi több, a bortermelés után pénzbeli kötelezettségeik is voltak a ter-

²¹ N. Kiss István: *XVI. századi dézsmajegyzékek*. Budapest, 1960. 401.

²² Uo. 877–878.

²³ Tóth Szabó Pál: *A török sarcol, prédál és fosztogat*. In: Boldog Váradi. Szerkesztette: Bálint István János. Héttorony Könyvkiadó, 1992. 292.

melőeknek a nagyvezír felé. A diószegiek 1665-től 750 medre must-adót fizettek.

Várad visszafoglalásának évében, 1692 őszén a bécsi kamara elkezdte Bihar vármegye összeírását: birtokviszonyait, lakóinak számát, gazdasági helyzetét illetően. Elnéptelenedett falvak, kevés őszi vetés jellemezte a korabeli Érmelléket. Kivételt képez Diószeg, mely Debrecen után a megye legnépesebb településeként tűnik fel: 757, illetve 201 háztartással. Diószegen 2057 kapásnap számosi szőlőterületet vettek számba (1 kapás szőlő = kb. 200 négyszögöl). A 201 háztartás közül 128-hoz szőlő is tartozott. Rajtuk kívül 57 debreceni polgárnak volt szőlője Diószegen. Feltűnő viszont, hogy a helybelieknek 828, az extraneusoknak pedig (idegen birtokos) 1229 kapásnap számnyi szőlőterületük volt.²⁴

Rangot, tekintélyt jelentett a módos debreceni polgárok körében, ha szőlőjük volt az Érmelléken. Saját termésű boraiknak az árusítása fontos jövedelemforrás volt, mind a polgár, mind pedig a város számára. Nagy esemény volt a szüret: szünetelt a közigazgatás, a törvénykezés, a gyerekek szüreti vakációt kaptak. Emlékező öregektől hallottam, a gazdag civisek „nyeregből hajtott ötös, sőt hatos fogatokon” érkeztek érmelléki szőlőikbe, és ott tartózkodtak a szüret végéig. Szőlője volt az Érmelléken a híres reformátornak, Méliusz Juhász Péter püspöknek, aki 1578-ban kiadta az első magyar nyelvű növénytant (Herbárium). Említhetjük Lisznyai Kovács Pált, a kollégium neves tanárát, illetve Komáromi Csipkés György lelkészt, bibliafordító nyelvudóst. A Domokos családnak, akik generációk során Debrecen főbírái, a kollégium főgondnokai voltak, Kólyon (ma Kágya része) voltak birtokaik. Kiskágya felett „hat jegenyefa, egy diófa árnyékában állt” a 19. század nagy hírű református püspökének, Révész Imrének a tanyája, illetve szőlője.

Az érmelléki bort gróf Széchenyi István is megízlelte. 1820 decemberében érkezett Diószegre, a Hessen Homburg huszárezred ott állomásozó svadronához, huszárcapitányi minőségben. Huszon-

²⁴ Mezősi Károly: *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében*. Budapest, 1943. 123.

kilenc éves: tíz év katonai szolgálattal, sikeres katonadiplomáciai múlttal a háta mögött. A „népek csatája” néven elhíresült lipcei csata (1813. október 16–17.) előestéjén fontos futárszolgálatot teljesített. Jelen volt a napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszuson (1814. október–1815. január). Naplóbejegyzése szerint: „1821. Június 2-án, Délután a pincében voltam, 20 aranyért egy veder a’ 64 korszó Bakatorért Zichynek könnyelműen kifizettem”.²⁵ 1823. július 8-án egy székelyhídi pincében járt, ahol Simonyi József őbester (ezredes) bort akart neki eladni: „Délben az őbester svadronom megszemlélésére, délután Székelyhídra a pincébe, ahol az őbester 16 hordó bort akart nekem eladni, de én nem vettem meg. Aztán arról beszélt, hogy 1000 pengő forintot adjak kölcsön, vagy szerezzek neki. Este megejtette a svadronvizítást, és mindent jónak és rendben talált.”²⁶ Azt, hogy a hőstettek sorozatát véghezvivő legvitézebb, ám legfegyelmetlenebb magyar huszár, Simonyi József nem kapált szőlőt az Érmelléken, biztosan kijelenthetjük, de azt is tudjuk, hogy Széchenyi István nagyon vágyta, mindvégig eredménytelenül, őrnaggyá való előléptetését!

Nem ismerjük Széchenyi véleményét az érmelléki borokról. Ám tudjuk, hogy az 1831 nyarán megjelent *Világ* című művében sikraszállt a magyar borkezelés elmaradottsága ellen: „boraink nemcsak a másik hemisphaerát nem fogják elérni romlatlan, s ha elérnék is, nem fognak kedveltetni s így el nem kelni, sőt jobb pincébül egy rosszabba vitetve sem fogják általánosan épen kiállni az áttételt, ha a borkészítésnek chemiai elveivel jobban nem ismérkedendünk meg; nemcsak kivitelre nem lesz elég termésünk, de sokszor a haza nagy része kinos éhséggel fog küszködni.”²⁷

Az 1720-as országos összeírás szerint a legnagyobb szőlője Püspökinek 1410 kapás, Diószegnek 861, Biharnak 815, Csatárnak 787, Margittának 632 volt.²⁸ Hasonló a helyzet az 1743-as megyei

²⁵ Széchenyi István: *Napló*. Gondolat Kiadó – Budapest, 1982. 212.

²⁶ Uo. 304.

²⁷ Széchenyi István: *Világ*. In: Közjóra való törekedések. Téka – Bukarest, 1981.

²⁸ Pankotai László: *Mezőgazdasági termelőségvetkezetek a XVIII. századi Bihar megyében*. In: Magyar történeti tanulmányok, XVIII. Debrecen, 1985. 99–100.

Conscriptió idején is: Püspöki 1391, Diószeg 715, Margitta 578, Csatár 517, Bihar 512, illetve Félegyháza rendelkezett 574 kapásnap-számnyi szőlőterülettel.²⁹ Egyértelmű, a szőlőtermesztés a 18. század első felében az Érmelléken és Várad környékén kapott fontos szerepet, amiben természetesen döntő szerepe volt a kedvező természeti adottságoknak is.

Az érmelléki szőlőtermesztésről, a honos szőlőfajtákról az első átfogó összefoglalót Bél Mátyás hagyta reánk. Korának legjelentősebb földrajzi írója 1726-ban járt Biharban: történeti, földrajzi, néprajzi adatokat gyűjtve nagy művéhez: *Notitia hungariae novae historico-geographica*. A magyarországi vármegyék történetét feldolgozó sorozat, korának legjelentősebb tudományos vállalkozása. Csak négy kötete jelent meg 1735–1742 között, a többi kéziratban maradt. A Bihar vármegyét bemutató rész 1978-ban jelent meg Berettyóújfaluban a Bihari Múzeum Évkönyvében.³⁰

Bél Mátyás nagy érdeme, hogy felsorolja az Érmelléken akkor termesztett szőlőfajtákat: Bakator, Erdei, Borosfejév, Júhfark, Formidulas (Furmint), Kecsecsecsű, Szagos szőlő, Bodonszőlő, Jenőszőlő, Augusztá (Góhér).

A szerző bemutatja Bihar vármegye szőlőtermő vidékeit is: Pusztáújlak, Telegd, Vásárhely (Fugyi-), Várad, Püspöki, Bihar, Félegyháza, Diószeg, Székelyhíd, Kiskereki, Asszonyvására, Ottomány, melyek „más falvakat mintegy körbe fognak.”³¹ Utóbbi települések az érmelléki dombok Berettyóra néző oldalán feküdtek: Vajda, Szentimre, Szentjobb, Margitta stb.

Bél Mátyás elsőként megpróbált egy rangsort is felállítani a bihari borokat illetően: „Vannak, akik a termékenység rendjét úgy állítják fel, hogy az első helyre az asszonyvásári szőlőket helyezik, utánuk a diószegieket teszik, majd a székelyhídiakat, utánuk a margittaiakat, azután a vajdaiakat, továbbá a szentimreieket, majd a

²⁹ Uo. 100.

³⁰ Bél Mátyás: *Bihar megye leírása*. Fordította: P. Szalay Emőke, bevezetés és jegyzetek: Csorba Csaba. In: A Bihari Múzeum Évkönyve II. Berettyóújfalú, 1978. 51–106.

³¹ Uo. 59.

csatáriakat, a bihariakat, utánuk a püspökieket, továbbá a váradiakat. Osztályozása tudniillik: A: diószegi, vajdai, asszonyvásári, vásárhelyi, szentimrei, püspöki, újlaki. B: csatári, bihari, margitai, székelyhídi, váradi. C: szalacsi, ottományi, telegdi, micskei.”³²

Bél Mátyás által betekintheünk a korabeli szőlőtelepítés módjába is. Egyaránt használtak sima- és gyökeres vesszőket: „mindegyiket sorba ültetik, még pedig a szőlő hosszába húzott vonalba. Az árkokat hosszúságában két, szélességében három láb választja el egymástól... a mélysége ritkán haladja meg a két lábat.”³³

A láb az ún. antropomorf mértékegységek sorába tartozik, akárcsak a hüvelyk, arasz, öl. Egy láb 30–32 cm-nek felel meg. Ez nagyjából megfelel a később általánossá lett 100x80 cm-es sor- és tőtávolságnak, illetve 60–70 cm mély gödörnek. Ismert volt a homlítás (buktatás) is, mint tőkeifjító eljárás. Az erős vesszőket nevelő tőkéről, Szent György-nap körül a legmegfelelőbbet egy 15–20 cm mély árokba buktatták, melybe előzőleg istállótrágyát szórtak, majd földdel betakarták azt. A meggyökeresedett vesszőket ősszel leválasztották a tőkéről, majd újra elültették. Más esetben a meggyökeresedett vessző a helyén maradt, s az anyatökéről levágva önállóan fejlődött. Nemcsak praktikus, de kevesebb idő- és anyagi áldozatot igénylő eljárás volt a szőlők felújítását illetően. Bél Mátyás arról is szól, hogy a szőlőt az Érmelléken „háromszor kapálják a felnyitást kivéve, amellyel a télre befedett szőlőtöveket kibontják, s ezt a munkát Nyitásnak nevezik”.³⁴ A hajdani szüreteket illetően pontosan megtudjuk: „Szüretelni októberben a legbölcsebb, így 1726-ban is október 10. napján kezdődött a munka és elnyúlt a hónap 22. napjáig... Vannak akik a szőlőfürtöket a töről leszedve zsákba gyűjtik össze, majd kádban lábbal addig tapossák, míg csak a szőlőszemekben csepp nedv nem marad. Később a zsákból kivéve azonnal sajtó alá helyezik, ahol teljesen kinyomják a levét. Mások kádban lábbal, de zsákok nélkül tapossák ... s így helyezik sajtó alá

³² Uo. 59.

³³ Uo. 65.

³⁴ Uo. 66.

...Mindkét fajta munka után kipréselik, a szegények pedig, hogy lőrét kapjanak a kipréselt szőlőszemekhez vizet öntenek, és másfél-két napig a vízben hagyják, ezután ismét kisajtolják, ezt nevezik Lorának, azaz lőrének”³⁵, népiesen csigernek, vinkónak is nevezik.

Összegzésként elmondhatjuk, Bél Mátyás alaposan megfigyelt, illetve informálódott a korabeli szőlőtermesztési szokásokról. Olyan apróságokra is kiterjedt figyelme, hogy az Érmelléken „nem kénezik a hordókat, hanem szőlőleveleket főznek meg, és ezek levével mossák ki azokat, mielőtt beleöntenék a mustot.”

Bihar vármegyében az úrbéri rendezés 1769–1771 között zajlott. A jobbágyközösségek vallomásaiból képet kapunk a szőlőtermesztésről, a falvak italmérési jogairól (korcsmáltatás). *Az úrbérendezés forrásai Bihar vármegyében*³⁶ című forráskiadványból tudjuk, hogy a legtöbb érmelléki faluban, jó bortermő hegyi szőlők vannak, a szőlőhegyeken pedig földpincék, „melyekben a bort jól conserválni lehet, ezért is némelyek borral is kereskedni szoktak”. A jóféle borokat termő diószegi, kólyi, székelyhídi és margittai szőlőhegyeken, felesben művelt szőlők is vannak így „kapás ember könnyen kaphat munkát”, akár más falubeliek is. Egyik-másik faluban csak kerti szőlőt említenek. A kertszőlők vagy szőlőskertek mélyebben fekvő területeken jöttek létre, így természetes, hogy a bor minősége is silányabb. Közvetlenül a települések szélén álltak. A szőlőskert határnév ma is előfordul néhány falu helynévanyagában. Az Urbárium egységesítette a kocsmatartási jogot is. Ott ahol volt szőlőhegy, a jobbágyok fél esztendőn át: Szent Mihály-napjától Szent György-napjáig árulhatták boraikat a község kocsmájában vagy a házak sorjában.

Vályi András (1764–1801) neve, mint a pesti egyetem első magyar nyelv- és irodalom tanára (1791-től) vált ismerté. Mint geográfus és statisztikus megírta Magyarország háromkötetes „helyismereti” kézikönyvét, melyben betűrendben tárgyalja az ország föld-

³⁵ Uo. 67.

³⁶ Bársony István–Papp Klára–Takács Péter: *Az úrbérendezés forrásai Bihar vármegyében*. I. Az érmelléki és a sárréti járás. Debrecen, 2001.

rajzi és gazdasági viszonyait. Az érmelléki szőlőket illetően a diószegi, székelyhídi, kiskereki, asszonyvásárai és ottományi borokat emelte ki.³⁷

A magyar statisztika megalapítója, Fényes Elek (1807–1876) az érmelléki Csokalyon született. Sajnos szülőháza, a Fényes-kúria a múlt század 90-es éveiben összeomlott. Öröm az ürömben (keserűség), a kúria egyik falát konzerválták, előtte aprócska parkot alakítottak ki, ahol 2003 szeptemberében felavatták Fényes Elek mellszobrát (Mihály Gábor alkotása). A kiváló földrajzi író *Geographiai Szótárában*³⁸ szemléletes képet nyújt, a 19. század első feléről, az akkori szőlőtermesztésről is. Érdeemes idézni belőle, hisz az általa felsorolt adatok, hű tükröi a 19. század első felének viszonyairól: Jankafalva: „Van híres bort termő és roppant szőlőhegye ... s a szőlőhegy háta megett erdeje”; Diószeg: „Határa 17000 hold, amelyből szőlőhegy 1300 ... Szőlőhegye az érmelléki híres promontoriumok közt, előkelő helyen áll, s igen jó fejr közönséges és bakar bort terem”; Kóly: „Határa 3100 hold ... több felénél szőlőhegy, melly kitűnő jóságú híres bort terem”; Kiskágya: „Bora az Érmelléken a legjobbak közé tartozik”; Nagykágya: „Van 1000 holdnyi híres bort termő szőlőhegye ... tövében ékeskedik özv. Lónyai Józsefnőnek, szül. gr. Batthyáni Karolina asszonyságnak ízlésteljes kastélya és kertje”; Székelyhíd: „1357 hold szőlő ... szőlőhegye híres fehér bort ad”; Asszonyvására: „szőlőhegye híres bort terem”; Ottomány: „igen kies vidéken ... szőlőhegyek tövében”; Szalacs: „Tágas határa mindennel megáldott, van jó fekete szántóföldje, az Ér mentiben kövér rétje, jó bort termő szőlőhegy”. Jelentős szőlői voltak az érmelléki háton fekvő Hegyközszentmiklósnak: „10 hold majorsági, 800 hold dézsmás szőlő”, illetve Kőbölkútnak is: 1000 hold. A déli, Berettyóra néző oldalon Margitta (1063 hold szőlő), Szentjobb (700 hold dézsmás szőlő, 200 hold majorsági szőlő), Szentimre (970 hold dézsmás szőlő) és Vajda (366 hold) tűnt ki.

³⁷ Vályi András: *Magyar Országnek leírása*, I. Buda, 1796. 210.

³⁸ Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára*, I.–IV. Pesten, 1851.

MAJORSÁGI VAGY ALLODIÁLIS SZŐLŐK AZ ÉRMELLÉKEN

A 18. század közepétől egyre inkább erőre kapott a majorsági gazdálkodás a mezőgazdaság minden területén. Ebben nagy szerepe volt a háborús konjunktúrának is: Mária Terézia örökösödési háborúja trónja védelmében (1740–1748), majd az ún. hétéves háborúnak Poroszország ellen (1756–1763). A 18. század végi forradalom Franciaországban (1789–1799), majd elkezdődtek a napóleoni hadjáratok, hódítások. Magyarország a Győr melletti ütközetet kivéve (1809. június), nem vált hadszíntérré, mi több kihasználhatta a kedvező gazdasági konjunktúrát. Háborús időkben megnövekedett a kereslet a gabona, a bor és a vágómarha iránt. Az árak többszörösére ugrottak! Így megtörtént, hogy a földesúr tagosítás ürügyén rosszabb földeken mérte ki a jobbágytelket, helyenként pedig visszavette az irtványföldeket. A majorsági szőlő után a földesúr semmiféle adót nem fizetett: nemesi birtok volt! Szőlőik művelését, gondozását ún. szokmányosok végezték, akik bizonyos szőlőterületet egy éven át dolgoztak. A bérért nyitástól fedésig minden munkát elvégeztek, a szüret kivételével! A magyar bortermelés a 19. század elején tetőzött: „az 1810-es években már megközelíti az évi 24 millió akót ... az évi borexport meghaladja a 4 millió akót.”³⁹ A napóleoni háborúk után nehéz évek következtek, beállt a dekonjunktúra: visszaesés, hanyatlás a mezőgazdasági termékek exportját illetően. Pangott a borkivitel is, amit továbbra is sújtott az osztrák vámpolitika: a magyar bort külföldre szállítóknak legalább annyi osztrák bort is kellett vinniük, mi több, folyamatosan drágították a dunai szállítást. Mindezt tetézte a magyar borászat elmaradottsága, amire már gróf Széchenyi István is figyelmeztetett, majd Schams Ferenc (1760–1839) gyógyszerész, aki 1828-ban kritikailag ismertette a magyar szőlőtermesztés és borászat általános állapotát. Kihangsúlyozta a kémia szerepét a borkezelésben, majd

³⁹ Halász Zoltán: *Könyv a magyar borról*. Corvina – Budapest, 1981. 41–42.

megállapította: „A pincze készíti a' bort”, azaz jó borhoz, jó pince szükségeltetik!

Térségünkben az első allodiális szőlő Diószegen alakult ki. Gróf Grünsfeld Bronkhorst Johann Franz cs. tábornok 1697-ben szerezte meg a diószegi uradalmat és a Rákóczi-szabadságharc időszakát kivéve, bírta azt 1719-ig. Kastélyt építtetett, korszerűsítette, növelte gazdaságát, igaz nemcsak a becsületesség határai között. Papp Klára debreceni történész írja: „a váradi püspökhöz hasonlóan elsősorban a boreladás lehetőségét használta ki ... a gróf nemcsak a szabad kocsmahasználatot, a malmot és a mészárszéket vette el a lakosoktól, hanem a majorsághoz a szegény emberek földéből sokat elvött.”⁴⁰ A Boné András és Gödény Pál vezette kurucok, 1703. július 19-én hajnalban megrohanták a Grünsfeld-kastélyt és a benne talált németeket, Nordermann Sebestyén prefektussal együtt levagdalták. A kurucok a kastélyban jelentős mennyiségű élelmet, a pincékben pedig bort találtak. Ezt lefoglalták, ami a váradi blokád élelmezési alapját képezte.

Nagykágyán özv. Lónyai Józsefné, németújvári Batthyány Karolina grófnőnek (1789–1861) volt saját kezelésben tartott majorsági szőlője. A birtokot veje, gróf Pongrácz Ödön (1813–1891) császári és királyi kamarás, huszárezredes vitte tovább. A barokkos homlokzatú, hatalmas uradalmi pince ma is áll. Bakator borait díjazták a bécsi világkiállításon (1873), majd az 1885. évi országos kiállításon.

Igazi, az árutermelésbe erőteljesen bekapcsolódó majorsági szőlők Diószegen, Székelyhídon és Margittán alakultak ki: a gróf Zichy és gróf Stubenberg családoknak, illetve a mölki apátságnak tudhatóan.

A zicsi és vásónkeői Zichy-család a 19. század elején került Biharba, előbb haszonbérbe vették, a cseh-morva származású, gróf Sternberg Ádám diószegi uradalmát, majd cserével 1811-ben végleg

⁴⁰ Papp Klára: *Biharország jobbágynépe. A magánbirtok és a jobbágyság a XVIII. században*. Debrecen, 1998. 48–49.

megszerezték azt. A Zichy főnemesi család vagyonát, Zichy István alapozta meg: 1655-ben bárói, 1679-ben grófi rangot kapott. Birtokaik főként a Dunántúlon feküdtek. Zichy V. Ferenc (1751–1812) részt vett a Temesi Bánság vármegyéinek újrászervezésében, amit 1778-ban Mária Terézia szentesített. Ezzel Torontál, Temes és Krassó vármegyék új életre keltek. Csupán a Bánsági határőrvidék maradt a bécsi Udvari Haditanács főhatósága alatt.

Öt fia közül a legnagyobb, Zichy VII. Ferenc (1774–1861) főlovászmester, az 1820-as években Bihar vármegye főispánja volt. Ő volt az első diószegi Zichy, bár soha egyikük sem élt ott huzamosabb ideig! Testvére, Zichy Ödön halála után (1849. szeptember 30-án, Görgey Artúr hadbírósnáti ítélettel felakasztatta. Az ok: Jellasics báró számára futárszolgálatot teljesített), ő örökölte annak kálozi (Fejér vm.) birtokait, amelyet halála előtt (1861) fiára, Zichy IX. Ferencre (1811–1900) hagyományozott. Id. Zichy Ferenc a diószegi birtokot hat fia közül, Kázmérra (1802–1847) és ifj. Zichy Ferencre bízta, amit 1847 után egyedül utóbbi irányított. Ifj. Zichy Ferenc ellentmondásos egyéniség volt! Felülmúlhatatlan érdemei vannak az érmelléki szőlőkultúra felvirágoztatásában, borainak európai forgalmazásában. Volt Fiume alkormányzója, majd a pozsonyi váltótörvényes elnöke. Kezdeményezte a Pest–Szolnok vasútvonal megépítését. 1848-ban államtitkár, a közmunka- és közlekedésügyi miniszter Széchenyi István gróf mellett. Ám 1849 nyarán elfogadta a bécsi udvar kinevezését; ő lett a szabadságharc leverésére küldött orosz hadsereg főbiztosa (muszkavezető). Hogy mennyire komolyan vette feladatát, álljon itt egy debreceni történet. Paszkievics, az orosz csapatok főparancsnoka ugyanabban a debreceni épületben rendezkedett be, ahol korábban az Országgyűlés Főrendiháza ülésezett. Az országgyűlés május végén visszaköltözött Pestre, de Boka Károly cigányprímás maradt a helyén. Ám már nem Kossuthnak, hanem Paszkievicsnek muzsikált. Neki is elhúzta a Megvirrad még valaha, nem lesz mindig éjszaka, majd a Mégis huncut az a német kezdetű dalokat. Ezt megtudta gróf Zichy Ferenc: huszonötöt vágatott a

cigányprímásra! A 70-es években volt konstantinápolyi nagykövet, majd 1888-ban tárnokmesterré nevezték ki. Kálozon halt meg 1900-ban.

Ifjú Zichy Ferenc fiai közül az ikreké lett a diószegi uradalom: Ferenc (1852–1868), Ágost (1852–1925). Ám Ferenc halála után, Tivadar (–1931) vette kezébe a birtok irányítását. Zichy Ágost gróf több utat tett Kelet-Ázsiában, Szibériában, Észak-Amerikában. Volt Fiume kormányzója (1883–1892). Az MTA levelező tagja. Zichy Tivadar gróf előbb Párizsban követségi tanácsos, majd rendkívüli követ a bajor udvarnál. Tagja volt több európai tudományos intézetnek. Híres volt történelmi arcképgyűjteménye.⁴¹

Gróf Zichy Tivadar 1903-ban diószegi birtokait bérbe adta Moskovits Adolf nagyváradi szeszgyárosnak. Az 1921-es agrárreformot követően, birtokaikat véglegesen eladták. A kastélyt a román állam vásárolta meg 1930 körül.⁴²

Nem tudjuk milyen volt a diószegi Zichy-szőlő a 19. század elején, azt viszont igen, hogy a század második felében a legkorszerűbbek közé tartozott, mind művelésében, mind a borok erjesztésében és kezelésében. A század első harmadának állapotáról sokan írtak, kemény kritikával: a fajták keverve voltak ültetve, korán és későn érők együtt, a szőlők elöregedtek, a felújítás még mindig bujtással történik, a trágyázás szinte ismeretlen stb.

Ifj. Zichy Ferenc gróf, testvérének halála (1850) után egyedül vitte tovább a gazdaságot. A szőlőtelepítésben a legkorszerűbb eljárásokat alkalmazta: a talaj mély forgatása, szabályos sor- és tőtávolság, dróthuzalos támrendszer, a szőlőfajtákat külön-külön parcellákba ültették stb. A 45 holdnyi régi szőlőt (1850) nemcsak felújította, de 1873-ra 102 holdra növelte azt. Külföldi tapasztalatokból ihletődve, a szőlőbirtok mellett szőlőiskola, kísérleti szőlő, gyümölcsös és faiskola is állt.

⁴¹ Nagy Iván: *Magyarország családi címerekkal és nemzedékrendi táblákkal* VIII. Budapest, 1988. (Reprint)

⁴² Révai Nagy Lexikon XIX. Budapest, 1926.

A 19. század 70-es éveiben (év és a szerző említése nélkül) jelent meg egy *Nagyváradai útikalauz*⁴³, mely meglepő alapossággal mutatja be gróf Zichy Ferenc szőlészetét és pincészetét. „Diószeg Nagyváradtól északra fekszik egészséges dombos vidéken és gróf Zichy Ferencnek mindinkább nagyobb tért hódító, kitűnő mintaborászata miatt meglátogatásra érdemes. A gróf urnak több mint száz holdnyi szőlőállománya van, melyen a szokottnál későbben és fajok szerint szüretelnek s a termést azután a szőlőterület legmagasabb pontján álló, 20 öl hosszú 8 öl széles borházban és az ez alatt elterülő nagyszerű pincében a leggondosabb kezelés alá veszik. Itt van az öszönként drága musttól megtelő 1240 akós nagy hordó, melyet 24 darab két-két mázsás vasbroncs vesz körül s melynek fele mélyített gödörben nyúlik alá, tetejére pedig 16 lépcsőjű létra vezet; ezen kívül vannak még 800, 700, 400 és 200 akós hordók az elődongába faragott 12 apostol képével.” A szőlőbirtok az ún. Nagy hegyen terült el. Pesty Frigyes helynévtárában olvashatjuk: „Nagy hegy, úgy nevezetik, mert legmagasabb a szőlőhegyek közül, legtöbb szőlőt foglalja magába, keletről legjobb szőlő termő hegy. Kis hegy, ennek tövében keletről, kis hegy alakjáról úgy nevezetik, jó szőlőt terem.”⁴⁴ Az 1830 körül épült emeletes pince ma üresen áll, az 1989-es rendszerváltásig a nagyváradai Vinalcool vállalat használta. A méreteiben is impozáns borházban (20 x 8 öl, 1 öl = 1896 cm) állt a hatalmas 1240 akós nagyhordó (1240 x 54,3 l = 67332 l). Az ún. heidelbergi nagy hordók társaságában, európai viszonylatban is a legnagyobbak közé tartozott. Nagy szakmai tekintélyt jelentett egy-egy ilyen hordó elkészítése. Gyakorlati hasznuk is volt, hisz bennük egészséges bort lehetett előállítani! A diószegiei emlékezete szerint, valamikor a két világháború között szétszedték és az Arad-hegyljaj Ménesre szállították. A Zichyek folyamatosan kísérleteztek új szőlőfajták meghonosításával, de legjobb boraikat a vidékre legjellemzőbb, kiváló termesztési értékű fajtákból nyerték: Bakator,

⁴³ *Nagyváradai útikalauz*, é. n.

⁴⁴ Pesty Frigyes: *Bihar vármegye* I. Debrecen, 1996. 161.

Riesling, Olasz rizling (Wälsch-riesling), Tramini, Juhfark, Diószeger. Vörös bort Oportóból (Portugiser) készítettek.

A szőlők fajtánként külön parcellákban álltak: „A szőlőben az utak mellett szőlőlugasok emelkednek oszlopokra feszített cinkezett drótokra, mely utóbbiak egyébiránt a karózás helyett az osztályozott egyes szőlőtáblákban alkalmazzák s a szemlélőnek festői látványt nyújtanak, mert ezen feszített háromsoros drótok úgy terülnek el a szőlőhajtásokra, mint ősszel az ún. bikanyál a magasban álló fűszálakra.” A szőlők művelését-gondozását ún. szokmányosok végezték, akik szerződéses alapon egy-egy éven át minden munkát elvégeztek (nyitás, metszés, karóigazítás, háromszori kapálás, kötözés, kacsolás, takarás vagy fedés), kivéve a szüretet. A munkák felügyeletével külföldről szerződtetett vincellérek voltak megbízva. Az útikalauzban olvashatjuk: „A nagyobb ösztön ébresztésére a gróf úr a vincellérek között 400 forintra menő ösztöndíjakat rendelt: 4, 3, 2 egy-egy darab aranyokban és ezüstforintokban, mely ösztöndíjak kiosztása a legnagyobb ünnepélyességgel történik”. Neves szakemberként őrződött meg az emlékezetben Krammer Fülöp neve. Ő a németországi Johannisberg faluból érkezett, ahol a Metternich hercegeknek volt híres szőlőjük és korszerű pincészetük. Nem véletlenül onnan, hisz a Zichyek házasság révén atyafiságban álltak a hercegi családdal. Brükl Károly az alsó-ausztriai Klosterneuburg szőlészeti és gyümölcsészeti szakiskolájának volt a növendéke. A város híres volt borpincészetéről is, ott állt az 56000 literes nagyhordó. A heidelbergi mellett szokták emlegetni, annak ellenére, hogy 1332 literrel kisebb volt a diószegi nagyhordónál.

Furcsának tűnhet, de ebben a 19. századi „nagyüzemi jellegű” szőlőben még a szüreti munkafolyamatot is megszervezték. „A szüretelés alkalmával a puttonyosok nem egyenesen a borházba viszik a szőlőt, hanem a könnyebbség és gyorsaság okáért alkalmas kocsikra rakják a telt puttonyokat, miket a 2 ölnyi szélességű utakon a borház elé vontatnak.” A fogat mindig a szüretelendő tábla szélére állt be, így a puttonyozási út lerövidült, mi több, nem kellett bevárnia a kád megtöltését. Ilyen szervezés mellett természetesen lerövidült a

szőlő szüretelési munkája is. A szőlőt a présházba vitték, ahol a szőlőfürtöket vagy a lebogyózott szőlőszemeket összezúzták, majd kisajtolták (préselték). A must erjesztése után nyert újbort éppen csak újszülött! Kezelní kell, hogy tiszta legyen, hogy színe, íze, zamata, illata, fajtajellege kifejlődjön és azt meg is őrizze. Különösen érvényes ez a „nagytermelő” pincészetekre, ahol a bor nagybani kereskedésére, majd palackozásra rendezkedtek be. Ehhez képzett, nagy tapasztalatokkal rendelkező szakemberekre volt szükség, akik nagy türelemmel és hozzáértéssel érlelték, nevelték mind az újbort, mind az óbort. Ahogy mondták, a bornak annyira készen kell lennie, hogy bárhová el lehessen küldeni, anélkül, hogy változáson menne át. Ehhez mindenekelőtt kellett a jó pince és a tiszta hordók, amelyeket a Zichy-pincészetben gőzzel forráztak ki. Fontos borkezelési eljárás volt a bor lehúzása (borfejtés), amikor a bort elválasztották a seprőtől, elősegítve ezzel is a bor fejlődését. Alapvető követelmény volt, hogy akkor kell lehúzni, amikor tökéletesen le van tisztulva. A Zichy-pincészetben az újbort másodjára március-áprilisban, harmadszor augusztus-szeptemberben húzták le. A második, harmadik évben kétszer is lehúzták, később már csak egyszer évente. A derítés (tisztítás) fontos pinceművelet volt a palackozásra szánt boroknál. Egyszerű pinceművelet, csupán a derítóanyagot (vzahólyag, tojásfehérje, zselatin) és a mennyiséget kell pontosan megválasztani. Lényege, hogy a borba derítőszeret öntenek, majd erősen összekeverik őket. Az így előállt derítési anyag fajsúlya a borénál nagyobb, ezért leülepszik a hordó fenekére, egyúttal magával viszi a zavarosító anyagokat is, melyek gátolják az újbort illat- és zamatanyagának kifejlődését. Diószegen kizárólag vizahólyagból készült derítőszeret használtak, ahogy mondták: „finom borokat soha se kellene egyébbel tisztítani”. A viza a tokfélék családjába tartozó nagytermű tengeri hal. Íváskor a Fekete-tengerből a Dunába is felvándorol. A vizahólyagot szárazon összetörik, áztatják, tésztává gyúrlják, majd lenvásznon átpasszírozzák. Óbort töltöttek hozzá, s egy tejfelvastagságú derítőszeret kaptak. Ennek elegyítése a borral mindegyik esetben a tapasztalat függvényében történt. Az útikalauzból tudjuk:

„Figyelemre méltó még a városban lévő borkezelési helyiség és az újonnan épített nagypince, mely a kastély alatti pincét egy nagyobb-szerű kettős pincével köti össze, úgy, hogy abban legalább 15.000 akó borkészlet elhelyezhető. A borkezelési hegyiség elején egy svájci stýlben készült nyitott teraszt alkot, melynek közép-felső részén szőlőfürtök között fején venyigekoszorúzottan egy hordón ül Bacchus, a bor istene, látható jókedvvel intve a bemenetelre. Beljebb haladva a pince ajtó felett »Isten hozott« szavak üdvözlík a látogatót, s »Isten veled« a távozót. A terasz egészen kifestve s oszlopai vad-szőlővel befuttatva. Az előtér parkká van idomítva s nagy részben fenyőfa csoportokkal beültetve. A belső folyosón a seprőtisztító, a lehúzó, üvegtöltögető, dugaszoló s egyéb az üzlethez szükséges épület.” Miután a pincében zajló műveletek során a bor tisztasága és stabilitása (semmi zavarosodás, utóerjedés) elérte a kívánalmakat: palackéretté vált. A tükrös, csillogóan tiszta bort lehetett palackozni! De lássuk, hogyan ellenőrizték ezt a 19. század második harmadában: „Elővesszünk egy darabocská Gelatine Lainét s azt tiszta vízben tűz felett felolvasztjuk s hagyjuk kihűlni. A megvizsgálandó borból töltünk egy pohárba, s ezen borba felolvasztott Gelatineből két cseppet eresztünk. Most a poharat a világosság felé tartjuk. Ha a borban csillagocskák, szálacskák, vagy porszemek mutatkoznak, egyáltalán, ha a bor valami változáson megy keresztül, a bor nem palackképes; ha rajta semmi változás nem mutatkozik, akkor bátran palackokba lehet húzni.”⁴⁵

A palackoló vagy töltőkészülékek igen egyszerűek volt. A megcsapolt hordóból gumitőrőln át vezették a bort a palackokba. A tömlők végén rézből készült, csuklóra járó (nyitódó, záródó) rézcsapok. Ha a palackok megteltek, a dugaszológép segítségével belenyomták a parafa dugót, úgy, hogy a bor légmentesen legyen lezárva az üvegben. Következett a pasztörözés. A készülék egy egyszerű, vaslemezekből készült kád, amelyeknek vízfürdőjébe beleállítják az üvegeket, majd kíméletesen hőkezeléssel a vizet 60–70°C-ra fel-

⁴⁵ Br. Szentkereszty György: *Szőlőépités, művelés és pinczekezelés*. Kolozsvár, 1878. 154–155.

melegítik. A pasztőrözés során a mikroorganizmusok többsége elpusztul, oly módon, hogy a bor eredeti jellege a hőkezelés során nem változik. Hátra volt még a dugók végének lezárás alumínium vagy sztaniolfólia – címeres – kupakkal, illetve a címkék felragasztása.

Kétségtelen a 19. század második felében Diószeg volt az érmelléki borászat és borkereskedelem központja. Ebben oroszlánrésze volt gróf Zichy Ferencnek, aki felismerte a borászat és borkereskedelemben rejlő gazdasági lehetőségeket. Az útikalauzban áll: „Az eddigi befektetések a most még csak kezdetleges üzletbe már meghaladják a 120.000 forintot. De van itt már kivitel a világ minden tája felé. A gróf úr ugyanis összeköttetésben áll a Chalons-sur-Marne-ban lévő Maison laquson cége alatt alakult részvénytársasággal, melynek 100000 frankkal maga is részvényese és az érmelléki borokat saját vignettje alatt küldi minden felé. Így például 1871-ben a kínai császár számára megrendelésre 200 üveg finom aszúbor expedíáltatott a diószegi uradalmi pincéből. Igen sokat tett az érmelléki borok hírének emelésére a pesti Lápossy és Löbmayer jónévű cég. Még nagyobb lendületet fog pedig a borkivitel venni a fiumei vasút megnyíltával.” Chalons-sur-Marne, Párizstól keletre, a Marne folyó és a Marne–Rajna csatorna mellett fekszik. A Champagne-i borvidék egyik legjelentősebb borkereskedelmi központja. Legismertebb szőlőfajtái a Chardonnay és a Pinot noir. Nevezetessége a Jacqueson-féle, kb. 10 km hosszú pince. A Zichy-család szőlészetének és borászatának érettségét, komolyságát érzékelteti, hogy üzleti kapcsolatban állhattak egy ilyen tekintélyes borkereskedő házzal. Az ő közvetítésükkel jutott el a diószegi aszúbor a kínai császárhoz. De igen keresettek voltak a Zichy-pincészetből származó borok az orosz cári birodalom fővárosában, Szentpétervár vendéglőiben is.

A borkereskedelemben fontos szerepet játszottak a nemzetközi borversenyek. Az első, modern értelemben vett nemzetközi borversenyt 1858-ban rendezték Budapesten. Az 1873. évi bécsi borversenyen, gróf Zichy Ferenc felsorakoztatta pincészetének legjobb borait: Bakar (1828, 1834, 1858, 1861, 1862, 1863, 1866, 1867, 1868,

1869-es évjárat), Közönséges diószegi (1846, 1868, 1870-es évjárat), Aszúbor (1862), Rizling (1869, 1870, 1872-es évjárat), Ruhländer, más nevén Szürkebarát (1870), Szilváner (1870).⁴⁶ A borok vegyi elemzését dr. Swarczer Viktor tanár végezte el. Érdekességként, a bécsi borversenyen 42 éves bakar bor is szerepelt, ami bizonyíték, hogy zamatanyaga csak hosszás érlelés után fejlődik ki.

Az 1874. évi londoni borversenyen a diószegi muskotályillatú és zamatú borok arattak sikert. Muscat croquant és Muscat d'Alexandri.⁴⁷ Utóbbi, az alexandriai muskotályt pécsi szagosnak vagy decsi szagosnak is nevezik.

Gróf Zichy Ferenc 1878-ban jelen volt a székesfehérvári országos kiállításon is. A palackok felirata: Diószegi Szulandi, Gróf Zichy Ferencz termése 1873, illetve Diószegi Juhfark, Gróf Zichy Ferencz termése 1873. A székesfehérvári kiállításon még három diószegi bor szerepelt, az 1834, 1848 és 1862-es Diószegi Bakar. Mindegyik palackon: Molnár Sámuelné csódtömeg-gondnoka, Simonffy Sámuel Debrecenben feliratok. A borok vegyi elemzését Girtler Aurél végezte el.⁴⁸ Még mielőtt divatba jöttek volna a nemzetközi borversenyek, borkiállításokat és vásárokat rendeztek. Többek között, 1858. május 30-án Diószegen is:⁴⁹ 610 üveg bor került bemutatásra. 1859 októberében Debrecenben rendeztek borkiállítást. Székelyhídon 1857. augusztus 16-án megalapították az Érmelléki borkereskedő társulatot. Mindezek szorgalmazója Radó János gazda volt. Mindezek bizonyítják, hogy a 19. század közepén az érmelléki gazdák is felismerték: boraik értékesítését csakis szervezett keretek között érdemes bonyolítani. Sajnos a kezdeti lelkesedés tiszavirág életűnek bizonyult!

A székelyhídi uradalom az 1830-as években az osztrák Stubenberg-család birtokába került. Gróf Stubenberg Gusztávot és fiát, József-Félicset 1844-ben honfiúsították. A birtokot eleinte

⁴⁶ Dr. Wartha Vince: *A magyar borról*. In: Természettudományi Közlöny. Havi folyóirat. XIII. kt. 148 füzet, 1881. december. 495.

⁴⁷ Bulancea Athanasie: *Vüle și vinurile Transilvaniei*. București, 1975. 258.

⁴⁸ Dr. Wartha Vince: *A magyar borról*. 499–500.

⁴⁹ *Az érmelléki szőlőgazdasági viszonyok*. Vasárnapi Újság. 1858. 25. szám.

Grazból irányították, majd Székelyhídra költöztek, a mai kastély déli szárnyába, melyet még gróf Dietrichstein János építtetett. Fényes Elek írja: „a város feje egy uradalomnak, melyet bír özvegy gr. Stubenberg Gusztávnő, és fia gr. Stubenberg József”.⁵⁰ Utóbbinak fia, gróf Stubenberg József-Fülöp már Székelyhídon született. A 15 ezer holdas uradalom révén, ők voltak az Érmellék legnagyobb birtokosai egészen 1945-ig, amikor „földreform” címen Romániában megszüntették a földbirtokos osztályt. 1820. december 24-én, gróf Széchenyi István néhány veder bort vásárolt Székelyhídon, Papanek József intézőtől, vedrével 30 forintért. A 19. század közepén 1357 hold szőlő volt a mezőváros határában. A legnagyobb, gróf Stubenberg József szőlőbirtoka volt: 47 hold. Pincészete a kor színvonalán állt; borai jelen voltak a diószegi borkiállításokon, de a rangos nemzetközi borversenyeken is. 1873-ban Bécsben, ahol a magyar borok 116 kitüntetést szereztek, gróf Stubenberg „érdemérmet” kapott. Uradalmi pincészetének borairól 1885 körül árjegyzéket bocsátott ki. Kínálata: Bakator, Burgundi vörös, Rizling, Furmint és különböző évjáratú asztali fehér borok.

Székelyhídtól délkeletre fekszik Hegyközszentmiklós és Érköbölkút. Mindkét faluban nagy hagyománya van a szőlőtermesztésnek. Hegyközszentmiklós határában tartották 1890. szeptember 10–16. között, az ún. nagy érmelléki hadgyakorlatot, melyet I. Ferenc József császár-király is megtekintett. Székelyhídon a Stubenberg-kastélyban volt elszállásolva. Persze, emléke Szentmiklóson is fennmaradt: vizet ivott, de csak az Istvándi-kútból, melynek vizét előbb megvizsgáltatta. Másik legenda szerint, mindenki vendégül szerette volna látni, de őfelsége csak olyan háznál akart pihenni „ahol őnállánál nagyobb úr nincsen”, azaz „amelyikben kisgyermek nincs, mert én pihenni akarok!” Ha sejtette volna a császár-király, hogy 42 esztendővel korábban V. Ferdinánd lemondása után (1848. december 2.), éppen előle rejtegették a Szent Koronát, még a szomszédos Érköbölkúton is.

⁵⁰ Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára*. IV. Pesten, 1851. 80.

Jelentős majorsági szőlőbirtokok voltak a Berettyó mentén Margittán is. A hatalmas Csáky-uradalom 1759-ben az erdélyi ágból származó Csáky Borbála és férjének Haller Györgynek a birtokába került, zálogbirtokként. 1767-től már Kornis Mihály gróf a zálogbirtokos. „A szőlőföldek területét növelte, hogy Haller György zálogbirtokossága idején a robotnapok egy részét irtásokra fordították. Ennek eredményeként 1766-ban a margittai Nagy-hegyen és a Mondra-hegyen 540 rénes forintra becsülték az új szőlőket, s 58 forintra a palántát. 1767 májusától, Kornis Mihály zálogbirtokosságának kezdetétől a szőlőtelepítésre alkalmas irtások létesítése tovább folytatódott. 1784-ben egy újabb becű alkalmával már kb. 5500 rénes forintra értékelték az összes irtást, ennek azonban jelentős része már nem szőlőföld volt, kaszáló. Margittán a Kálvária-hegyen lévő új szőlőt 252 rénes forintra értékelték, ugyanakkor a hegyen lévő régi szőlőben 200 forintnyi kárt állapítottak meg.”⁵¹ Az úrbérrendezés idején 1 rénes vagy rajnai forint 20 garassal, illetve 60 krajcárral volt egyenlő.

A Kornis-család 16 éven át, 1782-ig bírta Margittát. Ez idő alatt hat kocsmát működtetett, a Kálvária-hegyen borházat, a Rózsa oldalon pedig szüretelőházat építtetett. A Csáky-család 1852-ben véglegesen megvált a margittai uradalomtól, eladták azt a melki apátságnak. Az alsó-ausztriai Melk városban működött Európa egyik leggazdagabb bencés apátsága (1089-ben alapították), híres gimnáziummal. A margittai és papfalvai birtokon (összesen 11 ezer katasztrális hold) valóságos mintagazdaságot alakítottak ki. A margittai szőlőhegyen 40 hold szőlővel és 17 hold gyümölcsösrel is bírtak. Főként Rajnai rizling, Tramini, Zierpflandler (Cirfandli) és Erdei fehér szőlőfajtákat termesztettek. Az apátság a Kálvária-hegyen modern pincészetet működtetett, melynek alapját még a Kornis család rakta le: présház és négyágú pince. Margitta jelentős vásáros központ volt: négy rendes és egy országos vásárt tarthatott, ezeken kívül pedig rendes hetivásárt

⁵¹ Papp Klára: *Az Érmellék az úrbérrendezés idején*. In: Bocskai-napok az Érmelléken. Tudományos konferencia az Érmellékről. Létavértes, 2004. június 18. – Kismarja, 2004. június 20. 24–25.

pénteken. Természetesen kialakult egy erős kereskedő és kézműves réteg: fazekasok, csizmadiák, szabók. 1786-ban 380 helybeli és 55 extra-neus között oszlottak meg a margittai szőlők.⁵²

Az értarcsai majorsági szőlőtermesztést illetően rendkívül előnyös szerződést ajánlott Árva Károlyi Klára (özvegy Haller Gáborné) az éradonyi és értarcsai jobbágyoknak 1732. március 22-én. „Én, nagykárolyi gróf Károlyi Klára, adom tudtára mindenkinek – mostaniaknak és jövendőbelieknek, valakiknek illik – ez levelemnek rendiben, hogy megtekintvén éradonyi és tarcsai jószágaimnak nagy nyomorúságát, annyival is inkább, hogy használhatnék nekik, adtam s engedtem 1729. esztendőben az éradonyi határon a régi szőlőkön felül lévő nevezett szerént Csere nevű majorság-földemet éradonyiaknak és kívül lévő helységeknek. Nemkülönben ugyan tarcsai határon lévő Pagát nevű majorság pusztá hegyemet tarcsaiaknak és körül való helységeknek szőlőgyarapításra, ily okon tudniillik. Akár nemes, akár nemtelen örökös vagy idegen a kimutatott földön magának földet fog, azt nemcsak béültesse, hanem mivelje s meg is építse, nyolc esztendőig szabadon birhassa s usuálhassa, semmit nem tartozván belőle adni. Nyolc esztendőnek eltelése után pedig tartozzanak az igaz dézsmát, úgy mint nyolcadik pozsonyi iccét magamnak és successorimnak kiszolgáltatni.”⁵³

Gróf Károlyi László, a „békekötő” Károlyi Sándor apja a 17. század második felében szerzett „részjószágokat” az Érmelléken: Adonyban, Tarcsán és Mihályfalván. Gróf Károlyi Sándor leányának, gróf Haller Gábor (1685–1723), az erdélyi Királyi Tábla ülnöke özvegyének a gesztusa, hogy azok az éradonyi és tarcsai jobbágyok, akik újjáépítik szőlőjét, messzemenő kiváltságokban részesülnek, középkori hagyományokat idéznek. A földesúr és a jobbágy közötti egyezség alapján a földesúr igénye csak a bordézma és a hegyvám hiánytalan begyűjtésére szorítkozott. Ha a jobbágyok jó karban tartották szőlőiket, a bordézsmából és hegyvámából igen tekintélyes

⁵² Uo. 24.

⁵³ Bársony–Papp–Takács: *Az úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében*, I. Debrecen, 2001. 83.

mennyiség folyt be, amit jó pénzért lehetett értékesíteni a földesúri kocsmákban. Különben is, a Károlyiak uradalmában „valamennyi pénzforrás között is, a borárulásból származó jövedelem volt a legjelentősebb. Ezért is írta Károlyi a fiának, hogy a kocsmák az uraság leghasznosabb bányái... Nem csoda, ha gazdatisztjeit állandóan figyelmeztette: a bor, sör és a pálinka sose foggyon ki a kocsmákból.”⁵⁴

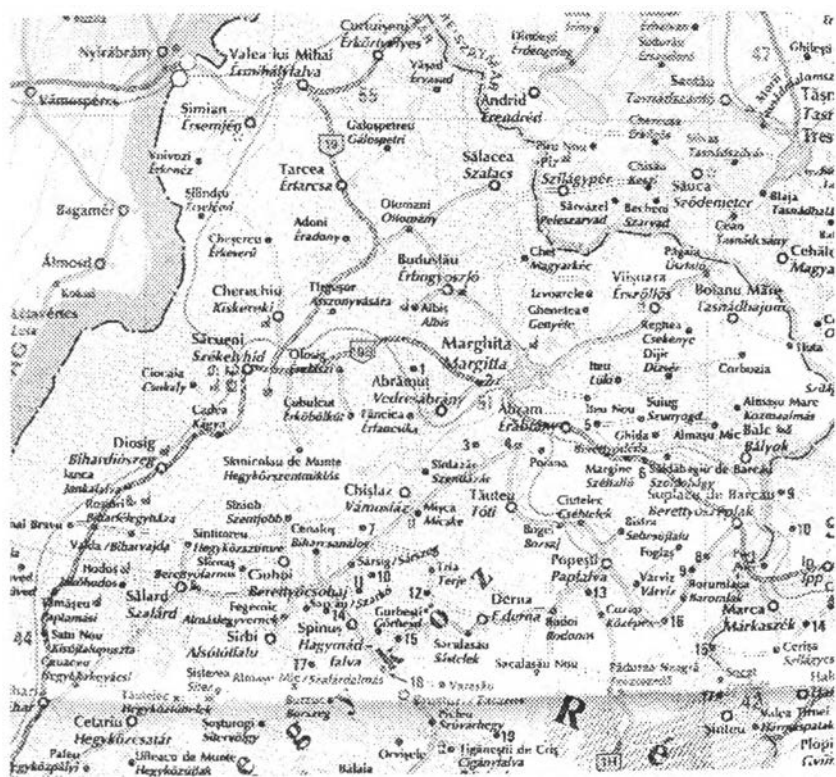
Az érmelléki szőlőhegyeken jelentősek az egyházi szőlőbirtokok is. Asszonyvásárán a premontrei prépostságnak volt szőlője. Szalacson a váradi káptalan birtokolt nagyobb szőlőt, akkorát, hogy „a határukban lévő uraság szőlőjének mindenik munkájára szoktunk hatvan kapást adni esztendőnként”, mondták a szalacsi valamástevők az Úrbérrendezés alkalmával.

A Berettyóra néző Szentjobb és Szentimre dombjait tömény történelmi levegő hatja át. Az I. (Szent) László alapította bencés apátságban őrizték a szent ereklyét, egyes források szerint egészen 1433-ig. Már a bevezetőben jeleztem, az érmelléki szőlőtermesztésre vonatkozó első adatok, éppen a szentjobbi apátság alapításával (szőlőművesek, pincemesterek) kapcsolatban tűnnek fel. Az apátság hatalmas pincéje ma is áll. Hegyközszentimre középkori monostorát, Imre herceg tiszteletére emelték, akit 1031-ben az Igyfon (Ygyfan) nevű „szent erdőben” sebzett halálra egy vadkan. Szentimrén a szőlőtermelés a hódoltság idején is virágzott. 1692-ben 462 kapásnap számnnyit írtak össze: ezzel a szomszédos Diószeg után a második helyen állt. Bél Mátyás szerint: „bora dicsőségében a váradival vetekszik, mindkettő kedves az ivóknak, és a fejnek nem árt, egészségés”. Az Úrbérrendezés idején a váradi püspökség a birtokos „melynek egy-egy munkája 160 kapást kíván”. Ezen kívül a jobbágyok tartoznak „200 szekér trágyát vinni és széjjelhányini a szőlőben”.⁵⁵

Mindent egybevetve, a 19. század nyolcvanas éveiben, az Érmelléken, egy ereje teljében, fejlődésében lévő szőlőkultúrát tört derékba a filoxéra.

⁵⁴ Kovács Ágnes: *Károlyi Sándor*. Gondolat. Budapest, 1988. 190.

⁵⁵ Bársony – Papp – Takács: *Az úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében* I. Debrecen, 2001. 174.

A tájegység térképe

A FILOXÉRA ÉS AZ AZT KÖVETŐ NAGY SZŐLŐREKONSTRUKCIÓ

A filoxéra (*Phylloxera vastatrix*) nevű szőlőgyökértetűt 1858–1862 között hurcolták be Európába Észak-Amerikából, fertőzött szőlővesszőkkel. Pár évtized alatt szinte teljesen kipusztította Nyugat- és Dél-Európa kötött talajra telepített szőlőit. 1875-ben elérte Magyarországot is. Az ország déli részén, a Torontál vármegyei Pancsován (ma Pancevo, Szerbia) tűnt fel. Amikor a hatósági emberek kiszálltak (1875. augusztus 30.) a Temes bal partján fekvő kisvárosba, azonnal elrendelték a 40 hektáros szőlőültetvény kivágását, a tőkék elégetését. Az is köztudottá vált, hogy a filoxéra Weifert Ignác sörháztulajdonos szőlőjéből terjedt el, aki korábban Bécsből hozatta a szőlőtelepítéshez szükséges vesszőket.

Kétségtelen, a legnagyobb csapás Franciaországot érte. Így nem csodálkozhatunk, hogy az ottani kormány, és a gazdag polgári szőlőbirtokosok minden erejüket bevetették, hogy megfejtsek a filoxéra lényegét (életmódját, bonyolult biológiai viszonyait, szaporodását), de mindenekelőtt, hogy megtalálják a bevethető ellen-szereket. 1878 szeptemberében Bernben nemzetközi szerződést írtak alá Európa bortermelő államai, kötelezve magukat a filoxéra elleni közös küzdelemre. A francia kormány 20 ezer, a nemzetgyűlés pedig 300 ezer franknyi díjat tűzött ki a filoxéra elleni rovarölőszer feltalálására.

A gyökérlakó filoxéra apró (0,5–1 cm), zömök testméretű, sárgászöld színű rovar. „Szívó szájszervüket a szőlő gyökerébe szúrva, annak éltető nedvével táplálkoznak.” Szaporaságuk miatt, a szőlő hajszálgyökereit annyira ellepték, hogy a megtámadt szőlőtőkék nem bírtak tovább táplálkozni, leveleik megsárgultak, lehullottak. „A gyökérlakó filoxéra átlag négy hét alatt éri el teljes fejlettségét, amikor azután minden párosodás nélkül átlag 50 petét tojik. Szaporodása nálunk április végétől november végéig tart, tehát évenként átlag 7 nemzedéke van s egy filoxérának a hetedik

nemzedéke már a 6 milliárdot jóval meghaladja. A filoxérának szárnyas alakja, az év melegebb szakában a gyökérlakó alakból fejlődik.”⁵⁶

A megtámadott szőlőtőkék (szőlőtáblák) évről évre satnyábbak lettek: gyengébb talajon 3–4 évig, jobb szőlőföldeken 7–8 évig vívták haláltusájukat.

A filoxéra elleni küzdelemben az első nagy felismerés a franciáké: „midőn a baj délfelé a Földközi-tenger homokos partvidékeit elérte, ott terjedése egyszerre megszakadt... a homoki szőlők az általános romlásnak közepette mindenütt épek és sértetlenek maradtak. Számos kísérlet történt azután a Cap-Pinède nevű filoxéra-kísérleti telepen Marseille mellett. A kísérletek eredménye mindig az volt, hogy a filoxéra a laza homoktalajban megélni nem képes, hanem még ha készakarva is oda vitték, rövid idő alatt elpusztult. Kiderült továbbá az is, hogy a homoktalaj ezen abszolút immunitásának oka nem a talajok kémiai összetételében, hanem csupán fizikai alkatában, laza, omlékony szerkezetében rejlik... Azt találták, hogy a talajnak általában véve legalább 70 százalék tiszta homokot kell tartalmaznia, hogy a szőlőnek filoxéra mentességet biztosíthasson. A 75 százalékot meghaladó homoktartalom pedig már teljes immunitást nyújt.”⁵⁷

Az árasztásos védekezést is Franciaországban alkalmazták először. Alapvető feltétele, hogy az elárasztott terület vízszintes, vagy közel vízszintes fekvésű legyen. Elképzelni is nehéz, hogyan alkalmazták volna ezt a módszert a lejtős domboldalakon. Az elárasztás késő ősszel történt, amikor a nedvforgalom már szünetel a szőlőtőkékben. Az elárasztás időtartalma 55–65 nap, attól függően, hogy mennyire kötött a talaj: jó víztartó-e vagy kevésbé. A szőlőtáblát ez idő alatt 20–25 cm-es – állandó – vízréteg borította, a víz behatolt a repedésekbe és megfullasztotta az élősködő filoxérát. Az eljárást a következő években is meg kellett ismételni. Olcsó

⁵⁶ Révai Nagy Lexikon, VIII. Budapest. 1913.

⁵⁷ Dr. Horváth Géza: *Védekezés a filoxéra ellen és az amerikai szőlőfajok*. In: Természettudományi Közöny. Havi folyóirat. XIII. kt. 140. füzet, 1881. április. 149.

eljárásnak tűnik, de hátrányos következményei is voltak: a tartós vízborítás rontotta a talajszerkezetet.

Európa-szerte, a leghatékonyabb eljárásnak a szénkéneges gyérités bizonyult. Ha a teljes szőlőtáblát ki kellett irtani, akkor tiszta szénkéneget (szén-diszulfid, CS₂) alkalmaztak, tőkénként 150–300 grammot. A következő télen pedig kiásták a tőkéket, elégették azokat. Költséges eljárás volt! Kisebb szénkénege adagokkal viszont gyériteni lehetett a szőlőgyökéren élősködő rovarok számát. Hatásukat gáz alakban fejtették ki. A sikeres kezelés lényege, hogy évenként négyzetméterenként 20–30 gramm szénkéneget fecskendeztek a talajba, kb. 40 centiméternyi mélységbe. Különösen ott alkalmazták hatékonyan, ahol kevésbé kötött a szőlőtalaj, és a szénkénege párolgásakor a felszabaduló gáz mindenüvé eljutott. Használták az Érmelléken is. A Zichyek egyik diószegi pincéjében állami szénkénegraktár működött.

Természetesen a legjobb megoldást az ellenálló amerikai alanyfajták (Riparia) meghonosítása, a szőlőoltás jelentette.

Egyes vélemények szerint az Érmelléken 1879 körül észlelték első ízben a filoxérát, a Szalaccsal szomszédos Szilágypér határában. Az igazi riadalom azonban 1894. augusztus 14-én tört ki. A nagykágyai szőlőkben nagy sárga foltok jelentek meg. A szőlősgazdák egyértelműen megállapították: az elváltozás oka a filoxéra! Az Országos Filoxéra Bizottság ekkorra már komoly felvilágosító munkát fejtett ki országszerte. A tasnádi születésű Bíró Lajos (1856–1931) entomológus (rovarász), zoológus, etnográfus 1881–1886 között filoxéra-biztosként dolgozott az Országos Phylloxera Kísérleti Állomáson. Járt az országot, ismeretterjesztő előadásokat tartott a szőlősgazdáknak. A diószegi születésű Szaniszló Albert (1844–1913) a kolozsmonostori és kassai gazdasági intézet tanára, a kolozsvári egyetem magántanára, végül a nagyenyedi kollégium jószágigazgatója, két könyvet is írt a filoxéráról: *Útmutatás a filloxera fölismerésére és fölkeresésére* (Kolozsvár, 1880.), *A filloxera, a kolorádóbogár s a vértetű* (Kassa, 1886.).

Ahogy az a diószegiei emlékezetében fennmaradt: a filoxéra Székelyhíd (Nagykágya) felől érkezett, éppen ezért, akik ebből az

irányból vagy Szentjebb felől közeledtek, a szőlőhegyet szigorúan el kellett kerülniük, de ha mégis dolguk (vagy szőlőjük) volt ott, lábbelijüket alaposan meg kellett takarítsák, sártól vagy portól, nehogy behurcolják a filoxérát! Némi malíciával úgy is mondhatnók, hogy strázsálták a filoxérát, mint korábban a pestist vagy kolerát. Igaz, akkor vasvillás őrállók igyekeztek megakadályozni, hogy jövő-menő emberek behurcolják a betegséget. Szomorú emlékeik lehettek, különösen a diószegieknél az 1737–1742. évi országos pestisjárványról. 1739. október 4-én észlelték először. Azonnal körülfalták a települést: „senkinek, fej és jószágvesztés terhe alatt nem engedtetett meg kívül menni a hegyhídon és a mező hídjá felé a határon túl. A szüretelés is csak november 2-án kezdődhetett, ahogy beállt a fagyos idő. Novemberben és decemberben annyira pusztított a pestis, hogy a hívek az istentiszteletre való gyülekezéstől is eltiltattak, egészen 1740. március 28-ig.”⁵⁸ Az 1739. évi pestis 730 áldozatot szedett a mezővárosban. Természetes, az emberáldozatok semmihez sem hasonlíthatók, de megkockáztathatjuk, a filoxéravész jóval felülmúlta a kezdeti ijedelmeket!

A földművelésügyi minisztérium 1897. évi végleges összeállítása szerint, az ország 383 422 ha szőlőterületéből 230 948 ha elpusztult a filoxéra áldatlan tevékenysége miatt.⁵⁹ Bihar vármegyében a filoxéra előtti 18 951 holdból, 16 862 hold szőlő pusztult el 1897-ig.⁶⁰ Átszámítva, 10 906 ha-ból, 9 700 ha esett áldozatul a filoxérának, maradt csekély 1 206 ha. A szőlőtelepítési láznak tudhatóan 1900 körül „a megye összes szőlőterülete 3 401 hektár: ebből 1 432 hektár teljes termelésben levő, 1 322 hektár új ültetésű és 185 hektár régi szőlő. Borai (kivált az érmelléki) elsőrendűek: az 1900-ban szűrt borok átlagos cukortartalma 20% volt, sőt egyes fajboroknál egészen 27%-ig is felemelkedett. Az állam által felállított minta-szőlőtelepek a bihar-diószegi vincellérképző felügyelete alatt állnak, s az a hivatá-

⁵⁸ Molnár János: *A Bihar Diószegi ev. Ref. egyház múltja és jelene*. Nagyvárad, 1885. 30.

⁵⁹ Halász Zoltán: *Könyv a magyar borról*. Corvina – Budapest, 1981. 45.

⁶⁰ Feyér Piroska: *Szőlő és borgazdaságunk történetének alapjai*. Budapest, 1970. 131.

suk, hogy a szőlőültetés és művelés fortélyait a munkások között terjesszék s a szőlősgazdákat jó és olcsó oltatványokhoz juttassák.”⁶¹ A szorgalom eredményes volt, hisz 1909-ben már 8 106 hektáron termesztettek szőlőt Biharban: „termett 40 864 hl bor és eladásra került 570 q szőlő.”⁶²

A filoxéravész elleni küzdelemben, majd az első nagy szőlőrekonstrukcióban óriási szerepet vállalt a diószegi vincellériskola, amely 1880-ban szaktanítói szakkal bővült. A szak létrehozásában – országszerte – meghatározók voltak a gyakorlati szempontok. A helységről helysére vándorló tanítók az új ismeretek és eljárások közvetítői voltak: tanácsaikkal, gyakorlati útmutatásokkal segítették a védekezést, az újratelepítést. A vincellériskola fontosságát jelzi, hogy: „1894-ben, amikor a filoxéra a megye szőlőkultúráját szinte már teljesen kipusztította, a diószegi vincellér iskolában tanították meg a vad alanyba való oltás technikáját. Ebben az időben megyei rendeletre minden faluból Diószegre hívták azokat a tanítókat, akik otthon mezőgazdasági ismereteket tanítottak, hogy ott tanulják meg a szőlőtelepítés új technikáját. Ebben az időben már Zichy Ferenc gróf egész szőlőjét kísérleti célból az iskola rendelkezésére bocsájtotta s itt tanulhatták meg az iskola növendékei a szőlőművelés gyakorlati fogásait. A tanítókkal együtt a falukból néhány parasztember is elmehetett a tanfolyamokra”⁶³.

Könnyen elképzelhető, hogy Vaday József nagyváradai községi tanító is részt vett ezeken a tanfolyamokon, s az ott szerzett – empirikus – tapasztalatokat fogalmazta meg a *Gyakorlati szőlőművelés és borkezelés* című könyvecskéjében, mely 1897-ben jelent meg.⁶⁴ Az általam ismert példány hátulján figyelemre méltó névsor olvasható, azoké, akik részt vettek a könyv tartalmának ismertetésén, a benne foglaltak megvitatásán. Az eseményen „jelen

⁶¹ Borovszky Samu: *Bihar vármegye és Nagyvárad*. Budapest, 1901. 319.

⁶² Révai Nagy Lexikona, III. Budapest. 1911.

⁶³ Varga Gyula: *Az érmelléki szőlőkultúra*. In: A Debreceni Déri Múzeum 1974. évi Évkönyve. Debrecen, 1975. 434.

⁶⁴ Vaday József: *Gyakorlati szőlőművelés és borkezelés*. Békéscsaba, Corvina könyvnyomda, 1897.

voltak hivatalosan”: Sipos Orbán tanfelügyelő úr, Morányi István, a nagyenyedi magyar kir. vincellérképezde igazgatója, a főszolgabíró úr, Kalmár Dezső miniszteri számvizsgáló, Gyurkovics Vince uradalmi jószág felügyelő, Széleles Jób és Fodor A. jegyző urak, Veigertner Andor gazdasági egyleti titkár. Rajtuk kívül még 24 szőlősgazda neve tűnik fel. Azt, hogy a jelenlevők mennyire szívükön viselték a nagyváradi szőlők jövőjét, s mennyire körültekintően viszonyultak az újhoz, jelzi a számtalan lapalji, lapszéli megjegyzés, javítás is.

Az egyetlen biztos megoldást, a filoxéravész megállítását, a sikeres szőlőtelepítést illetően, az ellenálló amerikai alanyfajták meghonosítása és a szőlőoltás jelentette. Az amerikai származású alanyfajta (*Vitis riparia*) gyökere ugyanis ellenáll a fertőzött, kötött talajon is a filoxérának. Magyarországon 1881-ben létesítették az első amerikai szőlővessző-szaporító telepet, majd a következő években újabb telepeket hoztak létre a neves borvidékeken. Bihar megyében, Jankafalván, Margittán és a Sebes-Körös völgyében, Örvénden állítottak fel ún. „amerikai alanyvessző-telepet”, melyek a diószegi vincellériskola felügyelete alatt működtek. A *Vitis riparia* egyik főfaját, a *Riparia portalis* természetették, mint kiváló termesztési értékű alanyt. Értékes tulajdonságai között említik: „Rövid tenyészidejű, vesszőit jól beérlelő fajta. Vesszőhozama nagy. Filoxéra tűrése kiemelkedő. A legtöbb fajtaival jól forrad, és jól gyökeresedik. A ráoltott fajtaikat korán érleli. Tőkéi tartósak, hosszú életűek.”⁶⁵ Ismert alanyfajta volt a *Riparia sauvage* is.

Az első oltványtermelő telepek (oltványiskolák, szőlőiskolák) az 1880-as évek első feliben kezdték meg működésüket. Az Érmelléken többen is vállalkoztak szőlőiskolák létrehozására, működtetésére. Kivétel nélkül sikeresek voltak, mi több, közvetlen környezetüket messze túllépve, országos hírnevet vívtak ki oltványaikkal. Mindenekelőtt szólnunk kell egy 1892-ben állított emlékoszlopról, mely Nagyjanka és Diószeg között állt, az országút jobb oldalán, egészen a múlt század 80-as éveinek elejéig, amikor nyomtalanul

⁶⁵ Csepregi Pál-Zilahi János: *Szőlőfajta – ismeret és használat*. Mezőgazdasági Kiadó, 1988. 399.

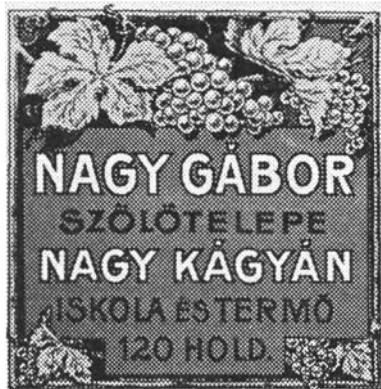
eltűnt. A 180 cm magas, spicces piramis alakú, fekete gránitból készült emlékmű szövegét 1980 nyarán jegyeztem le, majd évtized múltán közöltem a Bihari Naplóban⁶⁶ „Emlékkül Azon Nagylelkű Adományozásnak, Melylyel Nemzetes Kövesdy János úr Az 1890-ik Esztendőben 67 Éves Korában E Földet és Pajtát Azon Czélből Bocsátotta A Jankai Nagygazdák Tulajdonába, Hogy a Phylloxera Által Kipusztult Szőlő Hegység Új Beültetése És Felvirágoztatására Települ Szolgáljon Lévy Ferencz Közbenjárása Folytán Margittay Sándor Elnöksége és Székely Mihály Hegybírósága Idejében Felállított 1892-Ben Paksy Sándor Elnöksége Bónizs István Alelnöksége és Körtvélyesi Gábor Hegybírósága Alatt.” A hegyközség gesztusa méltányos volt, hisz Kövesdy Jánosnak köszönhetően a hegyközségi tagok ingyen jutottak oltványokhoz. Később a kormány is hathatós támogatást nyújtott a szőlők újratelepítéséhez, agrárkölcsön formájában: külön a forgatásra, oltványbeszerzésre, illetve karók beszerzésére és egyéb gondozási költségekre. A kölcsönt öt esztendő alatt kellett visszafizetni.

Mindent egybevetve elmondhatjuk, a filoxéravész követő első nagy szőlőrekonstrukció sikeres volt: a jövőt a múlt értékeire építették, messzemenően figyelembe véve az új igényeket!

⁶⁶ Borbély Gábor: *Egy alvó emlékoszlop*. Bihari Napló, 1995. IV. 1–2.

AZ ÉRMELLÉKI SZŐLŐREKONSTRUKCIÓ APOSTOLAI

A filoxérával folytatott küzdelem idején számtalan érmelléki szőlősgazda szerzett magának hírnevet. Ilyen, markáns arcélú egyéniség volt Nagy Gábor (Nagykágya, 1855–Nagyvárad, 1934). Apja, Nagy János kádármester és szőlősgazda nyomdokain haladva, maga is kádárként dolgozott. 1880-ban kinevezést kapott egy mértékhitelítő hivatal felállítására Nagykágya székhellyel. Merész, vállalkozó szellemű ember

volt, hisz az országban a legelsőek között, 1890-ben megalapította az „Érmelléki első szőlőoltvány telep”-et, amely a századfordulón már mind nagyságában, mind korszerűségében, mind az oltványok minőségében a legjelentősebbek között volt.⁶⁷ A termelés gazdaságos megszervezéséről vallott elvei akár ma is aktuálisak lehetnének! Íme, miként mutatja be a gyárépületet, a vállalkozást egy általa kiadott színes árjegyzékben.⁶⁸ „Szükségesnek tartom ezt bemutatni azért, hogy azokat, kik azt képzelik, miszerint nagyszabású gyárak csak nagyvárosokban lehetnek, meggyőzzem arról, hogy vidéken sokkal jobban fejlődhet a gyáripar, mint ott, hol az örökös sztrájk és munkáshiány, a túl magas bérfizetés akadályozza. Itt kevesebb az adó, az épületbérlet teljesen elesik, olcsóbb a munkás s minthogy gépeim a mai kor legtökéletesebb példányai, így olcsóbb és tökéletesebb gyártmányt produkálhat, mint bármely hasonló vállalat.” A szőlőoltvány-telep vagy szőlőiskola a falu alatt, az országút és a vasút

⁶⁷ Borbély Gábor: *Az érmelléki első szőlőoltvány-telep*. Bihari Napló. 1991. II. 23.

⁶⁸ *Az érmelléki első szőlőoltvány-telep 1903–1904. évi árjegyzéke*. Nagy Gábor, Nagy-Kágya.

között feküdt. A közeli diószegi állomástól mellékvágány futott be, így az oltványok vagonokba helyezése helyben történhetett. Csúcsidőben naponta 2–4, de előfordult, hogy 6 vagon szőlőoltványt vagoníroztak be, majd indították a diószegi állomásról a Kárpát-medence minden irányába.

A szőlőoltvány-telepek vízigényesek, így a terület kiválasztásában fontos volt az Ér közelsége. Az öntözést benzinmotorral működő vízműtelep, a szükséges víznyomás állandósítását pedig egy 22 m magas víztorony biztosította.

Az oltás, az alany és az oltóvessző (csapvessző) egymásba illesztése oltógépek segítségével történt, tágas és világos csarnokokban. Az így készült szőlőoltványokat előhajtatas végett fűrészporral bélelt ládába rakták, majd szállították a megrendelőkhöz. Másik részét még egy évre, ún. szőlőiskolába tették. Az oltványtermelő telep egész évi megélhetést biztosított a környező falvak lakóinak is. Átlagosan 250 embert foglalkoztatott, de 1902. április-május hónapokban 400-an is dolgoztak a telepen. A szőlőoltvány-telepet személyesen Nagy Gábor vezette: „most már van egy m. kir. vincellériskolát végzett intéző, továbbá egy 6 éven át állami szőlőtelepet s oltvány-iskolát önállóan kezelt végzett szakember, két munkavezető és két vincellér segítségével magam vezetem, s az oltványok készítését, eliskolázását, nyári kezelését, felszedését, osztályozását és csomagolását szigorúan figyelemmel kísérem”, (Árjegyzék). Évente több mint 2 millió szőlőoltvány hagyta el a nagykányai telepet. Színes árjegyzéket bárkinek küldött, aki címét egy levelezőlapon tudatta.

Az csak természetes, hogy Nagy Gábor megépítette saját szőlőbirtokát is, amely a 20. század elején a legnagyobb volt az Érmelléken: 80 hold, azaz 46 hektár. Pincéje, emeletes borháza a Rózsahegyén állt. Borait palackozta és elegáns címkékkel látta el. Egy 1912. évi „bevásárlási könyvből” képet alkothatunk a Nagy Gábor-féle borok piacairól is. Úgy is mondhatnók, nagypályás borkereskedő volt, aki a Kárpátok koszorúza medencét célozta meg – sikeresen – boraival! Az üzleti élet szabályainak és szokásainak

megfelelően boraiból bárhova küldött mintaküldeményt: 1 liter üveggel, dobozzal, szállítólevéllel együtt 2 korona ellenértékben.

Ilyen felvezetés után érkeztek a vásárlói igények a szélrózsa minden irányából: Budapest, Bánrév (Gömör és Kishont vm.), Bánffyhunad, Bártfa (Sáros vm.), Biharkeresztes, Csallóközarányos (Komárom vm.), Csíkszépvíz, Ditró, Eperjes (Sáros vm.), Felsőőr (Vas vm.), Feled (Gömör vm.), Gyergyószárhegy, Gyertyánliget (Máramaros vm.), Kecskemét, Kolozsvár, Kissármás (Kolozs vm.), Kenderes (Jász-Nagykun-Szolnok vm.), Kassa, Liptószentmiklós (Liptó vm.), Munkács, Nagybocksó (Máramaros vm.), Nyitrakér, Ozdola, Petrosény, Pestszentlőrinc, Ruszabánya (Krassó-Szörény vm.), Sarkad, Sárospatak, Sepsiszentgyörgy, Szalonta, Szováta, Tenke, Tusnád, Újkomárom.

A vásárlókat illetően: túlnyomó többségük vendéglős, kereskedő, de találunk a megrendelők között főszolgabíró, főerdőmérnököt, uradalmi intézőt, mozdonyvezetőt. Talán feltűnő, hogy az Érmelléket övező városokból, nagyközségekből alig találunk vásárlót. Ez csak részben igaz, mert a közeli vendéglősöknek, és bárkinek „saját e célra berendezett autómon, egy hektón felül bármennyit küldhetek” áll az általa kibocsátott árjegyzékben. Továbbá: „A szállítás naponként autóval történik, egy vitel 16 hektó, amelyből minden vevő, üzletében előkészített tiszta hordókban tetszés szerinti mennyiséget vehet át kimérve, állami mértékhitelítő hivatal által hitelesített mértékkel, amelyeket a kísérő személyzetem állandóan magával hord.”

A leggyakrabban igényelt borok az alábbiak voltak: Mézesfehér, Delaware, Muskotály, Rizling, Vegyes, Siller. Borai jól bevált szőlőfajtákból készültek. Kivételt a Siller és Delaware képez. A Siller többféle, fehér és kék szőlők keverékéből készült világos vörös bor. Meglepő a Delaware sikere! Amerikai eredetű, régi direkt termő fajta. Millardet francia botanikus szerint: „a *V. Vinifera*, a *V. Labrusca* és a *V. aestivalis* fajok természetes hibridje”.⁶⁹ Ezek után nyilvánvaló, hogy a belőle készült borok „labrusca-, másképpen

⁶⁹ Csepregi Pál–Zilahi János: *Szőlőfajta – ismeret és használat*. Mezőgazdasági Kiadó. 1988. 386.

direkt-termő-, illetve rókaízűek.” Mind a piros, mind a fehér Delaware betegségekkel, hideggel szemben ellenálló, ráadásul bőven termők. Boruk többszöri – szellőztető – fejtéssel javíthatók; sokat veszíthet a direkt termő szőlőknek és ezek borának jellegzetes mellékizéből, az ún. rókaízéből. Valljuk be, Nagy Gábor nemcsak a gyökeres oltványok termesztésével alkotott maradandót, de a borkészítés és borkezelés területén is sikeres vállalkozó volt. Íme, mit ír a Delaware borról: „Nagy becse, hogy amikor a szüret után 3–4 hónappal új zamata, édessége átmegy a szamóca és szomorodni zamatba, akkor megkapja a fejedelmi asztalokra való kellemes illatait.” (Árjegyzék.) Megjegyzem, a szomorodni nem szőlőfaj, hanem borkészítési eljárás, Tokaj vidékén. Az aszúszemeket nem szedik le a fűről, hanem válogatás nélkül dolgozzák fel. Neve a lengyel samo-rodni-ból származik: magától lett. Finom ízhatású, erős peccsenyebor!

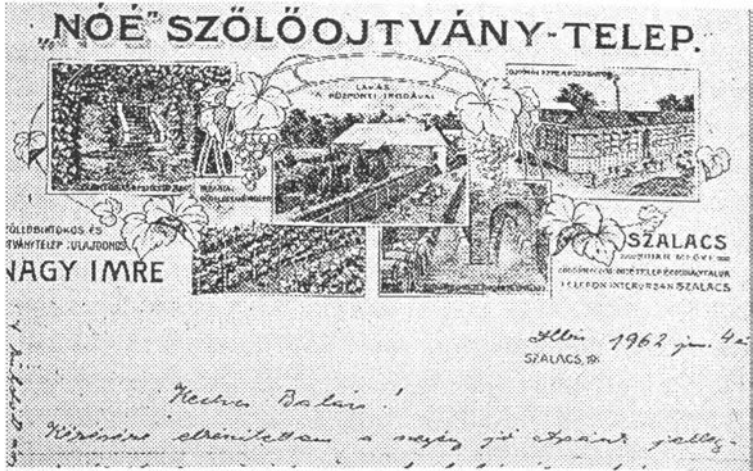
Nagy Gábor kitűnő üzletpolitikai érzékkel, saját termékeinek, borainak propagálása érdekében egy újabb katalógusban bemutatta azokat a véleményeket is, melyeket országos szaktekintélyek fogalmaztak meg a vegyvizsgálatokat követően. Érdemes idézni a levelekből: „Tek. Nagy Gábor úrnak Nagykágya, A hivatalos jegyzőkönyvben az alkatrészek fel vannak mennyiségileg meghatározással sorolva. Vélemény a következő: A megvizsgált bor tiszta, szőlőbortól eltérő összetételt nem mutat, cukortartalma (természetes szőlőcukor) nagyobb mint az átlagos fehér boroké, jellege az édes borok felé hajlik. Bp., 1912. május 15. Dr. Molnár Nándor s. k., a magyarországi gyógyszerészegylet vegyvizsgáló állomásának vezetője.” „Tudomásal! Örömmel kell üdvözlönnünk egy olyan erős fehér bort, amely zamatos, édes, rendkívül kellemes íze mellett a hiteles vegyvizsgálat bizonyossága alapján teljesen tiszta szőlőbor. Ez a Nagy Gábor-féle Delaware. Bp., 1912. május 20. Dr. László Frigyes s. k., orvos, az egészségtan tanára.” „Vélemény! A Nagy Gábor-féle minta szőlészetben, mint azt ő hitelesen bizonyítja, kiváló szakértelemmel termesztett Delaware bor hivatva van a sajnos kiveszőben levő igazi Tokaji bort pótolni. Igen kellemes, édes, za-

matos íze és feltétlen tisztaságánál fogva joggal helyezhető az elsőrangú borok sorába. Bp., 1912. április 18. Dr. Nagy Albert s. k., a főrendiház orvosa, Pestvármegye t. b. főorvosa.” „Nagy Gábor bortermelő urnak! A bemutatott Delaware bor, mely amerikai szőlőtőkéről kerül forgalomba, kitűnő zamatos íze, feltétlen tisztasága és természetessége folytán első sorban ajánlható. Bp., 1912. május 8.. Dr. Tótfalusi Gyula s. k., a magyar kir. államvasutak főorvosa.”

Nagy Gábor sikeres ember volt! Munkáját mindenütt értékelték: 1891–1900 között számtalan kitüntetést, oklevelet szerzett. Íme, egy csokorra való: Nagyváradai országos kiállítás (1891), Ezüst éremmel ellátott oklevél; Nagyszombati országos gazdasági kiállítás (1891), Kiállítási nagy érem; Balatonfüredi országos gazdasági kiállítás (1893), Elismerő oklevél; Felsőmagyarországi kertészeti egyesület kiállítása Kassán (1895), Ezüst éremmel ellátott oklevél; Nagyváradai országos kertészeti kiállítás (1896), Nagy ezüst érem és kitüntetési okmány; Ezredéves országos kiállítás Budapest (1896), Kiállítási nagy érem; Brüsszeli nemzetközi kiállítás (1897), Nagy ezüst érem; Szegedi országos gazdasági kiállítás (1899), Kiállítási érem; Párizsi nemzetközi kiállítás (1900), Elismerő oklevél stb.

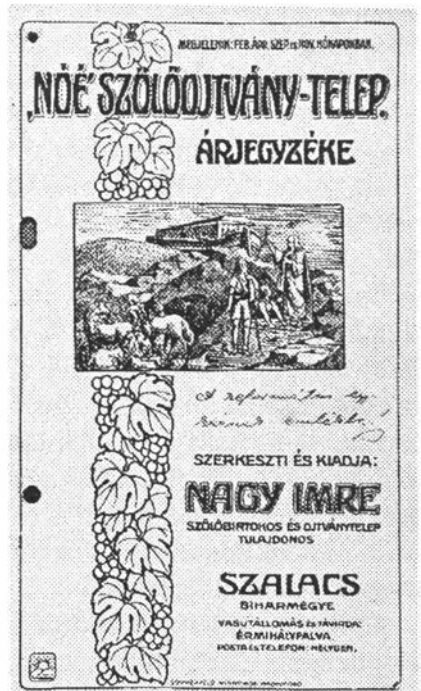
Szalacson Nagy Imre (1868–1916) református lelkipásztor alapított alanyvessző-termelő telepet és szőlőoltvány iskolát. A Noe Szőlőoltvány-Telep 1894-ben kezdte meg működését. Állandó munkaalkalmat biztosított 100–120 embernek, olyan időszakban, amikor az Érmellékről, különösen Szalacról megindult a kivándorlás Amerikába. Egyik mondása ma is él Szalacson: „Nem szükséges Amerikába kimenni, Amerika van itt is, csak dolgozni kell tudni!” A szőlőoltvány-telepen 20-as csoportokban dolgoztak, 5 vincellér felügyelete alatt. Termékeiről árjegyzéket adott ki. A szalacsi szőlőoltványok az egész országban keresettek voltak. A befolyt jövedelemből felépítette a református leányiskola épületét, a meglévőket tataroztatta. Az első világháború kitörése előtt a tiszta jövedelem négyszáz hold föld értékével volt egyenlő. Hadikölcson

lett belőle! A háborús viszonyok közepette az oltványtelep tönkrement. Nagy Imre emléke ma is él az érmelléki nagyközségben: kitűnő szónok, erélyes egyházépítő lelkész volt! Beköszöntő beszédének lényegére ma is emlékeznek. „Nem azért jöttem, hogy vezessek, hanem azért, hogy vezessek. És soha nem fogja tőlem hallani senki, hogy Előttem, csak azt, hogy Utánnam. Miután ezt újra és újra elmondta, a presbiterek mélyeket sóhajtottak és mondták: Nem győzünk!”⁷⁰

Diószegen több alanyvessző-telep, illetve szőlőiskola működött. Szűcs József (1882–1954) a

⁷⁰ Borbély Gábor: *Az érmelléki szőlőrekonstrukció cselekvő apostolai.* Bihari Napló, 1995. aug. 29.

vincellériskola elvégzése után uradalmi ispánként dolgozott, báró Bornemissza és gróf Teleki birtokain. 1904-ben hazatért és szőlőiskolát, majd faiskolát alapított. Termékei eljutottak az ország minden sarkába, mi több, rangos kiállításokon díjazták azokat: Arad, Budapest, Bécs. Közéleti emberként, szívvel-lélekkel dolgozott a nagyközség gazdasági-társadalmi felemelkedésén. Igazgató elnöke volt a Hangya szövetkezetnek, községi bíró, majd hat éven át a református egyház főgondnoka.

Szűcs József 1910 körül egy részletekbe menően aprólékos árjegyzéket adott ki.⁷¹ Ebből tudjuk, a diószegi telepen évi 2 millió gyökeres oltványt állítottak elő. A hagyományos érmelléki szőlőfajták mellett hangsúlyt fektetett a csemegeszőlő-fajták előállítására is. A Chasselas fajtacsoportba tartozó Fehér Chasselas 10, a Vörös Chasselas 7 alfajtaival szerepel a kínálatban. Hasonlóan bő választék volt Fehér muskotály (26), illetve Vörös és Fekete muskotály (5) oltványokból is. Az igazi csemegeszőlők között ott találjuk a Kecsekecsű két változatát és a kék és fehér fajtát, a Mathiász János előállította Csaba gyöngye, illetve az Ezeréves Magyarország emléke fajtákat.

Az árakat illetően, a hagyományos borszőlők oltványai 180–200 koronába kerültek (1000 db.). A legdrágábbak a Muskotály fajtacsoportba tartozó alfajok: Alexandriai muskotály, Hamburgi muskotály (400 K / 1000 db.)

Szűcs Sándor a gyakorló szőlősgazda szemével ad felvilágosítást, az árkülönbségeket illetően: „amilyen arány van a bor és csemege faj oltvány között a vételárnál, ugyanolyan arány van a két szőlő közötti értékesítési ár között. Tegyük fel, hogy egy hold borfajta szőlő terem jó magas átlagot számítva 30 Hl, s ezt értékesítjük 30 koronáért. 100 literenként ez kitesz 900 koronát. Most egy hold csemegeszőlő terem 40 mm-át s ezt szintén mázsáját 30 koronáért értékesítve 1200 korona.”

Kágyi Szabó István (1908–1964) a nagyváradi premontrei gimnázium diákja volt, de az érettségét Budapesten tette le.

⁷¹ Szűcs Sándor fia szőlőoltvány telepe, Bihardiószeg, 1910.

Kereskedelmi akadémiát végzett, majd beiratkozott a kecskeméti jogakadémiára. A múlt század 30-as éveiben hazatért Diószegre és szőlőoltvány-telepet üzemeltetett. Gyökeres oltványaival a kitűnő termesztési adottságokkal rendelkező regáti borvidékeket célozta meg, sikeresen!

A székelyhídi Fábry Sándor (1876–1956) az Érmelléki Takarékpénztár főkönyvelője, vezérigazgatója az első világháborút követően erősített bele a gyümölcs- és szőlőtermesztésbe. Kitűnően kezelt, 20 holdas szőlőjében egyaránt termesztett bor- és csemege-szőlőt. Legnagyobb megvalósítása azonban a híres mintagyümölcsös, a csemete- és oltványtelep. Amúgy éppen a filoxérát követő telepítések idején kezdték tiltani a gyümölcsfák telepítését a szőlőkbe. Ugyanakkor szorgalmazták 1930-tól Magyarországon tíz évi adómentességgel támogatták az önálló gyümölcsösök létesítését. Az érmelléki dombok talaja, különösen a csonthéjasok: őszibarack, kajszli, cseresznye termesztésének kedvezett. A nagy szemű, ropogós Fábry-cseresznyét Székelyhídon nemesítették.

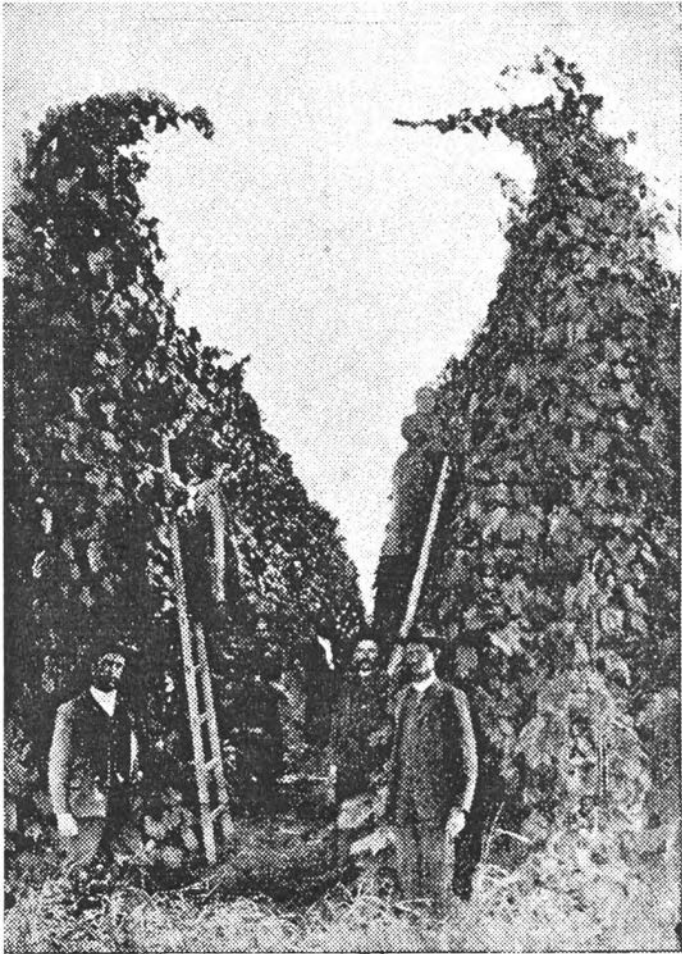
Érmihályfalva határában a 19. század végén indult jelentős fejlődésnek a szőlőtermesztés. Ebben döntő szerepe volt a filoxérának, illetve annak a felismerésnek, hogy a szőlőgyökértetű képtelen megélni a homoktalajon, különösen ha annak kvarctartalma 70–75 %-os. Ahogy Kecskemét környékén mondták: a homok kimarja a filoxéra szemét! Amúgy a Duna–Tisza közén, az ún. Háromváros térségében (Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét) elég nehéz volt meggyőzni az embereket a homoki szőlőtermesztés fontosságáról, arról, hogy erős, tüzes, zamatos bor nemcsak hegyi talajon, de jó termőerőben lévő homokföldön is teremhet. Hermann Ottó (1835–1914) néprajzkutató, természettudós, politikus, a magyar halászat monografikus feldolgozója, Turinban többször is felkereste Kossuthot, akinek javaslatára Szeged országgyűlési képviselőjévé választották (1879). Elsőként szólalt fel a homoki szőlőtermelés mellett: „A szőlők felújításával foglalkozó törvényjavaslat 1896. évi vitájában felszólalva

mondotta: amikor évekkel ezelőtt nemcsak a tudományos területekben, de itt a T. Ház előtt is a homoki szőlőtermesztést propagálni iparkodtam, és azt mondtam, hogy helyes kezelés mellett a homoki bor is jó bor, akkor mi történt? Innen a hátam mögül azt mondták, hogy igyam meg. (Derűtség.) Polónyi Géza közbeszól: Most is azt mondom! (Újra derűtség.) De T. Ház – folytatta Hermann Ottó – ez a 120 000 hold betelepített homoki szőlő a mi nemzetgazdaságunkat szaporítja már.”⁷²

Az érmihályfalvi Jakab Rezső (1858–1951) főjegyzőnek már nem voltak gondjai; a századvégre megizmosodott a homoki szőlőtermesztés. Bizonyosan ismerte Máthiász János (1838–1921) nemzetközi hírű szőlőnemesítő sikereit, aki a 19. század végére, magas színvonalra emelte az alföldi homoki szőlőkultúrát. Boraival sikert sikerre halmozott nemzetközi bemutatókon és kiállításokon. Jakab Rezső a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1896. november 16-án kiadott rendelete értelmében kitartóan szorgalmazta az érmihályfalvi Gazdasági ismétlőiskola beindítását, ahol a tanköteles koron túli fiatalok „szakjellegű” oktatásban részesültek. 1904-ben indult be az oktatás, miután a mezőváros 25 holdnyi területet adományozott oktatási célokra és felépítette a szükséges tantermeket és egyéb, szükséges helyiségeket. A fiatalok módszeres képzéssel, de többnyire empirikus úton sajátították el a homoki szőlő- és gyümölcsstermesztés tudnivalóit és gyakorlati fogásait. Szuhányi Sándor érmihályfalvi tanártól tudjuk: „Jakab Rezső példát is mutatott a gyakorlatban a szőlőművelésben. 1904-ben, 16 holdon létrehozta a Jakab-telep szőlő- és pincegazdaságot, a vasútállomás közelében. Itt a régebbi fajták, a furmint, a szerémi zöld és az ezerjó mellett francia szőlőfajták is voltak: fehér és szürke burgundi, muscat ottonel stb., külön táblákba ültetve... A borok kezelésére és tárolására egy 260 m² alapterületű, 1240 hektoliter befogadó képességű, hősabályozott pincét épített”.⁷³ Az 1928–1929. évi

⁷² Für Lajos: *Kertes tanyák a futóhomokon*. Budapest, 1983. 133.

⁷³ Szuhányi Sándor: *Jakab Rezső érmihályfalvi főjegyző és a homoki szőlőtermesztés*. In: Partium, 2005. november.

Riparia Perialis vessző termelés.

kemény tél komoly károkat okozott a szőlőkben. A megfagyott szőlőtőkékét nemes oltványok helyett direkt termőkkel pótolták: Noah, Izabella, Othello stb. Az érmihályfalvai szőlők az 1970-es években újultak meg az állami mezőgazdasági vállalat 100 hektáros új telepítésén.

A filoxéravész szőösszetétel egyértelműen jelzi, hogy az alattomos gyökértetű csapást, katasztrófát jelent, mely mint püsztító járvány sepert végig Európa szőlőültetvényein. A kezdeti ürömben, keserűségben később öröm is vegyült, hisz egy-két évtized alatt teljesen megújult a szőlőtermesztés, különösen a szőlőtelepítés módszere. Szinte teljesen megszűnt a tőkéről tőkére történő szőlőszaporítás (bujtás, homlítás), ami még a sorba ültetett szőlőt is sortalanná tette. A szőlőhegyeken általánossá váltak a gyökeres oltványok, melyeket már két ásonyomnyira megforgatott (rigolírozott) földbe ültettek.

A filoxéra idején készültek el a történeti borvidékek hivatalos besorolásai. Az első, Keleti Károly (1833–1892) neves statisztikus, az Országos Statisztikai Hivatal igazgatójának munkája (Magyarország szőlészeti statisztikája. Bp., 1875.) alapján készült el. A második besorolást, a javában zajló szőlőrekonstrukció idején, az 1893. XXIII. tc. alapján állították össze. Tizennyolc – minőségi bortermő – történeti borvidéket állapítottak meg. Köztük van az „Ér-melléki” is. A besorolás nagy érdeme, hogy messzemenően figyelembe vette a helyi adottságokat, az évszázadok során kialakult fajtaállományt. Íme, az Érmellékre javasolt szőlőfajták lajstroma: Bakar, Erdei, Juhfark, Alanttermő, Olasz-rizling (Welsch-Riesling), Rajnai rizling, Köridinka (Ruzsica), Zöld szilváni, Szerémi zöld, Járdovány, Kövér szőlő, Mézes fehér (Sárga szőlő), Furmint. A vörös bort adó szőlők közül a Kadarkát (Jenei fekete), Nagy burgundit, Kékfrankost, Oportót (Portugiser) ajánlották érmelléki termelésre.

EGY HAJDAN VOLT VINCELLÉRISKOLÁRÓL

A magyar mezőgazdasági oktatás kezdetei a 18. század végére nyúlnak vissza. Tessedik Sámuel (1742–1820) evangélikus lelkész, író, a magyar mezőgazdasági oktatás úttörője Németországban tanult, majd 1867-től haláláig a Hármaskörös partján fekvő Szarvason volt lelkész. Példamutató eljárásokat dolgozott ki a silány, szikes földek feljavítására: forgatás, trágyázás. Különös gondot fordított a zöldségfélék és a takarmánynövények (lucerna, lóhere) termesztésére. Ő honosította meg Szarvason és környékén a cukorrépát, majd az akácát. Kísérleti kertje mellett sokat tett a gyümölcsstermesztés fejlesztéséért is. Elismert fajtákat hozatott Eperjesről, Pozsonyból. A helyes szőlőtermesztésre és borkezelésre is oktatta a gazdákat. 1870-ben Szarvason megnyitotta a Gyakorlati Gazdasági Szorgalmatosság iskoláját, amely az első gyakorlati jellegű gazdasági szakiskola, parasztfiák számára. Diákjai segítségével naponta 2–300 oltást is elvégeztek a faiskolában. Mint minden úttörőnek, sok ellensége volt: a tanyája melletti faiskolát a falu bikáival tönkre tapostatták! Az oktatást 1806-ban beszüntette. Pedig útmutató munkásságát, a hazai mezőgazdasági kultúra megreformálását illetően többen is nagyra értékelték. Gróf Festetics György (1755–1819) 1797-ben Keszthelyre hívta, hogy tapasztalataival járuljon hozzá a „Georgikon” mezőgazdasági tanintézet tantervének előkészítéséhez. A gazdasági iskola 1798–1848 között működött Keszthelyen. Eleinte szakképzett gazdaszakteket, majd gyakorlati ismeretekkel rendelkező parasztfiatalokat képeztek a mezőgazdasági iskolában. 1804-től már jogvégezt fiatalok is beiratkozhattak, a gazdasági jogban és mezőgazdasági ismeretekben való továbbképzésre. Innentől tekinthető a Georgikum Európa első önálló felsőfokú gazdasági iskolájának. Érdekességként, a hallgatók díjat nyert pályamunkáit 1817-től a májusi Helikon-ünnepségeken mutatták be, amikor a gróf vendégül látta a vidék előkelőségeit, a kor jeles íróit. Ugyancsak Tessedik Sámuel tervei alapján kezdte meg működését Nagyszentmiklóson

(1799), a Nákó család birtokán az a földműves iskola, melynek később tanára és igazgatója volt Bartók Béla nagyapja, majd édesapja is.

A kezdeti sikerek ellenére, a mezőgazdasági szakoktatás csak a 19. század második felében teljeseedett ki. Pedig a 19. század harmincas éveitől egyre égetőbben vetődött fel – esetünkben – a magyar szőlőtermesztés és borászat megreformálásának igénye. Szerencsére, gr. Széchenyi Istvánt nemcsak a lótenyésztés, a folyók szabályozása, a gőzhajózás, a hídépítés és a gőzmalmok építése foglalkoztatta, hanem a borkezelési szokásokat is próbálta megújítani. Tanácsára, 1828-ban, báró Dercsényi Pál, Pest megyei táblabíró 100 arany jutalmat tűzött ki, a Nemzeti Kaszinónak benyújtandó legjobb mezőgazdasági tárgyú munkára. Ezen a pályázaton tűnt fel Schams Ferenc (1780–1839) gyógyszerész, gazdasági író, szőlész. Szudétánémet polgári családból származott, majd Péterváradra (a Duna jobb partján, Újvidékkel szemben) került gyógyszerészként. 1818-ban Pestre költözött, s egész életét a magyar szőlészetnek és borászatnak szentelte. Bejárta az ország szőlőtermő vidékeit, majd erősen kritikusan ismertette személyes tapasztalatait. Hibái között említi: „nincsenek kiválogatva fajtáink, a minőséget a bőséggel cserélték fel, a korán és későn érők vegyesen vannak ültetve, szőlőink elöregedtek, a felújítás többnyire bujtással történik, rossz a metszés módja, talaj, trágyázás elhanyagolt, sok a gyümölcsfa a szőlőkben és alapvető hibákat követnek el a termesztők a szüretelés és erjesztés során ... nagy fontosságot tulajdonított a borkezelésben a kémianak ... és a jó pincének: A pince készíti a bort”.⁷⁴ Nemcsak bírált, de jó példákkal személyesen állt elő. Budán 1834-ben fajtagyűjteményes szőlőiskolát létesített (Országos venyigeiskola), ahol botanikai és termesztéstechnológiai megfigyeléseket végzett. A nagy tudással és akaraterővel létrehozott fajtagyűjteményt, dr. Entz Ferenc (1805–1877) orvos, szőlész, a budai országos vincellériskola első igazgatója 1857-ben áttelepítette

⁷⁴ Dr. Geday Gusztáv: *Kétszáz éve született Schams Ferenc*. In: Honismeret, 1980. 6. szám. 40–41.

a Gellért-hegy déli lejtőjére. Dr. Entz Mezőkomáromban volt gyakorló orvos, ahol szabad idejében gyümölcsészettel, szőlészettel és kertészettel is foglalkozott. Részt vett a szabadságharcban, mint honvéd főorvos. Világos után eltiltották hivatása gyakorlásától, így újra a gyümölcsészetben és szőlészetben talált boldogulást. 1853-ban létrehozta a pesti kertészképzőt: Haszonkertészeket Képző Gyakorlati tanintézet. Nem a virágkertészek számát akarta gyarapítani, hanem a gyakorlati szakembereket „akik nemes gyümölcsfákat száz ezer s korunk nemes szőlőfajait milliárd számra könnyű és olcsó szerrel szaporítani tudják”.⁷⁵

Az 1860-as tanévtől már a szőlőtermesztés és a borászat oktatása került előtérbe, így neve is megváltozott: Vincellér és Kertészképző Gyakorlati Tanintézet. Első igazgatója dr. Entz Ferenc volt.

A vidéki gazdasági oktatást is segíteni próbálta a báró Eötvös József (1813–1871) vallás- és közoktatási miniszter kezdeményezte népoktatási törvény (1868. évi XXXVIII. tc.). A törvény bevezette a 6–12 éves korra terjedő „mindennapi elemista tanítást”, valamint a hároméves „ismétlő elemi népiskolát” 15 éves korig. A törvény cikk arra is kötelezte a településeket, hogy az iskoláknak minimum két holdas iskolakertet biztosítsanak. Működésükről, hatékonyságukról keveset tudunk! A „gazdasági ismétlő iskolák” alapjait valójában az 1896. november 16-án kiadott rendelet alapozta meg, mely kimondta, hogy a mezőgazdasági jellegű településeken földművelési, gyümölcs- és kertészeti ismereteket is tanítani kell.

Az igazi változás a mezőgazdasági szakoktatásban is, a kiegyezést (1867) követően állt be. Sorra alakulnak a szakiskolák, melyekben a fiatalok elméleti és gyakorlati oktatásban részesülnek a mezőgazdaság bizonyos termelési ágait, növényeit illetően.

Ma is büszkék lehetnek az érmelléki gazdák, hogy a magyar történeti borvidékek közül, a földművelésügyi minisztérium 1870-ben Diószegen alapította meg az első vidéki vincellérképezdét, ahol 1873-tól már gyümölcsészeti ismereteket is oktattak. 1880-tól

⁷⁵ Dr. Geday Gusztáv: *Dr. Entz Ferenc, a modern magyar kertészet megalapítója.* Honismeret, 1980. 6. sz. 42.

Gyümölcsészeti, szőlőművelési és borászati szaktanító képezde néven működött. Bihardiószeg után Tarcalon (1872), Ménesen (1881), Nagyenyeden (1881), Pozsonyban (1884), alakult vincellériskola.⁷⁶ Hogy Diószegre esett a választás, abban bizonyosan közrejátszott, hogy az érmelléki szőlőtermesztés éppen a 19. század közepén ért a csúcra, mind a terület nagyságát, mind a borok minőségét illetően. Sok volt a 10–20 holdas paraszti vagy polgári szőlő, sok volt az extraneus birtokos; így megnőtt a kereslet a szőlők művelésében, és a borászatban képzett szakemberek iránt.

Lássuk hát egy pillanatra a korabeli Diósz eget. Lakosainak száma 1870-ben 5774. Tekintélyes mezőváros, jóval népesebb, mint a közeli Székelyhíd (3917), vagy Érmihályfalva (3574). Tíz esztendő múltán 5458 a lakosok száma. A létszámcsökkenés oka az 1873. évi nagy kolerajárvány, mely az egész vármegyét érintette. Az 1880. évi népszámlálásból már a lakosság vallásfelekezeti megoszlásába is betekintheünk: református 4295, római katolikus 371, görögkeleti 403, görög katolikus 150, izraelita 224, evangélikus 15. A nagyközség politikai arculatát a 48-asság jellemezte.

A diószegi vincellériskoláról méltatlanul keveset írtak. Kenessey Kálmán (1825–1913) miniszteri osztálytanácsos a Kertész Gazdában írt (1871) a frissen alapult „Az érdiószegi vincellérképezde”-ről. Molnár József református lelkész is felvázolja az iskola korai történelmét 1885-ben megjelent munkájában. E sorok írója 1992-ben közölt írást a vincellérképezdéről a Bihari Naplóban.⁷⁷

Újabban Szabó József orvos végez figyelemre méltó adatyűjtést a vincellériskola múltját, néhai tanárait illetően.

Az első tanév 1870. október 1-jén vette kezdetét 24 tanulóval. Hasonlóan a többi mezőgazdasági szakiskolához, az oktatás kétéves volt. Felvételre azok a fiatalok jelentkezhettek, akik elvégezték a

⁷⁶ *Mezőgazda*. IV. évf. 4. sz. 1897.

⁷⁷ Borbély Gábor: *Százhusz éve alapították Diószegen a vincellériskolát*. Bihari Napló, 1990. dec. 6.

kötelező népiskola hat osztályát és betöltötték 16. életévüket. A felvételinél figyelembe vették az alkalmas testalkatot, valamint erkölcsi bizonyítványt kértek, amelyet a községi képviselőtestület állított ki. A szülők, esetenként a gyámszülők írásos beleegyezését is kérték, melyben kijelentették, hogy a növendékeket nem veszik ki évközben az iskolából. A fenti iratokat és a felvételi kérelmet szeptember 1-jéig kellett eljuttatni az iskola igazgatójához, akinek szeptember 20-ig kellett döntenie a felvételi kérvényt illetően.

A tényleges oktatótevékenység – elméleti és gyakorlati – október 1-jétől július 31-ig tartott. Mintha igazodott volna a szőlőbeni munkához! Hiszen augusztusra már csak az érés alá való kapálás, a talaj felszínének porhanyítása, a tőkék kitényérozása maradt. Augusztusra már a pincegazdasági teendők is befejeződtek.

A vincellérképezde ingyenes elhelyezést (kvártélyt) és ételmezést biztosított a tanulók számára. Az iskola, alapításától 1930-ig a kastéllyal szembeni udvaron álló épületekben működött. Nyoma se maradt, hogy a tanulók a kollégiumok diákjaihoz hasonlóan kötelesek voltak-e saját kezűleg beírni az ún. „aláírási jegyzőkönyvbe”, hogy kötelezik magukat az iskola törvényeinek szigorú betartására. Molnár János református lelkész csupán azt említi munkájában, hogy „azok a diákok, akik szóval vagy cselekedetekkel valamely lakost megsértették megfoszthattak az iskolában tanulás jogától. Ugyanakkor ha a diákok sértettek meg, helyi lakosoktól, az igazgatón keresztül elégtételt kérhettek”.⁷⁸ A tanulók egyenruhát viseltek. Leírását a már többször idézett Nagyváradi útikalauzban találjuk: „Télen: szürke posztóból készült rövid blouse, magyar csizmába húzott bőszárú posztónadrág, ily szövetű sapka, ezüstrojttal ellátott nyakkendő, a bluz lehajtott gallérján két oldalt ezüstözött szőlőlevéllel, a sapka előrészen pedig E. D. V. K. (Ér-Diószegi Vincellér Képezde) betűkkel. Nyáron: zöld színű zwillich-bluz, hasonszövetű és szabású bő nadrág s árvalányhajjal díszített magyar kalap a fentebbi jelvényekkel ellátva.”⁷⁹

⁷⁸ Molnár János: *A Bihar-Diószegi e. ref. múltja és jelene.*

⁷⁹ *Nagyváradi útikalauz* é. n.

A hajdani diákéletről alig tudunk valamit! Az iskolai életrendre, a napi tanítási idő pontos beosztására, Szabó József kutatásai alapján nyerünk betekintést: A téli félévekben: reggel 6–7 között előkészület a tanórákra; 7–10 között elméleti oktatás; 11–13 között ebéd, szabadidő; 13–17 között munka a szabadban, illetve minden második nap gyakorlat a pincében és a kádárságban; 19-kor vacsora; 21-kor lámpaoltás. Nyári félévekben: 5–12 között reggeli munka, 12–14 között ebéd; 14–17 munka; 18–20 elméleti oktatás; 20.30-kor vacsora, 21.30 lámpaoltás. Szükség esetén: tanítás reggel 5–7 között, majd reggeli, illetve 8–19 között munka a tangazdaságban. Vasárnap istentisztelet, rajztanítás.

Az oktatás tartalmát illetően, az elméletiek mellett a gyakorlati oktatást és a munkára való nevelést helyezték előtérbe. A szakszerű szőlőművelést és a borkezelést, a kádárságot, egyéb gyakorlati foglalkozásokkal egybekötve, szaktanárok felügyelete alatt sajátították el. Tanultak helyesírást, természetrajzot, növénytant. A vincellériskola alapos szakismereteket nyújtott talajismeret és talajjavítás, szőlő- és gyümölcszaporítás terén, valamint a szőlőművelési módokat és a borászati technológiákat illetően.

A gyakorlati tudnivalókat a Zichy-szőlőben sajátították el, hasonlóan a gyümölcsstermesztést is. A borkezelés fortélyait, a borpalackozást úgyszintén. A kádárság mesterségbeli fogásait az uradalmi kádárműhelyben tanulták meg. Volt kitől és mit tanulniuk, hisz az ottani kádárok éppen a 19. század közepén készítették el Európa egyik legnagyobb boroshordóját, az 1240 akós (67332 liter) óriáshordót. A mesterség virtuozitásának számított ekkora hordót készíteni! A tanulók rajzot is tanultak, ami a számtan mellett elengedhetetlen volt, hogy egy adott úrtartalomhoz pontos méretre dolgozzák meg a dongákat, azok hajlásszögeit.

A vincellérképezde 1872-ben már saját könyvtárral is rendelkezett: „1885-ben 632 mű 660 kötete állt a tanulók rendelkezésére, ebből 447 magyar, 192 német, 5 francia nyelven.”⁸⁰

⁸⁰ *Bihardiószeg fejlődéstörténete*. Szerkesztette Szabó József. Bihardiószeg 2003. 68.

Bátran kijelenthetjük, a vincellérképezde tanulói, legalábbis a filoxéra itteni felbukkanásáig egy igazi, nagyüzemi szőlőgazdaságban sajátíthatták el a korszerű szőlészet és borászat ismereteit. Talán ezért is esett a választás 1880-ban Diószegre, hogy magasabb szinten „Gyümölcsészeti, szőlőművelési és borászati szaktanító képezde” címen működjön tovább. Olyan fiatalok nyertek felvételt, akik már elvégeztek egy mezőgazdasági iskolát, majd itt egy éven át szakirányos képzést kaptak. A végzetek más vincellériskoláknál helyezkedhettek el segédtanítóként, esetleg vándortanítókként bármelyik nagyobb szőlészetben vagy pincészetben, ahol igen megbecsültek voltak a Diószegen tanult vincellérek.

A vincellérképezde jelentősége a filoxéravész utáni nagy szőlőrekonstrukció idején teljesedett ki. A megyei rendeletre Diószegen zajló tanfolyamok a falusi tanítók részére még 1897-ben is zajlottak a vincellérképezde keretében. A jelzett időpontig kb. 170-en szereztek korszerű ismereteket, főként a különféle oltásmódokat illetően. Ezt követően terjedt el a parasztgazdaságokban is az amerikai alanyokra való oltás technikája. Mindebben nagy segítséget nyújtottak az ún. ismétlő iskolák is, hisz a falusi tanítók leginkább ott adták tovább a vincellérképezdében szerzett ismereteket.

Mi sem természetesebb, hogy a Margittán, Örvénden, Jankafalván alapított, ún. amerikai szőlőtelepek is a diószegi vincellérképezde felügyelete alatt működtek.

A diószegi vincellérképezde 1887-től ismét Magyar Királyi Vincellér-Iskola néven működik, a szaktanító-képezdéket Budafokra vonták össze. A szőlőhegyeiről, pincéiről, később pezsgó- és cognacgyártásáról híres település 1885-ig Promotor (Hegyfok) néven fordult elő.

A századvégi oktatásról egy 1899. augusztus 15-én kiállított Végbizonyítvány tanúskodik. Tóth Zsigmond érendrédi születésű (1881) fiatalember négy féléven át (1897–1898, 1898–1899) tanult a Bihar-Diószegi Magyar Királyi Vincellér-Iskolában, majd az alábbi tantárgyakból tett sikeres abszolváló vizsgát:

1. Alap- és segéd tantárgyak: magyar nyelv- és ügyiránytan, számtan- és gyakorlati mértan, természettan, növénytan, könyvvitel, mértani és szabadkézi rajz.

2. Szaktantárgyak: szőlőművelés, borászat- és pincekezelés, gyümölcskertészet.

Magaviselet: törvénytisztelő.

A kezdeti időszakban a vincellérképezdének két-három tanára volt, akik közül az egyik az igazgatói teendőket is ellátta. Első igazgatója dr. Miskolczi Mihály (1819, Dobos, Szatmár vm.–1886, Nagyvárad) volt. Budapesten szerzett orvosi diplomát, majd Hajdúhatházán kezdte pályáját. Részt vett az 1848–1849-es szabadságharcban; Erdélyben harcolt Bem seregében. 1854-től orvos az érmelléki járásban, diószegi lakhellyel. 1872-től Bihar vármegye „központi orvosa”. Ekkor költözött Nagyváradra, ahol tagja volt a Bihar vármegyei orvos-gyógyszerész egyletnek. Világi jegyzője volt az érmelléki református egyházmegyének. Orvosi praxisa, egyházi tisztségei mellett szenvedélyes szőlész volt, aki természetsi tapasztalatairól szacikkekben számolt be: *Falusi Gazda*, *Szőlészlet és Borászat*, *Kertész Gazda*, *Borászati Füzetek*, *Borászati Lapok* stb.

Gábor József (1830–1889) Felsőbányán született. 1872–1889 között látta el az igazgatói teendőket. Pályáját Balatonfüreden kezdte a Szőlőművelési Felső Népiskola tanáraként, mely 1869-ben alakult a vallás- és közigazgatásügyi minisztérium égisze alatt. A balatonfüredi fürdőélet, a gyógyvíz és a bor vonzereje ekkor már fénykorát élte. Többször tanácskoztak ott a nemzeti újjászületésért és reformokért lelkesülő személyiségek: Széchenyi István, Kossuth Lajos, Wesselényi Miklós, Deák Ferenc. Rejtély, miért cserélte fel Balatonfüredet Diószeggel? Mondhatjuk itt cselekvő részese, alakítója volt a helyét kereső, majd kibontakozó vincellérképezésnek. Egy virágzó szőlészletbe cseppent, de látnia kellett a filoxéra pusztítását, ám kárpótolta, hogy az általa vezetett iskola orosz-lán-részt vállalt az érmelléki szőlészlet újjászületésében. Szigorú, rendszerető ember hírében állt. Oktatói tevékenységében a hangsúlyt a gyakorlati oktatásra, a szemléletességre helyezte. Róla maradt fenn,

hogy diákjaival természet utáni rajzokat készítettett a szőlő- és gyümölcsfajtákról, majd kérte azok rendszeres leírását. Fontosnak tartotta, hogy tanítványai kellő jártasságot szerezzenek a kádármesterségben is. Maguk is készítettek szőlőpréseket és gyümölcsaszalókat, melyekkel 1885-ben országos kiállításon részt vettek. A diószegi vincellériskola az ő idejében érte el a legmagasabb fokozatot: 1880–1886 között Gyümölcsészeti, szőlőművelési és szaktanítói képezde néven működött. 1889-ben, 17 évi diószegi szolgálat után nyugdíjba vonult és hazatért Felsőbányára. Ott a szervezett turizmus meghonosításáért fáradozik. Indítványozza, hogy a gyönyörű természeti környezetben fekvő városkát építsék ki „nyaralóvárossá”. Javaslatára, 1897 februárjában megalakult a Magyarországi Kárpát Egyesület gutini osztálya.

Balassa István 1884-től a vincellériskola segédtanára, majd 1889-től az impériumváltásig igazgatója. A segédtanárok közül Marágyi Istvánt és Engelbrecht Károlyt említhetjük. Marágyi István a vörös borairól híres Szekszárdon született (1848) földbirtokos családban. Külföldi utazásai során alaposan tanulmányozta a rajnai borvidéket. 1875-től a magyaróvári (ma Mosonmagyaróvár) gazdasztképző állami mezőgazdasági főiskola segédtanára, majd Nagyenyed következett. Onnan a budapesti Országos Phylloxera Kísérleti Állomásra került, majd Diószegre. 1897-ben már az ottani vincellérképezde igazgatójaként vett részt azon a nagyváradi könyvismertetőn, ahol Vaday József *Gyakorlati szőlőművelés és borkezelés* című könyvét mutatták be, neves szőlészeti szakemberek jelenlétében.

Engelbrecht Károly (1860, Bábólna–1903, Budapest) a keszthei Georgikumban tanult. 1880–1884 között segédtanár a diószegi vincellériskolában. 1884 őszén már a pozsonyi szőlészeti és kertészeti szakiskola igazgatója.

A filoxérát követő nagy szőlőrekonstrukció idején szőlészeti és borászati főfelügyelő, az oltványtermelő telepek létesítésének szorgalmazója. Felügyelője volt a Magyar királyi országos központi mintapincének, mely 1881-ben alakult, majd 1887-ben a Magyar

bortermelők országos szövetkezete átvette a földművelésügyi minisztériumtól. Az intézmény legfőbb célja: a borászat színvonalának emelése, a régi hírnév visszaszerzése. A termelők elhelyezhessék ott boraikat, ahol palackéretté kezelték azokat, majd palackozták és Mintapince névjeggyel ellátva értékesítették. Engelbrecht Károly kezdeményezésére pincekezelési és borgazdasági tanfolyamokat szerveztek a Mintapince keretében.

Egyéb érdemei között említhetjük, hogy szerte Európában, de Amerikában is képviselőket és elárúsító helyeket szervezett a Mintapince borainak.

Az első világháború után gyökeres változás állt be az iskola életében. Az oktatási nyelv hamarosan a román lett. Nem lehetett könnyű a többségükben érmelléki és bihari magyar gyerekeknek! A két világháború között a diószegi szőlészeti iskola (Școala de viticultură din Diosig) tanárai voltak: Bogdán Gavril, Boieru Romulus. Az igazgatói tisztséget két alkalommal is Bálint Pál látta el. Szentkirályon született 1898-ban, Székelyudvarhelyen érettségizett, majd Budapesten jogot tanult. Jogvégzett fiatakként, a keszthelyi Georgikumban tovább képezte magát szőlőművelési ismeretekben. Pályáját a tordai kertészeti iskolában kezdte (1926), majd a máramarosi Nagybocksón a csemetekert (faiskola) vezetője. 1928-ban a diószegi szőlészeti iskola igazgatója. Innen a szilágysomlyói mezőgazdasági iskolába, majd a Temes megyei Csákóra vagy Csákovára (ma Csák) földműves iskolába került. 1932-ben már ismét Diószegen találjuk, ő az igazgató.

A második világháborút követően, 1946-ban indult be az oktatás román és magyar nyelven, ám a magyar tagozatot 1953-ban átirányították a Nagyenyed melletti Csombordra. A csombordi iskola 1935-ben kezdte meg működését: Bethlen Református Gazdasági Iskola néven, ahol a kezdetektől a szőlőtermesztés, gyümölcsstermesztés és a konyhakertészet elsajátítására fektették a hangsúlyt. Az iskola azóta is működik. A diószegi szőlészeti szakiskola viszont 1965-ben elbúcsúztatta utolsó növendékeit. Működött 95 esztendeig, majd beolvadt a szilágysomlyói mezőgazdasági iskolába. A

megüresedett Zichy-kastélyt, ahova 1930-ban költözött át az iskola, 1965. augusztus 1-jén az Agronómusok Háza vette birtokába. Valójában, továbbra is oktatási célokat szolgált, hisz Bihar megye mezőgazdasági szektorának mérnökeit, a szőlő- és gyümölcsstermesztésben, az állattenyésztésben dolgozó embereket látta vendégül rövidebb-hosszabb tanfolyamokon. Ne feledjük, akkoriban zajlott az érmelléki szőlők teljes felújítása, valljuk be: körültekintő szakértelemmel! Ekkoriban indult be Diószeg és Székelyhid térségében a zamatos gyümölcsű őszibarack (francia barack) nagyüzemi termesztése. Ebben az időben még ott díszlettek a folyosó falain az 1950–1965 között végzett osztályok tablói. A kastély zárt udvarán és a kertben szakszerűen ápolt szőlőlugas, őszibarack és egyéb gyümölcsfák. Aprócska kertgazdaság volt ott, ahol a tanfolyamokon részt vevők elsajátíthatták, hogyan kell a szőlőt, az őszibarackfát – szakszerűen – termőre metszeni, permetezni, ápolni. Mindent egy-

Az 1930-as évek végétől a Zichy-kastélyban működött a vincellériskola

bevetve, az 1870-ben alapított diószegi vincellérképezdének még beolvasztása után a szocialista érában is volt kisugárzása!

1980-ra elkészült a Félixfürdő melletti Váradszentmártonban az új Agronómusok Háza. Korszerű, impozáns épület, tágas előadóteremmel, könyvtárral, mellette kéthektáros mintagazdaság. A diószegi Zichy-kastély sem maradt sokáig üresen. Az 1980-as évek elején beköltözött oda a nagyváradi IJPIPS szolgáltatóipari vállalat: varrodát működtetett, majd hegesztő műhelyt is. A 89-es változások után a kastély a fent említett vállalat jogutódjának, a CONTIMEX SA birtokában maradt. Az ingatlan ma is pereskedés tárgyát képezi a diószegi Helyi Tanács és a CONTIMEX Rt. között. Közben állaga folyamatosan romlik. Szomorú, hogy ennek a nagymúltú ingatlannak a jelenét és a jövőjét, még az Európai Unióban is a proletkultos élet-szemlélet határozza meg: tagadva a hagyományt, elvetve a múltat!

HEGYKÖZSÉGEK AZ ÉRMELLÉKEN

A városok vagy falvak határában elterülő szőlőhegyek a kezdetektől fogva megkülönböztetett figyelembe részesültek. A szőlővel beültetett területet, ott is, ahol a földfelszíni kiemelkedés alig éri el a domb magasságát, „hegynek” nevezik. Ezzel is érzékeltetve, hogy a gyümölcsöt és bort adó szőlő mind értékében, mind megbecsülésében kiemelkedett az egyéb termesztett növények közül. Természetesen a valóságban is létezik különbség a hegyoldalakon termelt „hegyi bor” és a síkvidéki, ún. kertszőlőkben szüretelt borok között.

A szőlővel beültetett területeket a legrégebb időktől gypúvel (garádjával) vették körül. A mesterségesen megépített gypú három részből állt. Kívül az árok, melyből a kitermelt földet a belső oldalra hányták, töltésszerűen megemelve azt. Ebbe lépésenként kétméternyi magas karókat vertek, majd a sövénykerítéshez hasonlóan rekettye- és fűzágakkal befonták azt. A méternyi magas sövényre szalmából, venyigéből, gallyból tetőt raktak. Ezt évről évre megfajelték, mire a sövény korhadni kezdett, ám a körülötte elhullott magvakból sűrű, dúsan növekvő élő sövény alakult ki. A gypú belső oldalán méternyi széles, füves sáv futott körbe. Az innen lekaszált fű és gaz, természetesen a gypú tetejére került. A szőlőhegyet egységes láncolatként körülvevő gypúk folyamatos karbantartását fokozott figyelemmel követték a mindenkori hegyközségek. A gypúk az 1960-as években tűntek el végérvényesen, amikor az állami mezőgazdasági vállalatok és termelő szövetkezetek felszámolták a régi szőlőket.

A szőlőhegyek befelé is elkülönültek a határ többi részétől. A szőlőtulajdonosok (nemes, polgár, jobbágy, zsellér) befelé is egységet alkottak. Wellmann Imre történész írja: „A szoros egymásmellettiég melyben az egyes gazdák viszonylag kis kiterjedésű szőlődarabjai egymás között elvegyültek, a szűkebb körön belül való tőszomszédságból fakadó egymásrautaltság munkában, együttélésben, egyaránt elkerülhetetlenné tette a közös érdekeket szolgáló szabá-

lyok s az érvényre juttatáshoz szükséges saját szervezet kialakulását”.⁸¹

Biharban a legrégebb hegyszabályzatok a 15. század második feléből származnak. Korábban már idéztem, Filipecz János váradi püspök 1478-ban kiváltságlevelében szorgalmazta Belényes és a vonzáskörzetébe tartozó magyar falvak jobbágyait, hogy telepítsenek szőlőt a parlagon heverő földekbe. Ha a szőlőtelepítésbe valaki akadályozná őket, azt 20 Ft-ra büntetik. Egyházi tizedet csak akkor kellett fizetniük, ha szőlőjük egy hordónál több bort termett. Tilos volt idegen bort, akár egy mérföld közelségbe is bevinni Belényesre. Ez országosan ismert volt, a termőhely védelme érdekében! Feltételezhetően, a szőlőhegyi élet erkölcsi normái is a középkorban gyökereznek: tilos a szőlőben káromkodni, vásár- és ünnepnapokon dolgozni, paráználkodni. A diószegi hegybíró 1776-ban tudatta a szoboszlói tanáccsal, hogy egy Susanna nevű szoboszlói leány „több kapás betyár legénnyel hancúrozott”.⁸²

Meglepő részletességgel tárulnak eléink a szőlőbirtoklás sajátosságai abban a szerződésben, melyet gróf Károlyi Sándor leánya, Árva Károlyi Klára (özvegy Haller Gáborné) kötött 1732. március 22-én az éradonyi és tarcsai jobbágyokkal, az illető falvak határában lévő szőlőföldjének az újratelepítésére.⁸³

A „conratctus” szövegét az eredetivel egybevetették, és a másolat hitelességét igazolták Értarcsán 1770. november 14-én.

A szerződés első pontja, a korabeli szokásjog szellemében rögzíti: „Akár nemes, akár nemtelen örökös vagy idegen, a kimutatott földön magának földet fog (Éradony: Csere nevű föld, Tarcsa: Pagát) azt nemcsak beültesse, hanem mivelje, s meg is építse, nyolc esztendőig szabadon bírhasssa s uzuálhasssa, semmit nem tartozik belőle adni. Nyolc esztendőnek eltelése után pedig tartozzanak az

⁸¹ Wellmann Imre: *Szőlősgazdák közösségei a jobbágyvilágban*. História V. évf. 1983/2. szám. 3.

⁸² Varga Gyula: *Az érmelléki szőlőkultúra*. In: A Debreceni Déri Múzeum 1974. évi Évkönyve, 1975. 279.

⁸³ Bársony-Papp-Tákács: *Az úrbérrendezés formái Bihar vármegyében*. I. Debrecen, 2001. 83–86.

igaz dézsmát, úgymint nyolcadik pozsonyi iccét magamnak és successoraimnak kiszolgáltatni.”⁸⁴ Tudjuk országosan elterjedt szokás volt, hogy az újjáépített, újonnan telepített szőlő a termőre fordulástól számított 7–12 esztendeig dézsmamentességet élvezett. A földtulajdonos (nemesember) ezzel is méltányolta a szőlőtelepítéssel járó nehéz, alapos szakértelmet igénylő munkát. Árva Károlyi Klára ezt nyolc esztendőben határozta meg, s csak azt követően kellett kiadnia a szőlőtulajdonosnak a nyolcadik icce bort (0,848 liter).

A második pont a szőlőhegyet körbevevő gyeptű megépítéséről, annak karbantartásáról szól: „a szőlő nyitása után felosztott gyeptű tartozzék akár nemes, akár nemtelen, akár örökös, akár idegen, jó mély árokkal megcsinálni, és esztendőnként sub poena florenos 12 megújítani”.⁸⁵ A gyeptűkerülés később is fontos mozzanata volt a szőlőhegyi életnek. A gyeptűkerülést minden esztendő május 1-jéig megéjtették. Ha valaki elhanyagolta volna, előbb figyelmeztették, majd büntették, a fenti esetben 12 Ft volt a büntetés. Legvégső esetben maradt a büntetés, ráadásul a gyeptűt az illető költségén újították meg.

A szőlővel beültetett területet sajátos feudális eredetű jogszokások övezték: kedvező birtokjogi elbírálás, csekélyebb földesúri teher. Ez példamutatóan kitűnik a szerződés harmadik pontjából: „Noha a földnek öröksége magamé és successorimé, nemkülönben abból kiszolgáltatandó dézsmá is, mindazonáltal a földnek gyümölcsös munkája azoké lévén, akik mivelik munkálódják és colálják (használják, megművelik). Engedtetett kinek-kinek a felfogott szőlője s szőlőföldje oly szabados birodalommal és jussal, hogy azt mind maga, mind successori, s két ágon lévő maradéki szabadosan bírhasák, usnálhasák, sőt ha el akarják adni, a magam vagy successorim tisztjeinek vagy az hegy bíráinak is, hírt téve, és két fél szomszédját is megkínálván, szabadon eladhassák.”⁸⁶

Első olvasatra talán a barokkos mondatszerkezet, a szavak tetszelgő szaporítása, halmozása tűnik fel. Fontosabb azonban a benne rejlő tartalom, mely megvilágítja a „nemes és nemtelen alattvaló”,

⁸⁴ Uo. 83.

⁸⁶ Uo. 84.

⁸⁵ Uo. 83–84.

azaz földesúr, illetve jobbágy, zsellér, városi polgár szőlőhöz való különleges viszonyát. A föld tulajdonosa egyértelműen a földesúr, ám figyelembe véve a szőlőtelepítéssel járó nehéz, költséges és hosszadalmas munkát – mire az elültetett oltvány termőre fordult –, a polgár, a jobbágy, a zsellér is egyenlő tulajdonjoggal rendelkezett. E sajátos birtoklási formából fakadóan a saját szerzeményű szőlő apáról fiúra öröklődött, mi több, adhatták, vehették azt. Az adásvétel eljárás módja nem volt egyszerű. Az eladni szándékozónak elsőként a vérrokonoknak kellett felajánlani a szőlőt, ám ha nem tartottak rá igényt, akkor a szomszédoknak. Persze mindez a hegybíró, illetve a földesúr tisztartójának tudtával, közbenjárásával történt. Az adásvétel a hagyományoknak megfelelően, Gergely napja (március 12.) előtt zajlott, a szőlőmunkák elkezdése előtt. Ma is él a mondás: a szőlő leve azé, aki metszette, kapálta a szőlőtőkét! Szőlőjét elveszíthette a jobbágy, ha 2–3 éven át metszetlen, kapálatlan hagyta azt. Ám csakis az igaz becsű, a telepítésbe fektetett munka, a szaporítóanyag ellenértékének megtérítése után.

Árva Károlyi Klára nem feledkezett meg a becsüsök „salláriumáról” sem (sallárium = fizetés, napidíj): „Amidőn valami szőlőnek vagy becsűjére, vagy valami törvényes dolgoknak eligazítására a bírák kimennek, azon dolgot elvégzik, tehát minden szőlőtől tartoznak a bírának adni 16 icce bort, 1 nyárs pecsenyét, egy fazék ételt és egy kenyeret. Ha levelet kíván, tehát a levélért tartozik adni – ha helység pecsétjével léssen – 40 pénzt a bírának, a nótáriusnak 20 pénzt.”⁸⁷

A birtokbecslés, az adás-vétel hasonló ünnepélyes szertartások közepette zajlott országszerte. Az események hangulatát Wellmann Imre történész foglalta össze: „Az ünnepélyes «örökvallás» a hegygyűlés, nagyobb szőlőhegyen a hegybíró és az esküdtek előtt történt: Először mind a két fél borral kínálta meg az egybegyülteket, majd a vevő adott – olykor még nyársonsülttel is tetézett – 2–3 ételből és borból álló áldomást. S miután a hegymesternek átadta a fard-

⁸⁷ Uo. 86.

ságáért járó «kesztyűpénzt», ez fennszóval a következőket jelentette ki: «Ez és ez örökáron el akarja adni, itt és itt levő szőlőjét. Ezért atyafiak és szomszédok ellene mondtok-e az eladásnak, vagy sem?» Ha szavai válasz nélkül maradtak, az eladó állt elő, s ugyancsak háromszor elismételte: «Én, ez és ez vallom itt és itt fekvő örökjogú szőlőmet visszavonhatatlanul eladom ennek és ennek, feleségének, gyermekeiknek és minden maradékának firől fira, s őket annak birtokában minden háborgatás ellen megoltalmazom». Amíg a borivás tartott, rokon, szomszéd még mindig ellentmondhatott, s övé lehetett a szőlő, ha a vétel és a bor árát nyomban letette. Az átruházást írásba foglalták; ha ez jegyző közreműködésével történt, neki «tudománypohár»-nak nevezett díj járt. De pecsét csak 1 év és 3 nap után került az írásra, mert vérrokon még addig, sőt aki távol volt vagy fogságba esett, esetleg bujdosásba kényszerült, még azután is fölléphetett jogigényével.”⁸⁸

Értékes információkat kapunk a „születi terminusról” is: „legelőbb az uraság szőlője szedettessék, annak végzése után szabadul a többi.”

Az Érmelléken általában október elején kezdődött a szüret. A dézsma kiszolgálását illetően, Árva Károlyi Klára azt is leszögezte „akár nemes, akár nemtelen, akár idegen, akár örökös, a szedés után tartozik a szőlőjét a kádon három ízben megverni, s abból az igaz dézsmát kiadni... A dézsmásnak pedig minden gazda egy pint (kb. 2 icce, azaz 1,7 liter) mustot tartozik, penna borral.”⁸⁹

A három ízben való megverésnek (taposás, csömöszölés) fontos oka volt. Esetenként a szőlősgazdák ép szőlőfürtöket rejtettek a kád aljára, amit csak a dézsma megejtése után zúztak össze.

A kontraktus rögzíti a földesúr elővásárlási jogát is: „A földesúri autoritás mindeneknél előbb lévén, valaki borát az uraság híre nélkül eladja, a földesúr kivetheti belőle, akkori indult árát jó folyó pénzüll megadván.”⁹⁰ Bevett szokás volt, hogy a bordézsma beszo-

⁸⁸ Wellmann Imre: *Szőlősgazdák közössége a jobbágyvilágban*. História V. évf. 1983/2. szám, 4.

⁸⁹ Bársony-Papp-Takács: 85.

⁹⁰ Uo. 86.

gálása után, a földesúr – fizetség ellenében – lefoglalhatta a szőlőtulajdonos eladásra szánt borát, amit majd saját kocsmájában mért ki.

A kocsmálás, a bor-, sör- és pálinkamérés az egyik legjövedelmezőbb földesúri haszonvétel volt. Gróf Károlyi Sándor többször is hangsúlyozta, hogy a kocsmák „az uraság leghasznosabb bányái”, azokból folyik be a legtöbb pénz. Kovács Ágnes történész írja: „Nem csoda, ha gazdatisztjeit állandóan figyelmeztette: a bor, sör és a pálinka sose foggyon ki a kocsmákból.”⁹¹

II. József halála után (1790) a vármegyei nemesség visszaszerezte az önkormányzatot. Már nem latin, nem is német, hanem magyar nyelven fogalmazták meg statútumaikat (szabályrendelet), melyek egy vármegye vagy város életviszonyait hivatottak szabályozni. Bihar vármegye 1792. április 16-án adott ki szabályrendeletet: „STATUTUM Miképpen kellene a Mezőknek, Vetéseknek, Hegyi és Kerti Szőlőknek megtartására a Tilalmast jó rendbe venni, és mivel minden esztendőben a Tilalomrontók által sok százakra menő károk szoktak eddig történni, a Tilalmas rontókat akár csak Nemesek, akár Nemtelenek legyenek, miképp lehessen rövidebb úton megzabolázni, melly is előre két rendbeli Deputatiók által kidolgoztatván, és Tekintetes Nemes Bihar Vármegyének, 1792-dik Esztendőben Áprilisknak 16-ik Napján tartott Közgyűléseken referáltattván, ujonnan az 1815-dik Eszt. Januárius 7-én folytatva tartott Közönséges Gyűléseken megerősítettet. A' szabályrendelet pontokba foglalja a mezőbeli tilalmasokat, ahová a jogosultakon kívül másoknak tilos volt belépnie, majd szól a tilalmast rontók büntetéseiről.”

Várad-Olaszi 1726–1850 között, Várad-Újváros, Várad-Velence és Várad-Váraljához hasonlóan önállóan, külön polgármesteri hivattalal működött. A Sebes-Körös jobb partján elterülő város 1822-ben instructiót (működési szabályzat) adott ki, melyben többek között a hegybíró teendőiről is szó esik: Instructiója a' Privilegiált Nagy Várad-Olaszi Várossa Magistrátussának.

Várad-Olaszi magisztrátusának instructiója értelmében a hegybíró fizetett tisztségviselője a városi közigazgatásnak, aki felügyelte

⁹¹ Kovács Ágnes: *Károlyi Sándor*. Budapest, 1988. 190.

az adásvételt, a vincellérek munkáját, a kocsmákat, főként, hogy ott idegen bort ne mérjenek. Protocollumot (jegyzőkönyv) kellett tartania, bejegyezve minden tevékenységet: kiküldetések, becsük stb. A „Hegy Bíró kötelessége, hogy minden kurta (kimért) bor mérése idein... tegye közhírré, hogy a ki kurta bort mérni akar, a mérés előtt jelentse magát és ha arra a magát jelentőnek jussa van, írja bé az arra készítendő Diáriumba, melly szerint ha annak utána a bé nem írtak közzül valaki mérni bátorkodna annak a Czégére leverettetvén, borai elkoboztassanak... úgy arra is felvigyázni kötelessége, hogy azonba senki idegen bort ne mérjen.”⁹²

A 19. század második felében két nagy esemény készítette a szőlősgazdákat, hogy érdekeik védelmében autonóm közösségekbe tömörüljenek. Az egyik a filoxéravész, a másik a hosszan elnyúló dézsmaváltság. Az 1853. március 2-án kiadott „császári pátens” az irtások, a maradványföldek esetében nem tette lehetővé a szolgáltatások eltörlését. Nem törölte el a szőlődézmát sem, csupán azon szőlők estek állami támogatás alá, melyek a jobbágytelekhez tartoztak. Az úrbéri pátens 17. pontja a következőképpen rendelkezett: „A szőlőhegyjogok s szőlőktől járó adózások és szolgáltatások csak akkor tekintendők megszüntetettnek, ha ezek oly telkek alkatrészeit képezik, mely ezen nyílt parancs 3. pontjához képest úrbéri teleknek tekintendők. Minden egyéb szőlőhegyektől és szőlőktől a szerződés vagy eddigelé divatozott szolgáltatások és adózások, valamint netán a szőlők fönntartását érdeklő kötelezettség meg nem szüntetnék.”⁹³ Márpedig a szőlővel beültetett területek, kevés kivételtől eltekintve (kertszőlők), nem tartoztak a jobbágytelki (úrbéres) állományához.

Ferenc József császár-király 1868. november 2-án szentesítette a szőlőbirtok után járó tartozások megváltásáról szóló 29. törvény-cikket. Előírja a nem úrbéres szőlők – melyeket az 1853. évi „úrbéri pátens” érintetlenül hagyott – megváltását, természetesen állami

⁹² *Intrusctiója a Privilegiált Nagy Várad-Olaszi Várossa Magistrátussának*. Bihari Napló, 2000. június 4. 20.

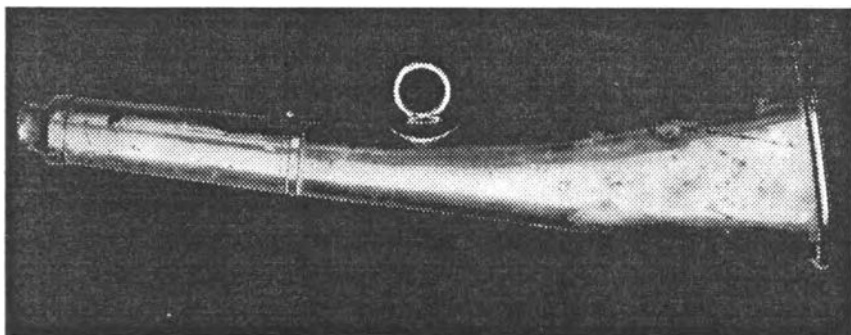
⁹³ *Magyarország századai*, Válogatás ezer év dokumentumaiból 1000–1956. Budapest, 2003. 318.

segítséggel. A dézsmaváltság összegét az 1856–1867 közötti átlagtermés hússzorosában határozták meg. Persze, időközben folytak az egyezkedések, így az Érmelléken már 1868 előtt megváltották a bordézsmát. Diószegen 1857-ben állapodtak meg: „1857-ben a falu lakói a szőlődezsmát is megváltották örökáron 50 000 forintért, melyet 6 év alatt kellett kifizessenek, akár állami hitelből is.”⁹⁴ Később, a dézsmaváltságból adódó állami tartozásokat az 1895. évi 14. törvénycikk országszerte eltörölte, tekintettel a filoxéravész okozta óriási károokra!

Az újkori hegyközségek kialakulásának fontos állomása volt az 1871. évi 18. törvénycikk, amely a falvak, községek belső rendtartását rendezi. Varga Gyula néprajzkutató írja: „Az egész hegységre érvényes rendtartásokhoz igazítva el kell készíteni, illetve, ha ilyen már van, át kell dolgozni a helységen belül létező összes autonóm közösségek, szervezetek alapszabályát. Ilyen alapon kérik be a szőlőhegyek rendszabályait is.”⁹⁵

Az 1871-es törvényt követően számtalan hegyi statútum, szőlőhegyi rendszabály, rendtartás született: Margittán, Jankafalván, Székelyhídon, Diószegen, Kólyon, Nagykágyán, Hegyközszentimrén, Biharfélegyházán stb.

Hegyőri síp

⁹⁴ *Bihardiószeg fejlődéstörténete*. Szerkesztette Szabó József. Bihardiószeg, 2003. 43.

⁹⁵ Varga Gyula: *Érmelléki szőlőhegyi rendtartások*. In: Szabó István Emlékkönyv. Debrecen 1998. 268.

Az 1894. évi 12. törvénycikk már miniszteri rendeletek útján, egységsített szabályok mellett tette kötelezővé a hegyközségek megalakulását. A törvény a hegyközségeket – a szőlők tulajdonosainak közösségét – jogi személyeknek ismerte el. Kész szövegmintákat is eljuttattak az alakuló hegyközségekhez, ám ott ahol voltak korábbi szabályzatok, rendtartások a szőlőbeni életet illetően, azokat beépítették az új statútumokba. Újdonságként az 1894. évi rendelet előírta, hogy a hegyörök (kerülők) azonosító számmal ellátott jelvényt és jelzőhangszer funkciójú sípot (kürtöt) kaptak.

Hegyőri jelvény

Az érmelléki szőlőtermesztés múltjában bűvárkodva több hegyközségi jegyzőkönyv is a kezembe került. Közülük a biharfélegyházait, mely 1896. május 25. és 1961. január 28. között íródott, illetve a jankafalvait (1926. május 30. – 1950. október 1.) sikerült alaposan áttanulmányoznom. Látni fogjuk, hogy olyan rend- és szabályozottság fogta át a szőlőhegyi életet, mely ma is példaértékű lehetne. Volt értékrend, de szigorú ítélkezések is: a köz, a rend és a békesség, valamint a magántulajdon ellen vétkezőkkel szemben.

Biharfélegyháza az érmelléki dombok utolsó csücskén fekszik. Alatta simulnak a dombok rónaságba. Alig 10 km-rel odébb, Pocsaj térségében (Hajdú-Bihar megye) pedig a Berettyó felveszi az Ér vizét. A Berettyó és Ér összeshövelésében lévő mocsarokról írja Jakó Zsigmond professzor: „A két folyó találkozásánál elterülő vidék még az Érmelléknél is jobban tele volt erekkel, tocsogókkal, nádas

lárosokkal. Hivatkozunk Félégyháza és Gyapoly 1476-i és Pocsaj, Marja 1426. évi határjárólevelére. A sok nádas, zsombékos rét, bár azóta nagyon megfogyatkozott, ma is jellemzője a tájnak.”⁹⁶ A félegyháziak a Jankai-, a Bánom-, az Újhegy-, valamint a Gatyaszár-hegy határrészekén természetetk szőlőt. Sajnos az 1989-es változások utáni kapkodásban, a 60-as években telepített szőlőket hagyták tönkremenni. A hegyközség az 1894. évi törvény értelmében alakult, ám az 1896. május 25-én jóváhagyott statútumból kitűnnek a korábbi szőlőhegyi rendtartás szabályai is.

„1. pont. Azon terület melyet a kataszteri mérnök a hegyközség részére felvett és még ezidáig a közbirtokosság használt, úgy ezentúl is használatában meghagyatik, úgy hogy az adóját és ezidáig felszaporodott adóhátrányát, birtok szerint mindenki mindenkor pontosan köteles megfizetni.

2. pont. A szőlő ültetésénél pedig mindenki tartozik, vagy illetve köteleztetik, hogy a szomszéd határtól, vagyis a barázda közepétől hatvan centiméter távolságot meghagyni. Fát ültetni pedig három méter távolságra szabad, mert ha valaki ellene panaszt téssen a hegybíró köteletségébe tétetik azt nyolc nap alatt a jegyzőkönyv szerint az illető tulajdonost felszólítani, hogy a meghatározott távolságra tegye vissza, és ha nem teljesíti, meghatalmaztatik a hegybíró, hogy az illető tulajdonos költségére visszatétetni köteles.

3. pont. A hegygyepűt pedig ha bárki áthágja vagy azt rongálja és fát kivág és azt ellopja mindannyiszor egy forint büntetést fizetni köteles.

4. pont. Minden birtokos a ráeső gyepűt, mindenkor jó karban tartani, kellő időre minden tavasszal megcsinálni, árkát megtisztítani köteles, ha ezt elhanyagolja a hegybíró 8 napot hagy a felszólítástól számítva, és ha ekkor sem teljesíti, akkor felhatalmaztatik a hegybíró, hogy az illető költségére csináltassa meg és egy korona büntetést behajtani köteles.

5. pont. A kártevőt, aki bejelenti azt, bárki legyen is az, a büntetés egyharmad részét azon bejelentő kapja.

⁹⁶ Jakó Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest, 1940. 3.

6. pont. Aki szántszándékos kárt tévesen, ajtót, kaput és más tárgyakat megrongál vagy lopáson éretik, minden gyümölcsért egy forintot köteles megfizetni, melyet a hegybíró köteles behajtani.

7. pont. A hegyközség előre nem látható szükségének fedezésére tíz forintot megállapít a választmány.

8. pont. Ha valamely választmányi tag kifogástalan okok miatt meg nem jelenik a gyűlésen, egy korona fizetéssel fog megbüntetni.

9. pont. Aki a hegyközségbe bejön mint új gazda a választmányi gyűlés határozata alapján köteles 40 koronát az új gazdaságért megfizetni.

10. pont. A hegybíró és kerülő fizetését megállapítja. A hegybíró fizetése ötven forintba és a kerülő fizetését a Bánomba 40 forintba, a két kishegyen pedig 55 forintba, mely összegeket birtokaránylag a hegyközségi jegyző mindenkor kivetni köteles.” (Fh. hk. 1896. V. 25.)

Jankafalva aprócska település Félégyháza és Diószeg között. Szőlőjét, borát mindig a legjobbak között említették. A szőlők többsége a diószegieké volt, de sok volt a máshol lakó, ún. extraneus birtokos is. Hegyi statútuma 1877-ben fogalmazódott, de egy 1941. évi jegyzőkönyvből egyértelműen kitűnik, hogy a kezdetek jóval korábbra tehetők. Érdeemes idézni a jegyzőkönyvet, hisz fontos néprajzi és gazdaságtörténeti adatokat közöl: „Nagy Bálint volt hegybíró tételről tételre átadja Debreczeni Sándor hegybírónak a következő ingóságokat. 1 drb. 2 személyes elnöki pad, 1 drb. rendes konyha asztal, 2 méteres, 1 rendes szoba asztal, 2 gyékény ülőszék, 4 drb. új és egy régi ülőpad, 1 irattartó láda 1885-ből, 1 drb. irattartó láda 1897 évből, 1 5-ös lámpa, 1 vizes kanna zománcos, 1 üveg ivó pohár, 1 táborigy, 1 gyékény ág, 1 petróleumos bádogganna 2 literes, 1 ráspoly, 1 kalapáló kalapács, 1 kalapáló üllő, 1 vas lapát, 1 vas gereblye, 1 halászféle szőlőprés, 1 szőlőzúzó ösmeretlen cégtől, 2 drb. 12 hektós fenyőkád, szőlős, 1 drb. 50 literes fenyődézsza, 2 drb. permetező kád, 1 drb. Verébféle permetező felszerelve tölcserrel, 1 drb. 40 literes boroshordó Bóné Ambrusnál elhelyezve, 2 vesszőkosár, 1 szegfűró, 1 rámásfűrés, 1 targonca, 1 padlás létra, 1 drb. kis faragó

fejsze, 1 kútra való faveder, 1 drb. fenyődézsza összeomlott. Az iratok között 1812-ből szóló Jegyzőkönyvek, pénztári naplók és leszámolási nyugták, minden elnök és hegybíró idejéből. Ezen ingóságokat G. Nagy Bálint hegybírótól átvette Debreczeni Sándor hegybíró.” (Jf. hk. 1941. XII. 31.) A hegyközség vagyona, eszközkészlete igen változatos képet mutat. S ha a fentiekhez még hozzáadjuk, hogy a 423 holdas szőlőhegyen gazdálkodó 253 tulajdonosnak 133 szőlőprés volt a tulajdonában, akkor megállapíthatjuk, hogy a szőlőművelés, különösen a termés feldolgozását illetően, munkaeszközök tekintetében igen gazdag volt.

A hegyközségek legfelsőbb szerve a közgyűlés. A közgyűléseken mindenki részt vehetett, akinek szőlője volt az illető szőlőhegyen. Szavazati jog a birtokolt szőlőterület nagysága után járt: 800 négyszögöl után egy szavazat, majd minden újabb 800 négyszögöl után egy újabb szavazat. Évente általában két közgyűlést tartottak: ősszel és kora tavasszal. A közgyűlés választotta meg a vezetőséget (hegyi előjáróság, hegyi tanács). Varga Gyula írja a félegyházi választásokkal kapcsolatban: „E formailag szabályos testületekben azonban meg lehet figyelni a spontaneitást... a választásoknál nem csináltak előzetes jelöléseket, nem alkalmaztak titkos szavazást, hanem közfelkiáltással választottak. Néha annyira közvetlen hangulatban tárgyalták meg a dolgokat, hogy nem is került sor szabályos szavazásra, csak egyszerűen megbeszélték, ki milyen tisztességre lenne alkalmas. – A bátyám ugyanis tudja már a dögöket, csinálja jövőre is. – Jól van, ha belém helyezik a bizalmat, elvállalom! Általában soha nem volt vita a tisztségeken. Különben is, ezek inkább szolgálatnak számítottak, mint különleges előnyöknek.”⁹⁷

A hegyközség vezetőségéből állt össze a 6–16 fős – döntési joggal felruházott – választmány. A testület negyedévenként ülésezett, de ha a szükség úgy hozta, a hegyközség elnöke bármikor egybehívhatta a testületet. A választmány készítette el a beszámolókat, ter-

⁹⁷ Varga Gyula: *Az érmelléki szőlőkultúra*. In: A Debreceni Déri Múzeum 1974. évi Évkönyve, 1975. 480.

jesztette a közgyűlés elé a költségvetést. Biztosította, felügyelte a szőlőhegyen belüli rendet!

Mind a hegyközségnek, mind a választmánynak az első embere az elnök, aki közvetlenül felügyeli a rendet, ugyanakkor a hatóságok felé is képviseli a hegyközséget. A közgyűlés választja egy vagy három évre. Összehívja és vezeti a gyűléseket! Fizetést nem kapott, ám hivatalos kiküldetések alkalmával napidíj illetve. Megválasztásában fontos szempont volt a rátermettség, a tekintély, de a vagyoni helyzet is. A hegyközségek teljes jogú ügyintézője a hegybíró. Ő volt a szőlőhegyek igazi gazdája, aki közvetlenül felügyelte a szőlőhegyi élet minden mozzanatát, s rendszeres számadás mellett kezelte a hegyközség pénztárát. Megkövetelte a hegytörvények szigorú betartását: a gypű, a kapuk, az utak, a közös kutak rendben tartását. Megszervezte a szőlőőrzést. Pénzbüntetést rótt ki azokra, akik vásár- és ünnepnapokon dolgoztak a szőlőben; a káromkodókra, a paráználkodókra, de különösen azokra, akiket tolvajlásan értek. Tevékenységéről jegyzőkönyvet vezetett, melybe bevezette a kárfelméréseket, a vétkezők nevét és a büntetéseket. A közgyűlés választotta egy vagy három évre. Jankafalván „régí szokás szerint minden évben volt bíróválasztás, karácsony másodnapján”. Fizetett tisztségviselő volt, amit csak fokozott a hivatallal járó tekintély!

A hegybíró közvetlen felügyelete alá tartoztak a kerülők vagy hegyőrök. Megbecsült, bizalom övezte személyek voltak. A közgyűlésen fogadták fel őket egy évre. Ám többségüket évről évre újraválasztották, így szolgálatuk akár évtizednyire is kinyúlt. Megválasztásuk után esküvel kötelezték magukat, hogy pártatlanok lesznek, a tetten ért kártevőt vagy tolvajt azonnal jelentik a bírónak, meg sem próbálva azokkal egyezkedni. Éjjel-nappal a szőlőhegyi közösség érdekeit szolgálják: vigyázzák a szőlőterületet (tőkék, termés, gyümölcsfák, karók), illetve a szőlőhegy tartozékait (gypűk, kapuk, épületek, utak).

Kerülőnek katonaviselt, fegyverhez értő középkorú férfiak jelentkeztek. Feltétel volt, hogy becsületesség hírében álló helyi lakosok legyenek, ám ne legyenek szőlőtulajdonosok. A már említett

azonosító jelvény, illetve a jelző síp mellett vadászfegyvert is hordtak, gyümölcs- és szőlőérés idején pedig kerepelőt, amivel a madarakat riogatták. Fizetett alkalmazottak voltak, akik az egyezés alapján pénzt, esetleg kenyérgabonát kaptak szolgálataikért. Jankafalván 1927-ben a következő megállapodás született: „A fenti tárgy felett a naggyűlés úgy határozott, hogy az 1927 évre a kerülők fizetését, illetve évi bérét fejenként 4000 azaz négyezer lejbe állapítja meg. Ugyanezen bér jár a hegybírónak is.” (Jf. hk. 1927. I. 9.). Félegyházán „minden 100 négyszögöl terület után 2½ liter búza, továbbá minden szőlőterülettel rendelkező gazda tartozik 1 db legalább 3 kilós cipó kenyeret vagy ellenértékét fizetni. A hegyőr tartozik lelkiismeretesen őrködni, a tolvajokat feljelenteni, a büntetéspénz fele őt illeti”. (Fh. hk. 1945. VII. 5.) A kerülők kint laktak a szőlőhegyen, a hegyközség tulajdonát képező hegyőri házban, mely a legtöbb szőlőhegyi pajtához hasonlóan, egyszerű kétosztatú (szoba + konyha), nádfedeles, tornácos építmény volt. A főkapu közelében állt, hogy a kerülő szemmel tarthassa a ki- és bemenőket. Ha több kerülő is szolgált a szőlőhegyen, reggel megbeszélték, hogy ki merre indul, hol találkoznak, hogy kicseréljék észrevételeiket. Igyekeztek minden gazdával beszédbe elegyedni, ezzel is bizonyítva éberségüket. Ha a munkába belefeledkezett gazda nem viszonzta köszönésüket (nem hallotta) akkor esetenként jeleket karcoltak (háromszög, hullámvonal, monogram) a barázda végébe.

A kerülők munkája a szőlőérés és a szüret befejezése közötti időszakban csúcsosodott. Ilyenkor fiatalokból verbuvált pásztor- és csöszfiúk is segédkeztek, akik hangoskodással, ostorcsattogtatással, bordás kerepelők (röhögő, csattogó) használatával a szőlőket pusztító madarakat riogatták. Különösen veszedelmesek voltak a gyümölcsösökre, a szőlősökre az amúgy nagyon vidám, folyton mozgó és csacsogó seregélyek. Félegyházán 1935-ben pásztorokat fogadnak a Bánom és Újhegybe: „Pásztor nappal csergővel kerül a madarak ellen, éjjel, mint kerülő”. (Fh. hk. 1935. IX. 14.) 1946-ban a szőlősgazdáknak kellett hegyőri szolgálatot teljesíteniük: „Hegyőri szolgálatra minden szőlősgazdát írásbeli felszólítással sorrendben

vetnek ki. A szolgálat aug. 26-án kezdődik és szüret végéig tart. Ha valamelyik szőlősgazda be is szüretel, köteles a szolgálatát letölteni. A szolgálat 24 óra időre terjed, és senki sem küldhet maga helyett gyermeket. Akik a szolgálatot nem teljesítik, 10000 azaz tízezer lejig terjedő pénzbírsággal lesznek sújtva”. (Fh. hk. 1935. IX. 14.)

A kerülők felelősek voltak minden kihágásért, melyek sértették a szőlőhegy rendtartásait, de különösen a tolvajlásért. Előfordult, hogy a tolvajt nem sikerült kézre keríteniük, ilyen esetekben a kárt a kerülőknek kellett megtéríteniük. A tolvajlás már akkor is gyakori volt; holott nemcsak bírsággal járt, de szégyen is volt, az egész falu arról beszélt! Csak érdekességként említem, gyümölcsöt, szőlőt, bármennyit fogyaszthattak a kerülők, ám haza egyetlen fürtöt sem vihetek! Becsületesnek, ébernek kellett lenniük, hisz az egész szőlőhegy fölött őrködtek. Nézeteltérések még így is adódtak, esetenként szidalmazták, megfenyegették őket: „T. S. hegybíró előadja, hogy őt és két kerülőjét hivatalos kiküldetésben amikor az esőzés által megrongált utokat javíttatta T. J. szőlőbirtokos mindenféle illetlen szavakkal illette, mit papíron nem írhatunk, csak élő szóval fogják a T. S. tanúi a bíróságnál előadni. T. S. hegybíró pedig kér kinevezni egy bizottságot, hogy állapítsa meg, hogy ő milyen kárt tett T. J. szőlőbirtokosnak! A kinevezett bizottság a helyszínen személyesen meggyőződött és kijelentette, hogy T. S. hegybíró, T. J. szőlőbirtokosnak semmi kárt nem tett. P. N. S. elnök T. J. felkérte, hogy T. S. hegybíróval mivel hogy megsértette, tegyen eleget a sértő szóért. De ezt T. J. megtagadta és T. S. hegybíró a bíróságnál keres elégtételt.” (Jf. hk. 1934. VI. 9.) Ennél is furcsább az alábbi eset, amikor a pisztoly is előkerült, hogy a hegyőrt megfélemlítsék: „S. L. hegyőr bejelenti, a nagyjankai állami tanító úr és D. N. perceptor (adószedő) tisztviselő a H. S.-né szőlőjébe belementek és a szőlőt letépték. S. L. felszólítására, hogy a hegyet hagyják el és kárt ne tegyenek ellenszegültek, sőt oldalzsebébe nyúlt D. N. úr, hogy az ottlévő Browningját a hegyőr ellen használja. Látva a dolog komolyságát a hegyőr felszólítására id. P. N. S. szőlőbirtokoshoz felkísértetett igazolásképpen, mert őt a hegyőr nem ismerte. Tehát mint kártevő és ellenszegülő megbüntetendő. Megidézés

dacára meg nem jelentek. A fenti tárgy felett a nagygyűlés úgy határozott, hogy a kártevőket személyenként 200 lejre elmarasztalja, melyet 8 nap alatt köteles megfizetni, ellenkező esetben a főszolgabíró úrnak fel fognak jelenteni.” (Jf. hk. 1927. IX. 11.)

A hegyközségek a lehető legszigorúbban léptek fel a tolvajlás ellen. Az esetek többségében a szabálysértés tárgya: szőlőlopás, almalopás, diólopás, karólopás. A tolvajt 50–200 lejre büntették, amit nyolc nap alatt ki kellett fizetnie. A hegyi elöljáróság tekintélyét érzékelteti, a szabálysértők többsége fizetett, a sértettet pedig kártalanították. Lássunk néhány esetet: „N. J. hegyi birtokos almalopáson fogta D. I. és cimboráját, kihallgatás alkalmával a lopást beismerték, ezért 150 lejre elmarasztaltattak, melyből 100 lejt előre befizettek”. (Jf. hk. 1926. IX. 5.); „P. I., B. S. jankafalvai földbirtokos kocsisa a T. I. szőlőjéből szőlőt lopott, M. hegyőr megfogta. P. I. a lopást beismerte és 50 lejig megbüntettetett, tekintettel kiskorúságára.” (Jf. hk. IX. 26.); „F. M.-t a hegybíró karólopáson érte, ügyében a választmány úgy határozott, mivel az állami telepből 5 drb. karót ellopott, a hegyközség rendeletének pedig eleget nem tett, mert a hegybíró rendeletére a gyűlésen meg nem jelent 500 azaz ötszáz lejre elmarasztaltatik.” (Jf. hk. 1927. III. 20.); „B. L. panasza L. J.-né ellen, hogy a szőlőjét megszedte. L. J.-né tagadja a lopást, de a hegybíró úr, D. S. állítása szerint a szőlő amelyet B. L., L. J.-né kosarában talált az B. L. szőlőjéből való, ezért 100 lej kártérítésre és 200 lej büntetésre marasztalták el.” (Jf. hk. 1928. X. 28.); „S. S. szőlőjéből szőlőt loptak a félegyházai telepesek. A S. S. szőlőjét a bizottság megbecsülte és 400 lejben állapította meg S. S. kárát. A félegyházai telepesek a csendőrség előtt S. S.-el kiegyeztek 300 lejben.” (Jf. hk. 1935. IX. 22.); „N. S. helyi lakos szeptember 4-én a W. A. diófáját, augusztus 27-én pedig V. J., K. J., B. J., S. I. diófáit megfontolt szándékkal fűrésszel végigvágta. Becslés szerint 1500 drb. diót éretlen korában elpusztított. A hegyi tanács egyhangúan az ügyet a járásbíróshoz utalja.” (Jf. hk. 1936. IX. 13.)

Hasonló esetekkel találkozunk a félegyházai szőlőhegyen is. Mindkét hegyközség életében olyan esetek is voltak, amikor a tette-

sek még a csendőrség nyomozása után is ismeretlenek maradtak. Ilyenkor a hegyközség kártalanította a kárvallottat a hegyközség szőlőjéből, esetleg a kerülőbér elengedésével, ritka esetben a hegybíró és a kerülők együtt térítették meg a kárt.

A hegyközségek életében nem a bűnesetek kezelése a meghatározó, sokkal inkább a szőlőműveléssel kapcsolatos érdekvédelem és a közgyűlés határozatainak a maradéktalan végrehajtása.

Évről évre fontos esemény volt a gyepekürülés, mely a határjáráshoz (határkerülés) hasonlóan középkori gyökerű. Határjáráskor a falu előljárói, gazdái, fiataljai körbejárták a település külső területét képező mező (szántó, kaszáló, legelő) határpontjait. Szemrevételezték a határjeleket (patak, tó, forrás, kút, magányos fa, halom, oszlop) majd megállapították azok sértetlenségét vagy megrongálását. A határkerülésre húsvét előtt került sor. A szomszédos (határos) falvakból egyszerre indultak a csoportok s egy előre megbeszélt határjelnél találkoztak, illetve a hármashatárnál már három csoport futott össze, ahol kicserélték észrevételeiket. A határjárás jelentősége a telekkönyv bevezetése után fokozatosan elvesztette jelentőségét. A határkerülés ceremóniájához tartozott, hogy a határkerülésen először résztvevő 14–16 éves legénykéket egy határjelnél megcsapták (megvesszőzték), hogy halálukig ismerjék a határ nevezetes pontjait. A képletes megvesszőzésnek volt egy másik célja is: a legényavatás!

A gyepek a honfoglalás idején alakultak ki. Mesterséges országvédő torlaszok, melyek áthatolhatatlanná tették a határsávot. A gyepek mint a falusi porták belső kerítései, helyenként a 20. század közepéig fennmaradtak. Leggyakoribb, hogy a hasított karók közét fagyal vagy fűzfavesszővel befönték. Máshol eleven sövényt alakítottak ki dúságzatú, a nyesést jól tűró, fás növényekből: fagyal, galagonya, Lycium (ördögcérna) stb. Gyepekkel kerítették a szőlőhegyeket is. Közös bennük, hogy védelmet nyújtottak a külső behatolás ellen: ellenség, idegen, dézsmálni vagy lopni akaró emberek, kóborló állatok. Viga Gyula néprajzkutató gyűjtéséből tudjuk: „Nyírbozón az az embert is megbüntették, aki saját kertjében a kerítésen

keresztül mászott be.”⁹⁸ Az Érmelléken is mondták: egyenes ember az utcaajtón közlekedik, nem hátul, mint a kutyák!

A szőlőhegyeket körbefutó gyepek megépítéséről, azok karbantartásáról, Árva Károlyi Klára is rendelkezett a már említett szerződésben. A félegyházai hegyközség statútumának 4. pontjában áll, hogy minden birtokos köteles „a ráeső gyeput” jó karban tartani, minden tavasszal megcsinálnia. A ráeső gyepek valójában azt jelenti, hogy a szőlőgyepek birtokaránylag osztották fel. Így nemcsak a szőlőjé végében levő gyepekről kellett gondoskodnia a gazdáknak, hanem az oldalsó gyepeiben is kimérték egy részt, amit bélyeggel ellátott cölöpökkel jelöltek.

A gyepek időpontját, a bizottság tagjait a közgyűlés jelölte ki. „A gyepek mikori és mikénti megtartására a nagygyűlés úgy határozott, hogy az május hó 26-án fog megtartatni a szokásos ősi módszer szerint, és pedig a gyepek ha lehetséges kívül-belül árokkal ellátni, mégpedig olyan mély árokkal, hogy a gyepek teteje az árok fenekétől számítva 1 méter magas legyen, amelyre venyige, törmelék és az árok oldaláról levágott gezemice rakandó.” (Jf. hk. 1927. V. 1.) „A gyepek bizottság miután végigment a gyepek mentén «ősi szokás» szerint társas ebéden vettek részt, majd összeírták azokat a birtokosokat, akiknek gyepeket nem találtak rendben. Ők felszólítást kaptak, és ha 8 nap alatt meg nem csinálják folyó ölenként 5 lejig elmarasztaltatnak és a gyepek megcsinálására rákényszerítettek.” (Jf. hk. VI. 27.) A társas ebédéről nem hiányozhatott a bor sem! Íme, egy jankafalvai eset: „A hegység mivel szőlőtermését lábón, különként adta el, a hegységnek egy kis 40 literes hordója megtöltetlen maradt, ezt a kis hordót rendes körülmények közt szüretkor a hegybíró megtöltötte arra a célra, hogy a számoltató és gyepek bizottság használja; a választmányi gyűlés utasítja a hegybíró, mivel a régi szokást nem akarja elhagyni, hogy a kis hordót a hegység pénztárából vegye tele jó, közönséges borral.” (Jf. hk. 1929. XI. 24.)

⁹⁸ Viga Gyula: *Kerítések és kapuk a Dél-Nyírségben*. In: Múzeumi Kurír. Debrecen, 1978. 27. szám. 9.

Gyepűsértőkkel nem találkozunk a jegyzőkönyvekben. Ez érthető is, hisz minden gazdának érdeke volt, hogy a gyepű valóban áthatolhatatlan legyen, olyannyira, hogy a gyepűn csak a madár tudjon átrepülni!

A ki- és bejárás a szőlőhegyre a kapukon át történt. A szőlőhegy nagyságától függően számuk 2–4 volt, de mint látni fogjuk a gazdák folyamatosan kérvényezték, hogy kaput nyissanak, saját költségeikre. Mind a kétszárnyú nagykapuk, mind a gyalogosok számára épült kiskapuk hasonlóak voltak a falusi portákon láthatókkal. Deszkából készültek, fontos volt, hogy jól zárhatók legyenek. A nagykapukat belülről egy erős fával betámasztották. A kiskapukat makkos fazárral vagy kovácsolt vaszárral biztosították. Az esti zárás és a reggeli nyitás a hegyőrök feladata volt. Büntették azt a szőlősgazdát, aki maga után nyitva hagyta a kaput!

A jankai szőlőhegyen volt néhány eset, hogy a gazdák kérték, hogy kaput vághassanak a gyepűn; hisz ott korábban is „hiteles térképről levett bejáró út” volt. A kérelmekre a választmány igent mondott, de kötelezte a gazdákat, hogy a hidat és a kaput saját költségeikön csinálják meg, az ajtókat lássák el zárral és „úgy tartsák rendbe mint a hegyközségi kapukat, mert ha nem, akkor a hegyközség a károkra betömeti”. (Jf. hk. 1937. V. 2.)

A hegyközségek nagy figyelmet fordítottak a szőlőhegyi utak, vízelvezető árkok, vízmosásos helyek, kutak és források megfelelő állapotaira, javítására. A kaputól induló főutaknak legalább három méter szélesnek kellett lennie. Fontos volt, hogy az útszéli fák, különösen a diófák terebélyes ágai ne zavarják a szekerek biztonságos közlekedését. Volt eset, hogy egyesek felszólítás ellenére sem nyakasták meg a fákat. Ilyenkor a vezetőség „utasítja a hegybíró, hogy a kérdéses fákat napszamosokkal nyakastassa le”. (Jf. hk. 1939. II. 23.) Másik esetben az egyik szőlősgazda „öles hosszú oszlopokat ázott le szőlője végébe, ez által a közlekedést akadályozza... B. J. utasították, hogy az oszlopokat úgy állítsa be, hogy azáltal a közlekedés ne legyen akadályozva, az oszlopokat rövidítve és úgy ássa le, hogy azok befele, az ő szőlőjének dőljenek”. (Nj. hk. 1930.

VI. 9.) Az utakat minden tavasszal rendbetették, a kottyanókat feltöltötték, a vízmosásos részeken a partokat megerősítették, nehogy a nyári záporok tovább mállasszák azokat. A helyszíni szemlét tartó bizottság „utasítja B. J., hogy az állami szőlő felől lévő barázdákat vízfolyókkal lássa el, illetve legalább négy vízládát csináljon, mivel a lefolyó víz leömlik a dűlőre, ez által a dűlőn alatti birtokosnak nagy esőzés alkalmával sok kárt tehet”. (Jf. hk. 1930. 9.)

A kutak és források fontos szerepet játszottak a hegyközségek életében. Tágabb értelemben, a kút az életvizet adja, így a termékenység szimbólumának is tekinthető. Kellett a víz a szőlőtelepítéskor, később a permetlé elkészítéséhez, a szőlőhegyi épületek (pajta, présház) építésénél, a falak tapasztásához. Lehet csak mendemonda, de olyat is hallottam, hogy egy aszályos nyáron, egy különködéseivel elhíresült szőlősgazda víz helyett borral vágta össze a tapasztáshoz szükséges agyagos, löszös földet a töreikkel. A közös kutak a dűlőutak mentén álltak és a hegyőrök felügyelték. Büntetendő volt, ha használat után a kutat fedetlenül hagyták, ha a közeli dűlőutat járhatatlanná tették. Határozottan tiltották, hogy a gyermekek a kút körül ógyelegjenek. A kutakat évente kitisztították, kávját, valamint a nyílása fölé emelt tetőt kijavították. Ezt gypűkerüléskor ellenőrizték!

A félegyházai szőlőhegy mellett ma is van egy forrás. Nagy hiba volt, az 1980-as években betonba foglalták, közvetlen közelibe pedig egy ízléstelen bádognocsmát építettek. Utóbbit megette a rozsda, ám a forrás vize is akadozik. Az 1980-as években idős embereket faggattam, hátha előbukkan valami régi emlék a forrás legendáját, a forrástisztítását illetően: „Kígyó lakott benne, mondták többen, a nagyapám még látta is.” Ennyit sikerült megtudnom. Arra viszont gyermekkorból emlékszem, ha a nyári szőlőmunkák idején vízért menesztettek a forráshoz, szinte parancsolóan mondták: „siess nagyon, nehogy belerántson a kígyó!” Érdekes, más hiedelmek szerint a béka rántja magához a kútba néző gyermeket. Persze az ijesztgetésnek volt egy sokkal egyszerűbb oka: a gyermek siessen a friss ivóvízzel! A hegyőrök sem túrték, ha gyermekserег fecserészett a

kutak, a források környékén. A sötétséget, az alvilágot képzettársító kigyókról csak annyit, hogy az alul korhadó, felül cserjéktől árnyékolt gyepekben igen sok kigyó rejtőzködött.

A hegyközségek szigorúan szabályozták a szőlőhegyen való közlekedést, a kinttartózkodást és az állatok felügyeletét. Idegen nem léphetett be a szőlőhegyre, még gyalog sem. Mások barázdájába pedig még helyi birtokosok sem járhattak. Ha valamelyik gazda idegen napszámosokkal akart dolgoztatni, azt a hegybíró beleegyezésével és a kerülő tudtával tehetette. A szőlőhegyen való kintlakást a választmány engedélyezte. Őket kötelezték, hogy szárnyasokat, disznókat csak jól körülkerített helyeken tarthatnak. Tilos volt a dűlőutakon való legeltetés, még pórázon is. Kutyát csak az udvaron, láncon tarthattak.

Minden tiltás és határozat ellenére a jankai szőlőhegyen az állatok gyakran okoztak kárt. Lássunk néhány esetet: „B. Á.-né 11 drb pulykáját, M hegyőr behajtotta, 110 lejig elmarasztaltatott.” (Jf. hk. 1926. IX. 26.) „Sz. S. panaszt emelt F. J. szőlőbirtokos ellen, hogy a libája és nyula megette szőlőjét... F. J. a kárt beismerte és kiegyezett Sz. S-al 30 liter borban. A hegység javára kihágás címen 200 lejre marasztaltatott, melyet be is fizetett.” (Jf. hk. 1927. VI. 12.) „K. S. panaszt emelt, hogy a Vágóhídon lakó M. F. disznója már több ízben bent járt a szőlőjében, kéri annak megbüntetését. M. F. elismeri, hogy a disznója bent járt a szőlőben, ezért a hegyi törvény értelmében 100 lejre elmarasztaltatott, mely be is fizettetett.” (Jf. hk. 1926. VIII. 24.) „K. J. kisjankafalvai lakos kutyája K. G. szőlőjében több tőkéről a delevári szőlőt megette. K. G. a kárt beismerte és 100 lejig elmarasztaltatott, melyet be is fizetett. K. G. szőlőbirtokossal pedig kiegyezett, így a kár megtérült.” (Jf. hk. 1926. IX. 26.)

A szüret a jókedv, a mámor, a felszabadultság ünnepe. Kezdőnapjait vagy hetét, a hegyi tapasztalatok és a szőlőfajták érési ideje alapján a hegyközségi választmány határozta meg; majd közhírré tették a szőlőhegy felszabadításának, a hegykapuk megnyitásának napját. Félegyházán 1899-ben „az összes választmányi testület úgy egyenként, mint együttesen meghatározták, hogy a folyó évi szüret

október 14-én legyen, és aki pedig ezen határozatot be nem várja, vagy előbb szüretelni bátorkodik 1, azaz egy F-t büntetéssel sújtatik.” (Fh. hk. 1899. IX. 25.) Korábban szüretelni csak nagyon alapos indokok esetén lehetett: akinek korán érő szőlője van, akinek szőlőjét a madár vagy egyéb erősen pusztítja, akinek szőlőjében hiba van stb.

A legtöbb hegyközségnek, így a jankainak is volt „közös szőlője” melyet napszámosokkal dolgoztattak, majd a termést eladták. A befolyt pénzösszeg a hegyközség kasszáját gyarapította. Érdemes idézni a jegyzőkönyvekből, hisz ez által képet kapunk a húszas-harmincas évek szőlőáraitól. „Elnök felszólítja a jelenlevő egyéneket, hogy akik árverezni szándékoznak 1000, azaz egyezer lej bánatpénzt adjanak a hegység kasszájába. Föltételek a következők: Vevő tartozik a termésnek edényt adni, az árát a szüret, illetve a szűrés után azonnal kifizetni, a törkő a vevőt illeti, míg a szüretelési költséget a hegység viseli. A kikiáltási ár literenként 7 lej. Mint a legtöbbet ígérőnek N. J. 11 lej 25 bani árban eladatott. A szüretelési határidőig, 20-ig befejeztessék.” (Jf. hk. 1926. X. 3.)

Az árverések a további esztendőkből is hasonlóan történtek, csupán az árak váltakoztak: 1927/16 lej, 1928/14,80 lej, a must literenkénti ára. 1929-től a leszüretelt szőlőt adták el: 1929/7 lej, 1930-ban többszöri sikertelen árverezés után talált gazdára a szőlő 4,10 lejért, 1931/2 lej, 1932/2,45 lej, 1933/3,40 lej, 1934/2,80 lej, 1935/3 lej, 1936/1,75 lej, 1937/2,40 lej, 1938-ból nincs adat, 1939/3,10 lej.

A hegyközségi választmány az új esztendő első közgyűlésén adott számadást az előző év tevékenységéről a testület pénzügyi helyzetéről. „B. J. hegybíró számadását előterjeszti, amely leletről leletre megvizsgáltatván és rendben találtaik.

Bevétel volt az 1926. évben	43.042,68 lej
Kiadás volt	37.563,50 lej
Maradvány lett az 1927. évre	5.479,18 lej

Mely maradvány mint készpénz az újonnan megválasztott hegybírónak, D. S. átadott, éspedig Takarékkönyvben 159 lej,

készpénzben pedig 5.320,18 lej. Kerülőbér kivetés volt az 1926. évre 20.233 lej, ezen kivetésből befolyt 17.690 lej, így 2.543 lej maradt hátrálékban. A jelen hátrálékot D. S. új hegybíró átveszi és mint hatáskörébe tartozó összeget behajtja. A hegység szőlőjének munkálata az 1926. évben volt 7048 lej és 50 bani, a borból kapott a hegység 9056 lejt. Így tehát a szőlő tiszta jövedelme 2068 lej.” (Jf. hk. 1927. I. 25.)

Az íratlan szokásjogon alapuló hegyi szabályok, az egyházi (Belényes) és világi földesurak (Értarcsa) írásba foglalt rendtartásai, majd az egységesített szabályok szerint működő hegyközségek évszázadokon át erős kézzel irányították a szőlőhegyek életét. Közös bennük, hogy védték a munkával létrehozott javakat, büntették a hegyi regulák ellen vétkezőket. Működésüket a 20. század ötvenes éveiben egyik napról a másikra megszüntették. Ma még feléleszthetők, visszahozhatók a tetszhalál állapotából!

BOROSPINCÉK AZ ÉRMELLÉKEN

Az Érmellék népi építészetének legeredetibb, így szélesebb érdeklődésre is számítható építményei a borospincék. Nemcsak egyedi értékeket hordoznak, de néprajzi szempontból is jelentősek, valóságos népi építészeti remek. Pincesorokba rendeződve pedig igazi festői hatást árasztanak! Feltérképezésüket Tóth Zsuzsa, a Körösvidéki Múzeum szakembere végezte el a múlt század hetvenes éveiben.⁹⁹ Számuk 2340, ebből kb. 900 pince Szalacson található, közülük 856 kataszteri nyilvántartásban szerepel.

Megőrzésüket, védettségüket illetően: mint néprajzi jelentőségű népi műemlékek az „in situ” (helyben) minősítést kapták. Ez természetes, hisz a műemlékek hitelességének első kritériuma az eredeti hely. A *Népismereti Dolgozatok* 1981. évi kötetében Mózes Teréz néprajzkutató, a Körösvidéki Múzeum néprajzi osztályának megszervezője (1971) közölt átfogó tanulmányt a borospincékről.¹⁰⁰ 2003 nyarán Sófalvi Istvánnal vettük sorra az Érmellék településeit, s a kiváló fotós a fényképezés eszköztárával rögzítette a borospincéket, az egykori történeti borvidék relikviáit. A kiállítássá rendeződött fotóanyag, Nagyváradtól Budapestig tucatnyi helyre jutott el, 2007-ben pedig megjelent a borospincék vizuális monográfiája.¹⁰¹

Rendeltetésük és építészeti megoldásaik alapján a néprajztudomány négy, tájilag is elkülönülő típusba sorolja a magyar nyelvterület bortárolási építményeit: prэшházpincék, lyukpincék, prэшházas lyukpincék, szőlőspajták.¹⁰²

A prэшházpincék felmenő falú, földfelszín feletti két- vagy háromszatú épületek: prэшház + kamaraszerű bortároló + lakószoba.

⁹⁹ *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*. Oradea, 1974.

¹⁰⁰ Mózes Teréz: *Érmelléki borospincék*. In: *Népismereti Dolgozatok*. Szerkesztette Dr. Kós Károly. Dr. Faragó József. Kriterion, 1981. 51–63.

¹⁰¹ Borbély Gábor–Sófalvi István: *Érmelléki borospincék*. Szerkesztette Tunyogi Gyula. Prológ Kiadó, Nagyvárad, 2007.

¹⁰² Dám László: *Magyar néprajz I. Építkezés*. Kossuth Lajos Tudományegyetem. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980. 159.

Nádfedeles borpincék, Értarcsa

Nádfedeles borpincék, Értarcsa

Nádfedeles borpincék, Értarcsa

Nádfedeles borpincék, Értarcsa

Ez a típus egyaránt teret biztosít a szőlőfeldolgozásnak, bortárolásnak és az ideiglenes kinttartózkodásnak. A présháznak nincs padlása: kellett a hely a nagyméretű bálványos présnek. Innen nyílt az úgyszintén felszíni pincekamra, ahol a bort tárolták. Ez a típus a Délnyugat-Dunántúlon terjedt el, ahol felszíni tárolásra is alkalmas vörösborokat készítettek. A hosszas erjesztés eredményeként, nagy mennyiségű cseravas konzerváló anyag (tannin) halmozódott fel a borban, így az ottani vörösbor nem igényelte a felszín alatti tárolást.

A lyukpincék földfelszín alatti, a domboldalakra, folyószerűen beásott, téglával bélelt, boltozatos építmények. Az általános elterjedtségnek örvendő lyukpincék szélessége 250–300 cm, magasságuk 200–250 cm, hosszúságuk viszont 5–10 métertől akár 100 méterig is terjedhet. Kizárólag a bor tárolására épültek. Ennek megfelelően alakult helyrajzi elhelyezkedésük is: a település belterületén (Székelyhíd, Félegyháza, Vajda), a falu szélén vagy azon kívül, a szőlőhegy közelében, egy vagy két sorba rendeződve

(Diószeg, Nagykágya, Asszonyvására, Értarcsa, Ottomány, Szalacs). Megtaláljuk őket bent a portán is, a ház alatt, vagy különálló épületként. A télen nyáron azonos hőmérsékletű, 12–14 C-fokos lyukpincék elengedhetetlen tartozékai a minőségi borérelésnek és tárolásnak.

A prэшázás lyukpincék a 19. század elején terjedtek el, amikor a napóleoni háborúk eredményeként a gabona és a bor ára többszörösére ugrott. Amint mondták, a háborús konjunktúra miatt nagy kereslete lett „a szemetes, földszagú magyar gabonának”, de megnövekedett a bortermelés is: „az 1810-es években már megközelelti az évi 24 millió akót... az évi borexport meghaladja a 4 millió akót.”¹⁰³ Az árutermelő polgári és paraszti szőlőkben is elszaporodtak a középszerű borsajtók vagy prések. A lyukpincék elé pedig felmenő falú, földfeletti helyiséget, prэшázát építettek. Falazatuk patics-

Polgári ízlésvilágot tükröző prэшázás lyukpince, Nagyjanka

¹⁰³ Halász Zoltán: *Könyv a magyar borról*. Budapest, 1981. 41–42.

ból, majd vályogból készült, amelyet nádból csinált féleresztes tetővel láttak el. Különös színfoltjai voltak az érmelléki szőlőhegyeknek azok a rangos épületek, ahol a présház és a pince fölé szoba-konyhás épületet húztak. Ezek eleve úgy épültek, hogy alkalmasak legyenek hosszabb kinttartózkodásra. A téglából épült emeletes présházak lyukpincék egyaránt tanúskodnak a 10–20 holdas szőlősgazdák anyagi erejéről és ízléséről. A díszes homlokzatok, a változatos oromzatok vakolatkeretbe foglalt ablakai, illetve padlásszellőzői a népi barokk és a klasszicista építészet hatásáról tanúskodnak. Nagy kár, ezeket a polgári ízlésvilágot tükröző pincéket a múlt század hatvanas éveiben hagyták összedőlni, majd lebontották őket. Egy még áll – mementóként – a nagyjankai szőlő-hegyen! Alul a présház, majd folytatásaként a 30 méter hosszú, téglával bélelt pince. Az emeletre a tetővel fedett, oldalsó lépcső vezet, ahol konyha és lakószoba található. Ma egyházi tulajdonban van és úgy hírlík, hogy korhűen felújítják. Sietni kellene, mert állaga folyamatosan romlik!

A szőlőspajták olyan felmenő falú épületek, melyek kivétel nélkül a szőlőhegyen, a dűlőutak mentén, a szőlők lábánál épültek. A kis füves területen árnyékolhatott a hatalmas diófa is, hisz a nagy nyári munkák idején ott volt a szalonnasütő hely, ott álltak meg szüretkor a szekerek. A szőlőspajták egy- vagy kétosztatúak. Első számú rendeltetésük, hogy nagyobb szőlőmunkák idején hajlékot biztosítsanak a kint dolgozóknak. Tudnunk kell, hogy a nehezebb mezőgazdasági munkákból (aratás, kaszálás, kukoricakapálás) már kiöregedett, kivénhedt férfiak éppen a szőlőkben lelték örömüket, és napokig elpiszmoztak ott: kapáltak, kötözték és kacsolták a szőlőt, leszedték az érett, illetve összegyűjtötték a pálinkának való hullott gyümölcsöt. A kétosztatú, félig padlásolt pajták azt sugallják, hogy szüretkor ott állították fel a prést, másik magyarázat szerint ott rakták fel a padlásra, az aprócska füves területről lekaszált szénát. A bejárat a kisebbik épületbe vezet, ahol a szőlőműveléshez való szerszámokat, a pótlásra szánt karókat, a nyitott padláson a hosszú dióverő rudakat tartották. Ebből a helyiségből indult a pince bejárata is. Innen nyílt a teljesen padlásolt, apró ablakokkal ellátott ház

ajtaja. Ebben fekvőhely és egyszerű, vályogból rakott tűzhely is volt. A szőlőspajták a falazat anyagát és technikáját, a tetőszerkezet és a tetőfedés anyagát illetően olyan eljárásmodokat őriztek meg, amelyek korábban még a lakóházakra voltak jellemzőek. Berendezésükben is egyszerűek, a falubeli házból kikopott cókók került oda. Sajnos, a pajták többsége a múlt században, a termelősövetkezeti nagytáblás szőlőtelepítések idején, amikor felszámolták a kisparcellás gazdálkodást, eltűnt, lerombolták őket! Örömkre, az albisi szőlőhegyen néhány szép, korhű épület máig megőrződött, melyek a falusi házépítés századokkal korábbi formáját tükrözik. Hosszanti oldalukon, oszlopokkal alátámasztott tornác, de ott ahol kívülről, az épület rövidebb oldaláról indul a pincebejárat, ott elő- vagy homlok-tornácot is építettek. A pajták náddal fedettek, tetőformájuk csapott nyeregtető, ahogy itt mondják, csonkakontyos, kanfaros.

Amikor a magyar nyelvterület szőlőspajtáiról esik szó, előkelő helyen említik a létavéteszi (Hajdú-Bihar megye) Mosonta-kert pajtaíait. A nagylétai szőlőművelés az érmelléki történeti borvidék része volt. A hullámtó löszhátra telepített szőlőkert, hangulatos, ódon és korhű pajtaival, imitt-amott megízlelt boraival bennünket is főhajtásra készített. A Hajdúsági Tájvédelmi Körzethez

Nádfedeles tornácos szőlőspajták, Albis

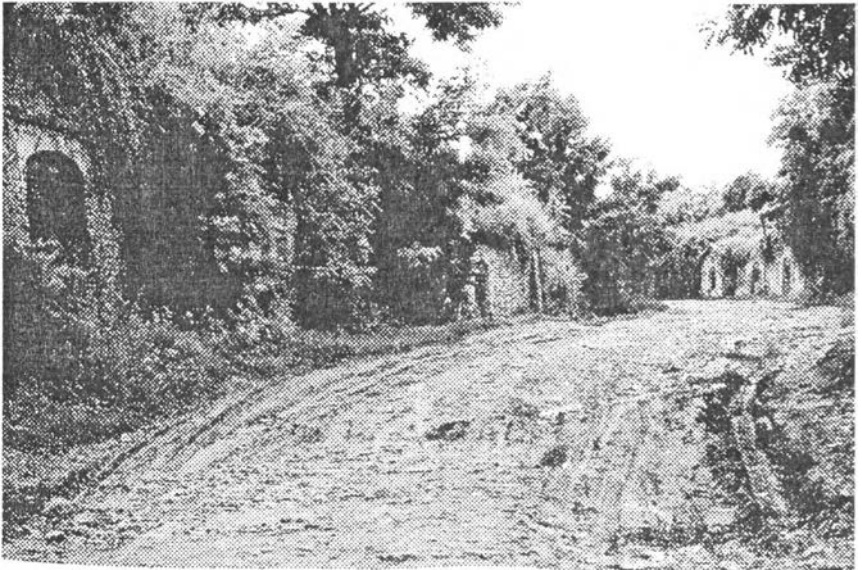

A szalacsi borospincék, pincesorok valóságos műemléki környezetet alkotnak

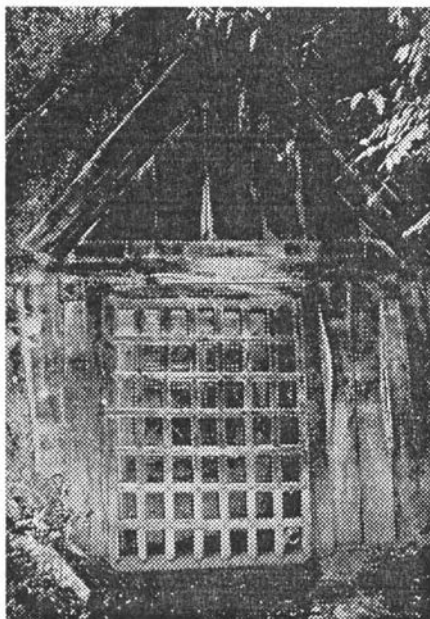

A szalacsi borospincék, pincesorok valóságos műemléki környezetet alkotnak

A szalacsi borospincék, pincesorok valóságos műemléki környezetet alkotnak

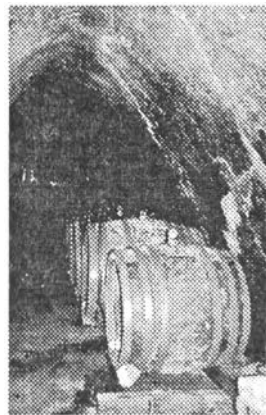

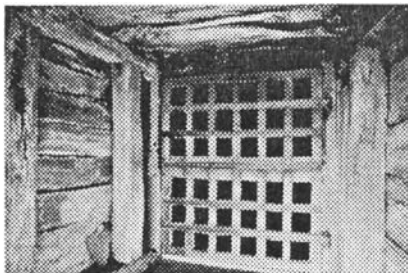
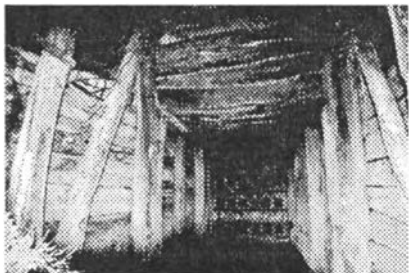
tartozó szőlőskert „táj- és műemlékvédelmi” védelmet élvez. Ennek csak örülni, tapasztalni lehet!

Szalacson ezernyi pince, az utcák meghosszabbításaként, vagy azokból kiágazva sorakozik, egy- vagy mindkét oldalon, valóságos műemléki környezetet alkotva. Élő skanzen, ahol a 19. század formakincse őrződött meg. Itt azóta semmit sem zártak be, itt minden tovább öröklődik. Itt csak az istáp hiányzik, hogy a borospince kopogjon, majd beengedjék az őt megillető helyre. Többek között ezért (is) indult el, az érmelléki borospincék számbavétele a fotográfia sajátos eszközeivel: legyen hát bokréta is ha kell, a borospincék kalapján!

Lépjünk hát be a pincék földalatti, napfény nélküli világába, ahol élet van: forr, majd érik a bor! A pincék legfontosabb része a földalatti helyiség, a tároló hely, az ún. pinceág, ahol télen-nyáron azonos hőmérséklet (12–14 °C) kell hogy legyen. Ezt biztosítja a domboldalba vágott pincék esetében a felettük lévő vastag földréteg, és a pincék végében – hosszabb pincék esetében több – mesterségesen kialakított szellőzőnyílás, amit léleknyílásnak is neveznek. A megnevezés találó, hisz a lélek nemcsak az ember titokzatos, láthatatlan essenciája, de jelentheti magát az életet is, valaminek az éltető elemét. A pince a léleklyukon át lélegzik! A pincelejáró (gádor) és a pinceág között találjuk a pincegaratot vagy pincetorkot. Szűk ajtószzerű nyílás, melynek elhelyezésére, méreteire gondosan ügyeltek, hisz a léleknyíláson át áramló levegő szabályozza a pince hőmérsékletét, a megfelelő páratartalmat, egyszóval a pinceklímát, ahol a bor társaságában jótévő mikroorganizmusok is élnek. Megkapó látvány az egyik értarcsai pince toroknyílása: vonalvezetésében a csúcsíves diadalívekre emlékeztet. Az ismeretlen pincevágók aligha erre gondoltak! Az apáról fiúra öröklődött, hogy hol, melyik domboldalon mekkora legyen a

Csúcsíves pincegarat,
Értarcsa

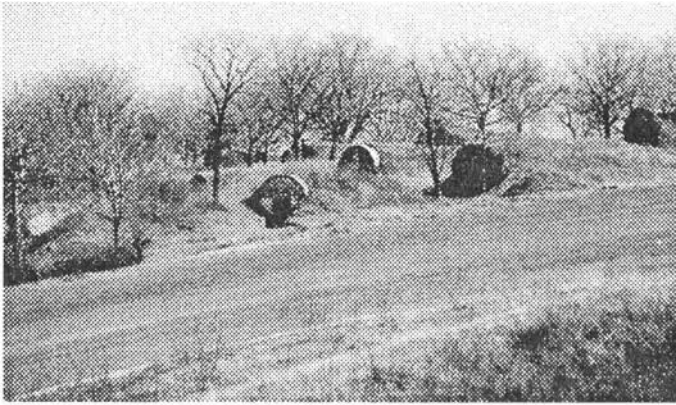
Ácsolt gerendavázás pincegádor,
Hegyközszentmiklós

garatnyílás, milyen hosszúságban és milyen szögben süllyedjen befelé a pince gádora (lejárata). Persze a pincék mikroklímáját nagyban befolyásolta a falakat fekete lepelként borító pincepenész is. Érdekes dolgokat jegyzett fel Bél Mátyás történetíró. Asszonyvásárán is megfordult, ahol a pincék a Pinceerdő nevű határrészen, négy-öt sorban egymás felett helyezkednek el. „A legtöbb embernek az erdőben van pincéje, ahol keményebb a föld, föld-

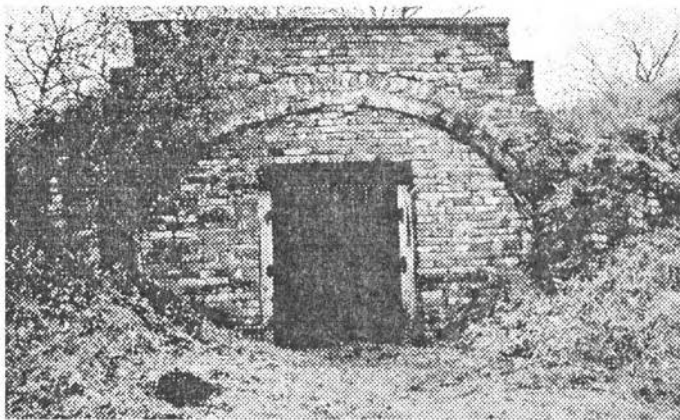

alatti üreg módjára földbe beásva. A pincéknek ez a fajtája jobb, mint amilyen biztonságos. Ugyanis nemcsak a hideget mérsékeli, hanem a fák gyökerei is hasznára vannak a bornak, jobbá teszik, illatosítják”.¹⁰⁴ Az, hogy a pincék falát borító nemes penész (*Cladosporium cellare*) szabályozza a pincék hőmérsékletét, páratartalmát és tisztítja levegőjét, köztudottan bizonyított, de a fák gyökereinek borra tett jótékony hatásáról még nincs bizonyíték! A boroshordók a pince egyik vagy mindkét oldalán, az ászokfán helyezkednek el. Rögztítésüket háromszögletű falapok, az ún. vánkos

¹⁰⁴ Bél Mátyás: *Bihar megye leírása*. Fordította: P. Szalay Emőke, bevezetés és jegyzetek: Csorba Csaba. In: A Bihari Múzeum Évkönyve II. Berettyóújfalui, 1978. 67–68.

Az
asszony-
vásári
„pince-
erdő”

Az asszonyvásári „pinceerdő”

vagy kötőfa biztosítja. Akárcsak a pincék nagysága, a hordók úrtartalma is változó. A *Nagyvárad* *útikalauz*ból tudjuk: a Zichy grófok diószegi pincéjében állt „az öszönként drága musttal megtelő 1240 akós nagyhordó, melyet 24 darab, két-két mázsás vasabroncs vesz körül, s melynek fele mélyített gödörben nyúlik alá, tetejére pedig 16 lépcsőjű létra vezet, ezenkívül vannak még 800, 700, 400 és 200 akós hordók az elődongába faragott 12 apostol képével”. Akónként 54,3 literrel számítva 67332 literes volt az óriáshordó, mely európai viszonylatban is a nagyok közé számított! A leghíresebbek a heidelbergi hordók voltak. Az egyik 1751-ben készült: 212422 liter bor fért el benne. Az Esterházy grófok Baj községbeli (Tata mellett) pincéjében is álltak óriáshordók. Fényes Elek írja: „említést érdemel a 2150 akós nagy hordó... készült Pesten 1832-ben miután a régi 1400 akós elromlott. A dézsmaborok ebben szoktak tartatni”.¹⁰⁵ Az óriáshordók elkészítése mesterségbeli virtuozitásnak számított a kádárok körében. Ugyanakkor a nagy tároló edényekben egységes bort lehet előállítani. A diószegi nagyhordó a 20 öl hosszú, 8 öl széles (1 öl=1,896 méter) prэшázban állt, innen nyílt az emeletes pince, mely 1830 körül épült. Sajnos a hordónak nyoma veszett! Nagy Gábor nagykágyai szőlőbirtokos pincéjében is tekintélyes hordók álltak. Újsághirdetésben tudatta: „Pincémet 25 hektós ászokhordókkal rendeztem be, ezért 160 darab... keveset használt erős hordót 300 literestől 700 literesekig, literenként számítva 7 fillérért eladom. Vasárnap kivételével, vevők bármely napon a nagykágyai, Rózsahelyi pincémnél jelentkezhetnek.” (*Székelyhídi Hírlap*, 1911. május 18.). A szalacsi háromágú pince is a kuriózumok sorába tartozik. A pinceágak mindegyike 80 méter hosszú és 3 méter széles. Közös prэшázból indulnak, hátul pedig egy keresztág köti össze őket. Az egyes ágak építési ideje: 1816–1810–1822. A népi emlékezet úgy tartja, hogy miután az apa megépítette a sajátját, fiainak is épített egy-egy pinceágot, arra is ügyelve, hogy fikarcnyi eltérés se legyen köztük.

¹⁰⁵ Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára*. I. Pesten, 1851. 69.

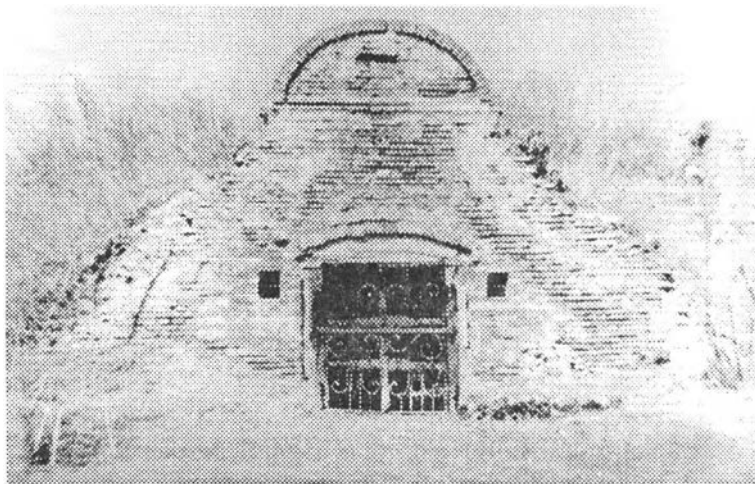
Borospincék Biharfélegyházán, ajtó előtti boltozattal

Az érmelléki borospincék régimódiak, emberléptékűek, emberarcúak. Mintha hívogatnának, hogy lépünk be! Átlépve a lyukpincék küszöbét, máris a pincegátdorban, a pincelejárásban vagyunk. Ott ahol a domboldal meredeken emelkedik a gátdor, csak enyhén lejt befelé, hisz a vastag földréteg amúgy is biztosítja a pincehőmérsékletet. Ahol csak lágyvonalú a domb, ott lépcsős gátdor vezet a pincébe. Asszonyvásárán, Hegyközszentmiklóson, Szentimrén, Vajdán, Félegyházán gyakoriak a lyukpincék. Hegyközszentmiklóson néhány szokatlan, egyedi megoldású pincegátdort is találunk. Az enyhén lejtő pincebejárat falát és tetejét, ácsolt gerendavázasszerkezettel, pallódeszkákkal bélelték, egészen addig, ahol a talaj már elég szilárd és a pincehőmérséklet is megfelelő. Olyan ez, mint a bányák tartó vagy aknafalazata. Ráadásul a pincéből kitermelt föld rákerült a szerkezetre. Idővel ezt benőtte a fű, így organikusán beolvadt a környezetbe. Gyakori, különösen Félegyházán, Székelyhídon, Asszonyvásárán, hogy a pincebejárat elé, a falból téglahossznyira kiugró, gazdagon tagozott, ajtó előtti boltozatot, ún. csonkagátdort építettek.

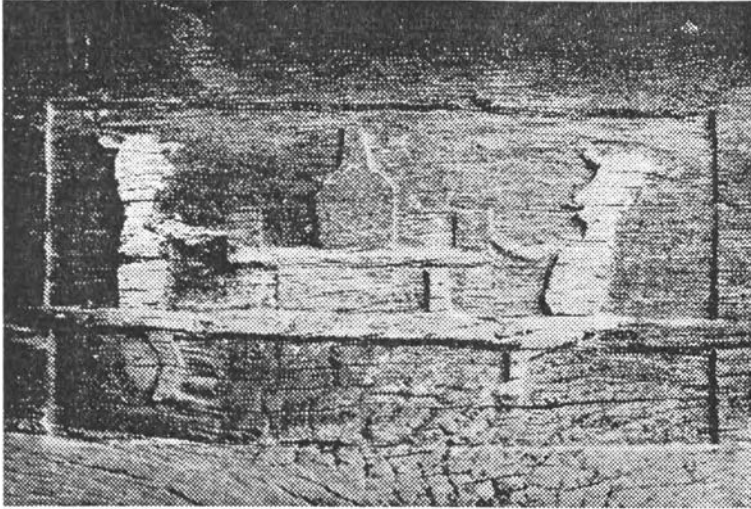
Az Érmellék minőségi fehér boraival vált híressé. Ezt a borfajtát évszázadokon át – hagyományosan – csömöszlő és taposó eljárással állították elő. Emlékező öregek mondogatják: a szőlő húsát csakis csömöszlőssel, taposással lehetett úgy összetörni, hogy a zamat, a cser- és festékanyagok minden cseppje kijöjjön belőle. A szőlőfürtök, szőlőszemek összezúzására egy bunkós rudat, a csömöszlőfát használták. Még nehezebb munka volt a taposás. Miután félig

megtöltötték a házi fonalból, ritka szövésű készült taposósákat (borzsák), a taposó legény összecsavarta annak száját, a kád széléhez szorította és ritmusra, nótázva erősen taposni kezdte azt. A sarokkal való taposós volt az igazi! Az árutermelő bortermelés kibontakozásának idején, a csömöszölés és taposás szaporátlannak tűnt. Elterjedtek a prések. Préházakat vagy előpincéket építettek. Szalacson egyszerű volt: be kellett ásni a domboldalba és máris adott volt három szilárd, természetes anyagú fal. Alapterületük igen változó: 300–400 cm hosszú, 400–600 cm szélesek. A présházaspincéknek egyetlen épített homlokzata van és ezen található a pince egyetlen bejárata, így természetes, hogy nagy gondossággal alakították ki, mind építészeti, mind biztonsági szempontból. A szalacsi pincesoron igen régiesnek tűnnek a bárdolt pallódeszkából készült falak. Az alsó talpgerenda sarkaiba és az ajtó helyén ácsolt oszlopokat állítottak. Az alsó és felső gerenda egymás felé forduló vājataiba pedig beillesztették a függőlegesen álló pallódeszkákat. Az építményre alacsony hajlásszögű, féleresztes tetőforma került, amely vastag nádborítást kapott, végül pedig földdel borították. Így nem meglepő, hogy ma már dús növényzet, szerteágazó fás szárú bokrok

Egykori uradalmi borospince, Nagykágya

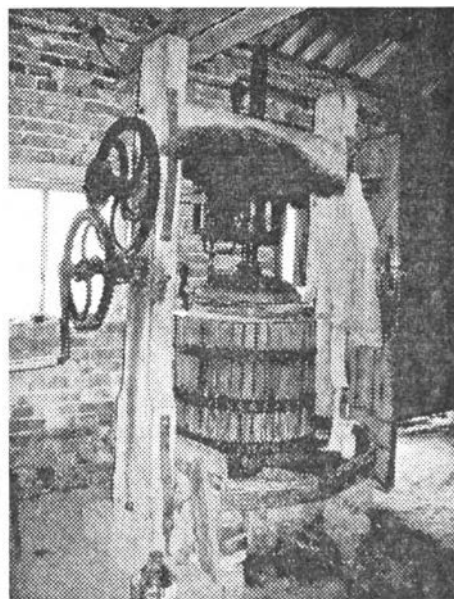
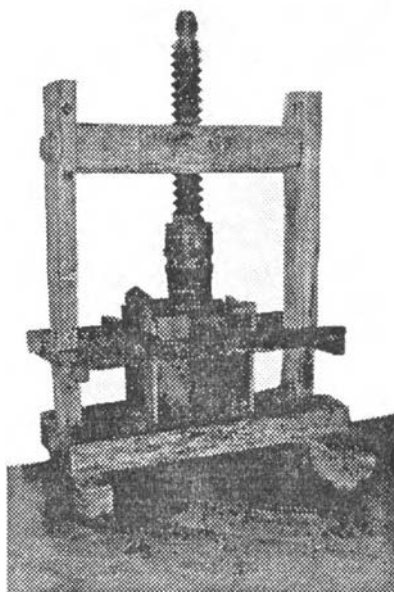
Borozó férfiak ábrázolása egy szalacsi pinceajtó szemöldökláján

sokasága él, fejlődik, sokasodik a pincék felett. Odébb a téglá homlokzatú pincék sorakoznak, egyszerre kölcsönözve monumentalitást és intimitást a szélesedő vagy keskenyedő pinceutcának. Nem engedik kifutni a tekintetet! Szemünk mindegyre megakad az egyszerű, lépcsős szegélyű, a lapos hajlású háromszög alakú, vagy a népies barokkból ihletődött hullámos vonalú oromfalakon.

Az értarcsai előpincék, prэшházak méreteikben kisebbek, mint Szalacson, de építészeti megoldásaikban, külső megjelenésükben archaikusabbak. Miután a lyukpince előtt kiásták a prэшház helyét, a sarkokra felső végükön villásan kettéágazó, ágafákat ástak le. Ezekre, a prэшház hosszának megfelelő, ám a homlokfalon végükkel kiugró gerendákat helyeztek. Hasonlóan középre is, ám ott jócskán megemelten; így nemcsak a tetőzet súlyát tartja, de szükségszerűen a prэшház belmagasságát is növeli. Kellett a hely kb. 2 méter magas középsős présnek, egyáltalán a normális munkavégzéshez. Megkapó látvány, hogy néhány pinceajtó szemöldökgerendája elegánsan, szépen kivitelezetten domborodjék. Ám az ügyes kezű ács itt nemcsak a szépség igényével alkotott, sokkal inkább a funkcioná-

litás jegyében faragott. A legtöbb bejárati ajtó felső szemöldökfája ugyanis, hagyományosan vízszintes. Hogy mégis megemeljék a középső gerendát, hosszabb-rövidebb gerendaféleséget, ún. pocokokat építettek be! A tarcsai domboldal enyhén, de elnyúltn emelkedik. Három egymás feletti pincesor is elfér rajta. Ott ahol a présház két szélső oldala nem kapott természetes falazatot, mester-ségesen pótolták: patics-, vályog-, téglafallal. A múlt század nyolcvanas éveiben még gyeptéglából készült hantfalat is láthattunk. Nem csodálkoztam hisz a tarcsai pincék az Ér elhagyott patakmedre felett találhatóak. Eleve adott volt a növényi részekkel átszőtt, kötött, agyagos, nyirkos talaj. Csak ki kellett ásni, meg kellett faragni, majd lehetett építkezni. Az értarcsai pincesorok építményei ma is náddal fedettek.

A présházak egyaránt színterei a szőlőfeldolgozásnak, a mustnyerésnek, és a férfiak társasági életének. Két szüret között ott tárolják a hagyományosnak tekinthető középorsós faprést.

Borsajtók vagy szőlőprések

Vidékünkön ismert volt mind a négyszögletes, mind a kör alaprajzú sajtókosár. Bálványos vagy medvepréstről csak a Szatmár megyei Dobráról van tudomásunk, igaz, szőlőhegye az érmelléki történeti borvidékhez volt besorolva. A bálvány előtag a nagyméretű 3–4 méter hosszúságú, vízszintes gerendára utal; a medveprés (táji megnevezés) is a szerkezet nagyságát, nehézkes voltát érzékelteti. A présházban állt a szőlődaráló, a különböző nagyságú kádak, kisebb-nagyobb szedő- és töltögető edények. A kármentőnek és a lihunak a pincében volt a helye. A taposókádra magam is emlékszem: kb. 100–120 cm széles, 80 cm magas, a szokottnál vastagabb dongájú edény. A présházba helyezték el a borkorcsolyát is, amely a szőlővel teli kádnak a szekérről való óvatos leeresztésére szolgált. Látni ott fűzfavesszőből font, kb. egy méter magas 30–40 cm átmérőjű mustszűrő-kosarat is. A szőlő darálásakor ez a vesszőből fonott kosár fogta fel az összezúzott szemeket, így tisztábban lehetett kimerni a kádból az anyamustot, a tele kosarat pedig a présbe ürítették. A falban fakampók, polcok. Ott mindig kéznél volt a fából készült kerepelő, mely erőteljes, recsegésszerű hangjával a kártékony madarakat, főként a seregélyeket volt hivatott elriasztani. Fél szíjnál a kampóra akasztva lógott a puttony, a polcon pedig szerszámok, szinte kötelezően az abroncshúzó fānc. Természetesen asztal, deszkalóca mindegyikben, de itt-ott még zsombékszék is megtalálható.

Egyedülálló szokás figyelhető meg Szalacson! A présház egyik sarkában találjuk a szemesgabona tárolására szolgáló nagyméretű, deszkából ácsolt hombárt. A 19. században terjedtek el, felváltva a földalatti gabonásvermeket. A kenyérgabona (búza, rozs) népies gyűjtőneve: Élet! Itt is ismerik a fogalmat. Elmondhatjuk hát, Szalacson a Bor és az Élet azonos megbecsülésben, azonos légtérben van. Rákérdeztem honnan ered, mióta él ez a szokás? Itt tartották az öregek is..., Itt szem előtt van..., Itt jól szellőzik..., kaptam az amúgy praktikus válaszokat. A hajdani Érmellék vízivilágát megidézve, a domboldalban épített pincéket sosem veszélyeztették az áradások, de a gyakran felbukkanó vörös kakas (a tűz népies jelképe) sem a pincesorokon tombolta ki magát, sokkal inkább a náddal fedett

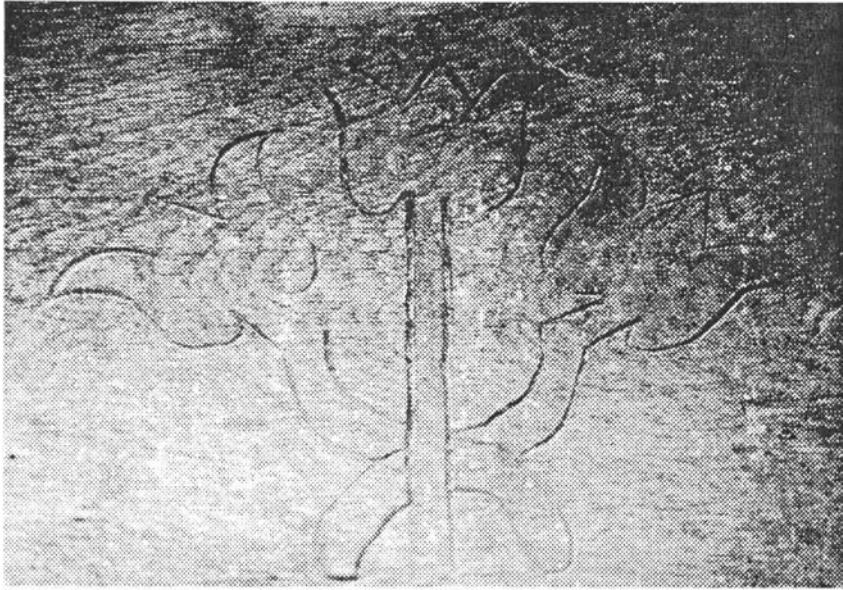

házak környezetében pusztított. A pincesorokon biztonságban volt az Élet!

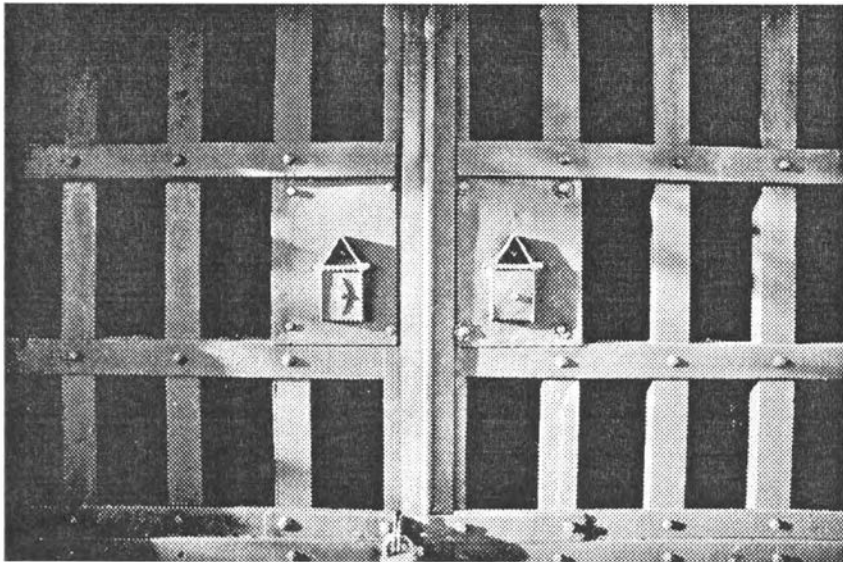
A borospincék rangja a pinceajtókon is lemérhető. Részei a keményfából készült talpgerenda, a csapolással rögzített ajtófélfák és a szemöldökfa. Értarcsán szépen ívelő szemöldökfákat láthatunk. Szalacson feltűnik a geometrikus- és növényi ornamentika: rozetták, stilizált tulipán, virágszár és levélmotívumok. Az egyik pince szemöldökfáján megjelenik az emberábrázolás is. Megkapó az ismeretlen alkotó stilizáló készsége, az ábrázolás hitelessége: egymással szemben, lócán ülő kalapos férfiak, kezükben borospohár, az asztal közepén pedig öblös borosüveg. Több szalacsi gazda felvésette a szemöldökfára, maga és felesége nevét, valamint az építés idejét: **ŐSEINK TEMETŐJE ÉLŐK BÚFELEJTŐ HEJE KÉSZITETTE CS LŐRINCZ ANDRÁS ÉS NEJE PÓTI JULIANA 1807-BEN.** Egy másik felirat akár nyilvános végrendeletnek is tekinthető: **KÉSZITETTE LÁSZLÓ IMRE 1868-BAN ÉS HALÁLOM UTÁN PEDIG HAGYOM ALBERT JÁNOS ONOKÁMNAK.** De olvasható a bordalokból ihletődött, búfelejtésre, a borfogyasztásra biztató felirat is: **BU TEREMTŐ KEDVDERITŐ DICSÉRTESSÉK A TEREMTŐ.**

Az ajtók egy- vagy kétszárnyúak. Szépek a sűrű rácsozatú szalacsi faajtók, melyek tartósság és biztonság, de bizonyosan dekoratív célból is kívülről vasalást kaptak. A kovácsok nagy szakértelemmel, talán kicsit a bor igézetében is, valós művészi értékkel bíró kovácsolt vasajtókat készítettek. A vaspántok találkozásánál igazi vasvirágokat kalapáltak, a vaspántok végeire pedig inda- és levélutánzatokat formáztak. Kitűnő formaérzék, arányosság, és szimmetrikus elrendezettség sugárzik Bauer Antal 1830-ban készült székelyhídi pinceajtójáról. A stilizált rózsaszirmokat utánzó, kerek rozettára emlékeztető pinceajtó, csak egyike a sok-sok mives munkának, de sajnos többségük eltűnt!

A pincék biztonsága évszázadokkal ezelőtt is gondot jelentett. A hódoltság idején a váradi és szentjobbi törökök gyakran „kiütöttek sok helyre”, a pincékről a lakatot leverték „a borokat megisszák,

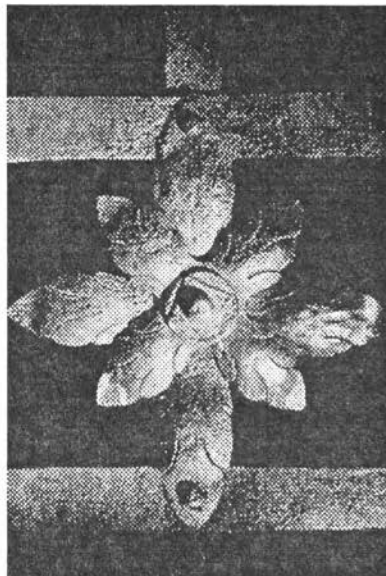

Tulipánokkal díszített szalacsi pinceajtó

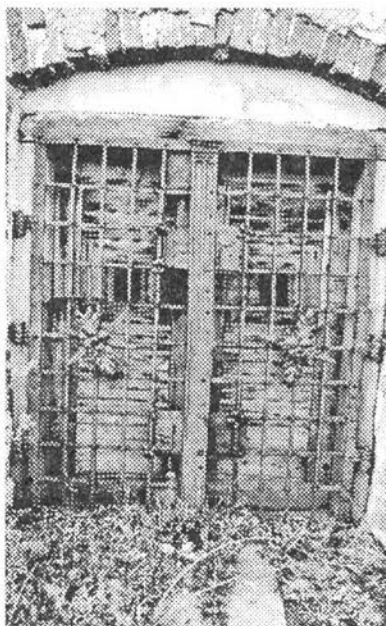

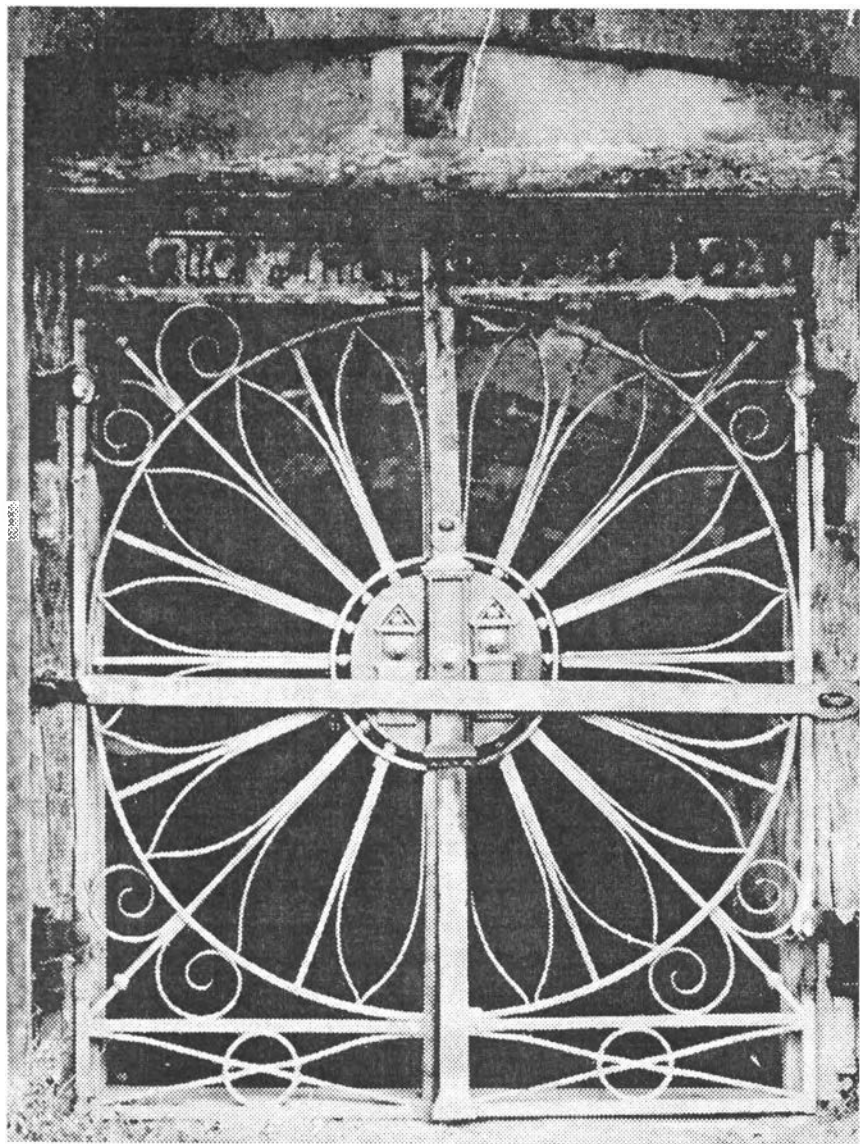
A pinceajtó rácszatára szerelt vas zárszerkezet

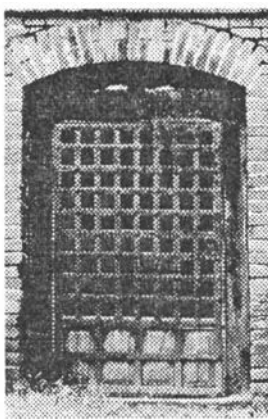
Kovácsolt vasajtó – vasvirágokkal
díszítve

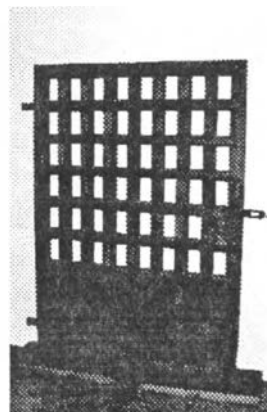
Kovácsolt vasajtó rozettás motívummal a székelyhídi pincesoron –
Bauer Antal 1830 felirattal

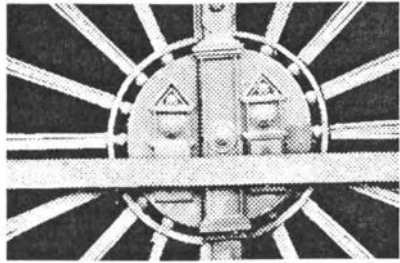
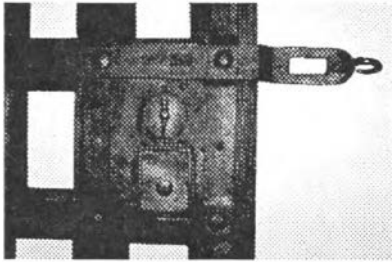

Sűrű rácsozatú vasalt faajtók, Szalacs

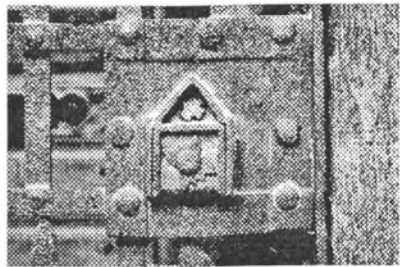
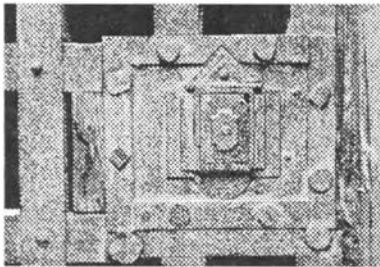
elvesztegetik”. Bél Mátyás is megjegyzi, hogy a pincék jobbak, mint amilyen biztonságosak. Gyakori eset volt, hogy a bort éjszaka kiemelték, elvitték a pincéből. Természetes tehát, hogy borospincéjét mindenki igyekezett biztonságban tudni, a pinceajtót jól bezárni! A bonyolult szerkezetű vaszárakat a lakatosok készítették. Ősi mesterség, művelői ajtózárat, lakatokat, kulcsokat, kilincseket csináltak. Az érmelléki borospincék ajtajain még ma is látni tenyérnyi nagyságú lakatokat, furfangos szerkezetű vaszárakat.

A változatos formájú és nagyságú – kulcsra járó – lakatok három részből állnak: a rejtett belső szerkezetből, a belsőt borító lakatházból és az U alakú kengyelből. A kengyel egyik vége csapzeggel van rögzítve a lakatházhoz, a másik vége zárás esetén a lakatházba csukódik. Hasonlóan biztonságosak, ám kicsit bonyolultabb szerkezetűek a pinceajtó rácsozatára szerelt vas zárszerkezetek. A korabeli kézművesekre jellemzően a szépség jegyében való alkotás öröme, itt is a belső szerkezetet borító külsőn domborodik ki. A fokozott biztonság érdekében a kulcslyukat kis ajtócs-

Furfangos vaszárszerkezetek

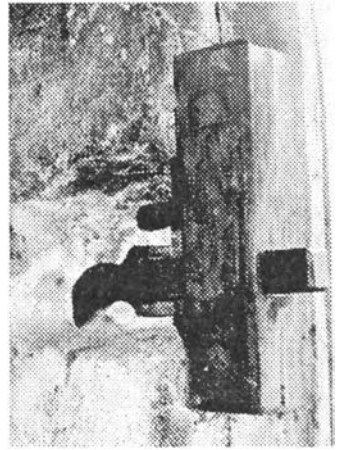
kával rejtették el. Először azt kellett kinyitni, elmozdítani (oldalra tolni, felkattintani), hogy a kulcslyuk hozzáférhető legyen a ravaszságot ismerő gazda számára. A zár belsejében a kulcslyukat különböző profilú nyúlványok veszik körül. Így az üreges, csőszerű kulcs csak akkor fordítható el a zárban, ha annak fogazata és bevágásai pontosan illeszkednek a belső szerkezet nyúlványaihoz.

A vaszárak költségesek voltak, nem engedhette meg mindenki, hogy azzal zárja a pinceajtót! Így az ajtók többségén maradtak a fából faragott zárok. Furfangos szerkezetű kölykes vagy makkos fazárak még ma is láthatók vidékünkön. A makkos fazár elnevezést Viski Károly (1882–1945) néprajzkutató, nyelvész honosította meg, aki 1909–1912 között a nagyszalontai Főgimnázium tanára volt. Már ekkor kutatta a népi építkezést (*Aranyék háza*, Nagyvárad, 1917.) és a népnyelvet.

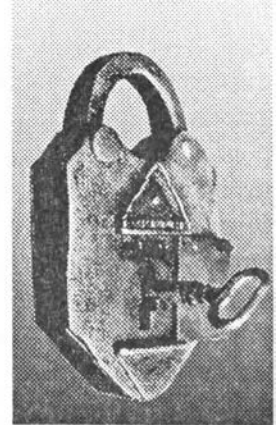
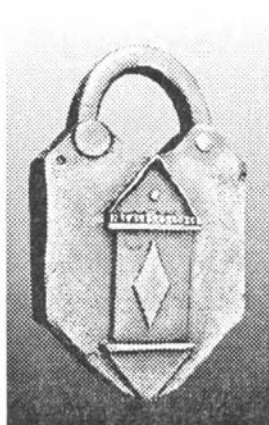
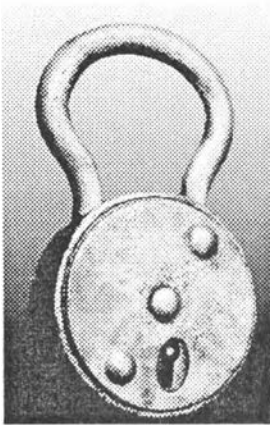
Idős szalontai embereket faggatva lejegyezte azokat a tájszavakat, azoknak a tárgyakkal a megnevezését, melyekkel Arany János műveiben találkozunk. Az ő javaslatára került be a néprajzi szakirodalomba a makkos fazár megnevezés.

A zár szerkezetét, működését egy értarcsai makkos fazáron igyekszem szemléletessé tenni. Lényege a pinceajtóra erősített vaskos, keményfából készült fahasáb: 58x14x12 cm. A hosszában kettéfűrészelt fahasáb belsejében 5 db., 15 cm hosszú vájat található, melyekben méretre szabott fahasábok

Makkos fazár

(makkok) mozognak fel-alá. A nagy fahasábot egy vízszintes vájat töri át, melyben a 6x6 cm vastagságú, 36 cm hosszúságú tolóretesz (fanyelv) mozog. A tolóreteszen a makkoknak megfelelő méretű csaplyukak találhatóak. Amikor a függőlegesen mozgó makkok (kölykek) beleesnek ezekbe a nyílásokba, a vízszintes faretesz mozdíthatatlan: az ajtó tárva van! Ezután a tolóretesz csak akkor

Tenyérnyi nagyságú lakatok

mozdítható el, ha a fölötté lévő keskeny nyíláson (kulcslyukon) betoljuk az 5 foggal ellátott fakulcsot, majd felemeljük a makkokat: az ajtó nyitva van! Akárcsak a vaszáraknál, a titok a makkos fazáraknál is a láthatatlan belső szerkezetben rejlik: a függőleges vajatok számában (3–5), a köztük lévő távolságban, amihez az azonos számú foggal felszerelt fakulcs igazodott. Nagyon kellett ügyelni a fakulcsra, hisz könnyen lekoppinthatták azt!

A vaszárakat valós iparművészeti remekeknek tekinthetjük, hasonlóan a makkos fazárakat is: ritkuló, de igazi népművészeti értékek!

Végezetül szólnom kell a pincekulcsról, mely nemcsak nyitja a zárnak, de a gazda családon belüli rangjának is kifejezője. A kulcs nyit és zár, megnyitja az ajtót az arra illetékes előtt, kizárja az idegent! A kulcs, mint jelkép a lakatoscéhek szimbólumaként is feltűnik. A népművészetben a kulcs a férfi, jelképeként is megjelenik: „Míg maga a kulcs a férfi, addig a kulcslyuk természetesen a női jelleg hordozója, amire utóbbiak díszítményei, egyes esetekben világosan utalnak”.¹⁰⁶

A pincekulcs annyira a gazda tekintélyének a szimbóluma volt, hogy fia is csak akkor kapta kézhez, miután besorozták: katonaköteles lett! Akkor is csak pár órára, vasárnap délután, hogy megkínálhassa cimboráit. Olyan ház is volt, ahol a gazdának bizony dugdosnia kellett a pincekulcsot. Az pedig, hogy sikerült azt észrevétlenül elcsenni, igazi legényvirtusnak számított!

A borospincék szürettől a nagy tavaszi mezőgazdasági munkák kezdetéig a férfiak társasági életének a színterei: a pince a férfiak birodalma! Mindig találtak okot, hogy kimenjenek a pincébe megnézni: nem csepeg-e a hordó, nem rúgta-e le az abroncsot? Különösen mozgalmas volt a pincesor borfejtéskor, az egyházi ünnepeket megelőzően, illetve a jelesebb névnapok alkalmával. Minden gazda büszke a borára, így ha katonacimbora, sógor, koma, szőlőszomszéd haladt el a pince előtt, behívták és borral kínálták,

¹⁰⁶ Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemeredán György: *Jelképtár*. Helikon, Gyula, 1966. 130.

amit természetesen alkalomadtán viszonztak. Borozgatás közben, a pincében hányták-vetették meg közös gondjaikat, a falu és a világ alakulását. Sok pohár bor után következett a nótázás, de gyakori volt a „vaskos” beszéd is. Adatközlőim szerint: asszonynak, leánynak, gyermeknek nincs mit keresniük a pincesoron. A nők pinceszerezése, az ún. asszonyfarsang vidékünkön nem volt szokásban. Főként a dunántúli falvakban terjedt el, hogy a farsang utolsó vasárnapján a nők mentek a pincébe. Kolbászt, sonkát tettek a kosárba és az egész napot evéssel-ivással, mulatozással töltötték. Ezen a napon a férfiak otthon maradtak, ők látták el a háztartást.

Megfigyelésen és az adatközlők vallomásai nyomán elmondhatjuk, hogy a pincékben való borozás többnyire állva, esetleg a hordóknak támaszkodva zajlott. A gazda teleszívta az üveglopót vagy a töklopót, majd megtöltötte a kézben tartott poharakat. Szinte törvényszerű, hogy a gazda a gyengébb minőségű borral kezdi a kínálgatást. A poharat mindig tele töltötték: egész embernek tele pohár, csak félemlernek fél pohár – mondják ma is. Néhány pohár bor után, a jókedvre derült férfiak tréfálkoztak, ugratták egymást; dicsérték egymás borait, de volt eset, hogy a másíkról tréfásan, de lebecsülően nyilatkoztak! Íme, egy csokorra való: „Jánosnak megint csepeg a hordója, – majd a válasz, akkor tartson benne tengerit!” Ha valaki nem értett a borkezeléshez és évről évre rossz bort készített, arról is volt véleménye a közösségnek: „Mihálynak megint háromemberes a bora! – Hogy hogy? – Ketten lefogtak, a harmadik pedig megpróbált itatni!” A határt nem nagyon ismerő borfogyasztókról mondták: „Ha a bor magról teremne, Mátyásnak nem nagyon lenne tavasszal mit vetnie!”

A Bihar megyei folklórkör diószegi néprajzi gyűjtéséből (1972) ismerünk olyan tréfás történeteket, melyek a részegség okozta balesetkből következtetnek az új bor erősségére vagy gyengeségére. Előfordult, hogy egy-egy részeg ember belesett a gyeprübe, s ha nagyon részeg volt ott fagyott meg. „Oszt mikor kérdezték, hogy milyen az idei bor, mondták, hogy: Erős, mert már van halott a gyeprübe”, vagy „Gyenge, mert nincs halott a gyeprübe.” Aki csak kisebb

sérüléseket szenvedett, a gyepűbe esve csak a bőrt horzsolta le az orráról, róla mondták: „Gyepű orbáncot kapott.”¹⁰⁷

Érdekes népszokás élt Szalacson még a múlt század hetvenes éveiben is. A férfiak templomba menet magukkal vitték boros edényeiket (üveg, demizson), hogy istentisztelet után megtöltsék azokat a közeli pincesoron. A borosüvegeket kint hagyták, a templom fala mellé helyezve, majd kijövet indultak a pincesorra. Megszólták azt, aki kihagyva a templomot, egyenesen a pincesorra ment: bezzeg a pincére jut időd, de a templomban már rég nem látunk, mondták tréfásan, de inkább epésen!

¹⁰⁷ *A szőlő és a bor. Diószegi néprajzi gyűjtés.* In: Bihari Napló. 1973. október.

BORPALACKOZÁS, BORCÍMKÉK

Hosszú az út, amíg a bor eljutott a börtömlőktől a henger alakú, lent talp helyett csúcsban végződő amforáktól, a faabroncsos hordókon át a ma is használt, címkével (vignetta) ellátott üvegpalackokig. A magyarországi üveghuták a 14. század elején tűnnek fel, majd a 16. század végén, a 17. században teljeseznek ki. Híres üveghuták (üvegcsúr) működtek a Zempléni-hegységben: Regécen, Újhután, Vágáshután és a Szeben megyei Felsőporumbákon. Ezekből kerültek ki a legszebb pincetok-palackok, melyek a 17. században terjedtek el. A hasáb alakú edények „faformába” való fúvással készültek. A palackok felületét rangtól függően díszítették: főnemesi címerek, virágkoszorúba helyezett monogramok, céhjelvények stb. A díszítmények gravírozással vagy színes zománctéssel kerültek az edények oldalára. A palackok száját csavaros ónnyak és ónkupak zárta. Maga a pincetok is mívés munka: fémveretes, bőrrel bevont, belülről párnázott, 6–10–12 rekeszre osztott, tölgyfából készült láda. A palackokkal teli pincetokokat utazások alkalmával vitték magukkal tulajdonosaik.

A kereskedelmi jellegű borpalackozás a 18. század második felében kezdődött Németországban. Ekkor a palackos borok még igen drágák. A palackok formája és nagysága, színe is igen változatos volt. A palackozás után az üvegeket gyékénnyel vagy szalmával tekerék be, hogy szállítás közben el ne törjenek.¹⁰⁸ A magyarországi borpalackozás kezdete a 18. század végére tehető. A piacra termelő nemesi vagy polgári szőlők tulajdonosai „pecsétetes” vagy „tulajdonjegyes” palackokat rendeltek az üveghutából. A címer, a monogram eleve megkülönböztető erővel bírt, ugyanakkor szavatolta a minőséget! A 19. század elejétől az üvegyártás legfontosabb termékei a palackok. Elterjednek a 0,35 és 0,7 literes rövid nyakú bordói, valamint a hasonló úrtartalmú, de hosszú nyakú rajnai palackok.

¹⁰⁸ I. C. Teodorescu, St. C. Teodorescu, Gh. Mihalca: *Vița de vie și vinul de-a lungul veacurilor*. II. București, 1966. 182.

Ermelléki borcímkék

A korabeli törvények azt is előírták, hogy a vörös boroknál a vállas zöld, a világos boroknál pedig a hosszú nyakú fehér vagy olivazöld palack használható.

„A vignetták, a borospalackokra ragasztott borcímkék hazánkban csak a XIX. század közepe, vége felé, az üzleti borkereskedelem kialakulásával kezdtek elterjedni. A vignetta elnevezés onnan ered, hogy 1476-ban először a holland Veldemer cég szőlővenyige rajzával

díszítette egyik kiadványát.”¹⁰⁹ A 19. század hatvanas éveiben már az Érmelléken is megjelentek a címkével ellátott palackok. Ekkor élte fénykorát a Zichy grófok diószegi „mintaszőlészete” mind mennyiségi (102 hold), mind minőségi tekintetben. Ők kezdték el boraik palackozását. A borpalackozás egyszerű munkafolyamat. Ám igen nagy szakértelmet igényelt, hisz csakis többször lefejtett, szépen megtisztult egészséges bor kerülhetett az üvegekbe. A bor rézcsappal ellátott tömlőn át került a megfelelő alakú és színű palackokba. Következett a palackok dugaszolása, amikor a langyos vízben portalanított, puhított parafadugókat a dugaszológép segítségével a palack nyílásába nyomták. A teljesen légmentes lezárás biztosítása végett a palackok fejét olvasztott paraffinba vagy viaszba mártották. Fontos hőkezelési eljárás volt a pasztörizálás vagy pasztörözés. A bor 60–70 C-fokig való hevítése során elpusztulnak az összes mikroorganizmusok, ártalmas baktériumok. A bor alkalmas lett további eltartásra, szállításra! Az üvegekre ragasztott borcímkékről elmondhatjuk, hogy mind grafikailag, mind tartalmukban tetszetősek, figyelemfelkeltőek.

Ez fontos, hisz a borcímkék fogyasztói és vásárlói döntéseket hivatottak befolyásolni: a versengés egyik leghatásosabb eszközei! A címke tájékoztat a szőlőfajtájáról és a termőhelyről: Diószegi Cabinet Bakar, Diószegi Tramini, Érmelléki Cabinet Bakar. Fel van tüntetve a termelő neve is: Gróf Zichy Ferenc, Gróf Zichy Tivadar, illetve a család grófi címere. Bizonyosan más borokat is palackoztak a Zichy grófok, például 1862-es évjáratú aszúszőlő-bort. Ebből a különleges minőségi borból 1870-ben „200 üveg finom aszúbor expedíáltatott a diószegi uradalmi pincéből a kínai császár számára.” Jutott a diószegi borból palackban, de hordókban is, a szentpétervári vendéglőkbe is.

A nagyváradi Irgalmas testvérek (misericordianusok) igényességét fémjelzi az a borcímké, amely az 1848-as évjáratú Bakatorra hívja fel a figyelmet. Két szőlőlevél között, az Országalmára

¹⁰⁹ Papp Miklós: *A tokaji*. Budapest, 1985. 168.

emlékeztető piros színű és sok magvú gránátalma, melyből egyenlő szárú, végükön fecskefarkszerűen kiszélesedő kereszt nő ki. Valójában, a gránátalmából kinövő máltai kereszt a betegápolásra alapított Irgalmas rend jelképe. A borcímke felirata: Dioszeghi Bakator / Az Irgalmas Rend / Nagyváradi Pincéjéből / 1848. Évi Termés.

A diószegi pincészet piaci orientálódását jelzi, hogy gróf Zichy Tivadar 1888 körül, családi címerével ellátott, árjegyzéket állított össze, a pincéjében található borokról. Feltüntette az ajánlott árakat is: palackonként, illetve hektóliteres kiszélesedésben. A legdrágábbak az 1834. és 1862-es évjáratú Cabinet Bakator (elsőrendű minőségű): 0,7 literes palackban 2 korona 20 fillér, 100 literes hordóban 240 korona. A közönséges Bakator és az 1880-as évjáratú Riesling palackja 1,60 korona. A Traminer és a Diószeger ára 1–1 korona. Vörösborként egyedül a Portugiser (Oportó) szerepel az árjegyzékben, hordónkénti ára 200 korona, palackban 2 korona.

A székelyhídi uradalom birtokosai az 1830-as évektől az 1940-es évek végéig az osztrák származású gróf Stubenberg család. Gróf Stubenberg József (1865–1932) a filoxérát követően, közel 50 kataszteri holdra növelte szőlőbirtokát. Borárjegyzéket 1911-ben adott ki, mely megjelent a *Székelyhídi Hírlap* 1911. évi 14-es számában is. Védjegy gyanánt mind a borcímkek, dugók, kupakok saját címerrel voltak ellátva. A borcímkek felirata egyszerű, lényegretörő: Székelyhídi Riesling / Gróf Stubenberg József termése. Uradalmi pincészetének legdrágább bora, az 1885-ös évjáratú Mosler (Furmint): 1,80 koronába került palackonként. A Furmint Tokaj-Hegyalja világhírű szőlőfajtája, ahol az ún. aszús évjáratokban kitűnő minőségű bort ad. Németországban Mosler néven ismerik. Az 1883-as évjáratú Rizling ára 1,60 korona. Bakatorból három évjárat is szerepel a kínálatban (1862, 1885, 1888) 1,40; 1,25 és 1 koronás áron. Vörös borként az 1898-as évjáratú Burgundi vörös szerepel az árjegyzéken 1,30 koronás áron. A szőlő a franciaországi Bourgogne-i borvidékről származik, innen a magyar elnevezés: Burgundi. Amúgy a szőlőfajta a Pinot fajtacsoportba tartozik. „Fajtái a Pinot noir (Kék burgundi), a Pinot violet (Violaszínű burgundi), a Pinot gris (Szürke

Preisliste
ÉRMELLÉKER WEINE
 Eigenbau des
Grafen Theodor v. Zichy
 in
BIHAR-DIÓSZEG (Ungarn. Hungaria).

WEISS WEINE.	In Gebind		In Flasch.	
	Hectoliter	zu 71 Cltr.	Kr.	H
After Ausbruch (trochen) in Halb liter Flashen.			4	—
Cabinet Bakator 1834. Herseglung 0.71 Fl.	240	—	2	20
“ “ 1862. “ 0.71 “	240	—	2	20
“ “ 1875. “ 0.71 “	220	—	2	—
Bakator . . . I. “ 0.71 “	170	—	1	60
“ . . . II. “ 0.71 “	100	—	1	—
Reisling . . . 1880. “ 0.71 “	170	—	1	60
Welsch-Reisling	48	—	—	—
Traminer . . . 1888. “ 0.71 “	100	—	1	—
Díószeger I. . . 1888. “ 0.71 “	90	—	1	—
“ II.	60	—	—	—
“ III.	50	—	—	—
“ IV.	34	—	—	—
“	—	—	—	—
Juhfrak	60	—	—	—
ROTH WEINE.				
Alter Portugiser	200	—	2	—
Portugiser	—	—	—	—

Die Preise sind Loco Keller berechnet. - Zahlungen sind im vorhinein an die Kellerei zu leisten. - Für Schaden während des Transportes wird nicht gehalten. Verpackung und Gebinde wird zum Selbstkosten-Preise berechnet. - Gebinde allein sofern selbe unbeschädigt und rein

sind werden innerhalb eines Monats zum angerechneten Preis franco an die Kellerei gesendet. - zurückgenommen. - Kapseln u. Korke sind mit Schutzmarke, Flaschen mit eigenen Vignetten versehen.

Für Echtheit und Reinheit der Weine wird garantiert.

Graf Theodor Zichy's Kellerramt
 Bihar-Díószeg (Ungarn. Hungaria).

Árjegyzék

burgundi), a Pinot rose (Piros burgundi) és a Pinot blanc (Fehér burgundi).¹¹⁰ Az Érmelléken Kis burgundiként is ismert Kék burgundi bíborvörös színű, sima, de erős bort adott.

A filoxéravész követően, Nagy Gábor 80 holdas szőlőbirtokot épített ki a nagykányai szőlőhegyen. Amilyen sikeres volt a szőlőoltványok előállításában, forgalmazásában, legalább olyan érdemeket szerzett bornagykereskedőként is! Kedvelt szőlőfajtája volt a Fehér Delaware. Igényessége odáig terjedt, hogy a belőle készített bort országos szaktekintélyek bevonásával vegyvizsgálatoknak vetette alá. Nem meglepő, az országos gyógyszerészeti egyesület vegyvizsgáló állomásainak vezetője, az egészségtan tanára, a főrendiház orvosa egymástól függetlenül, a legnagyobb elismeréssel szóltak Nagy Gábor kellemes, édes, zamatos Delaware borairól.

Érmihályfalván, Jakab Dezső meghonosította a homoki szőlőtermesztést. 1904-ben már 16 holdon, külön táblákban virított a Furmint, Szerémi zöld, Ezerjő, Szürke és Fehér burgundi, Ottonel muskotály. Szuhányi Sándor érmihályfalvi tanártól tudjuk, hogy szőlőbirtokát korszerű nagygazdasággá fejlesztette: 1246 hektoliter bor befogadására alkalmas hőszabályozott pince. Borait palackozta és saját aláírásával ellátott címkékkal látta el.¹¹¹

Összegezeként elmondhatjuk, az Érmellék legismertebb szőlőfajtája, legértékesebb minőségi bora, évszázadokon át a Bakar vagy Bakator volt. Sokan olaszországi eredetűnek tartják. Bunyitay Vince váradi apátkanonok, történetíró szerint, Nagy Lajos király idejében (1342–1382) hozták be a Bakatort a Diószegtől északnyugatra állt egyedi apátság szerzetesei.¹¹² Nevét az olasz „bocca d’oro”-ból származtatják: aranybogyó, aranyszínű szem. Igen ám, de a Bakator kékes-vörös színű szőlő, igaz, bora aranysárga! Szakemberek szerint Olaszországban ismeretlen a szőlőfajta. Bél Mátyás (1684–1749) történetíró 1726-ban járt Biharban. Az érmelléki szőlőkről szólva,

¹¹⁰ Csepregi Pál–Zilai János: *Szőlőfajta-ismeret és használat*. Budapest, 1988. 289.

¹¹¹ Szuhányi Sándor: *Jakab Rezső érmihályfalvi főjegyző és a homoki szőlőtermesztés*. In: Partium, 2005. november.

¹¹² Bunyitay Vince: *Az egyedi apátság története*. Nagyvárad, 1880. 10.

részletesen ismerteti a Bakator termesztési értékeit: „vörös szőlőfajta... Gyümölcsben, fűrtben, szemben, termékenységekben leginkább a tokaji vöröshöz lehet hasonlítani, bár színben halványabb, amiatt sokan úgy vélik, hogy a szőlőt, amit bakatornak nevezünk, ha a toka-ji földbe átültetik, piros rózsaszínűvé változik. Akárhogyan is van, ahogy mondják, bárhol legyen is, kivéve az erősen hideg éghajlatot, bőséges termést hoz, jó ízű bort ad és édességben felülmúlja a többi fajtát. Ha külön kezelik, aranyhoz hasonló bort ad, ezért fehérrel keverik, hogy szebb színűt kapjanak. Evésre sem jobb nála egy szőlő sem.”¹¹³

A Bakator név eredetét illetően, érdekes „feltevést” tár elénk Papp Miklós: „A Bakator ősi kabar név. Lehetséges, hogy e szőlőnevet a kabar törzs adta a már hazánkban talált, vagy keletről a Balkánon át, vagy a Szerémségből hozzánk került szőlőnek. A kabar törzs szent állata ugyanis a gepárd és a fülesbagoly mellett a kecske volt. A kabaroknál a napisten neve Bak, Bakota, Bakar volt. Rendkívül érdekes, hogy mind a Balaton mellett, mind a Hegyalján, ahol honfoglalás kori szőlőkultúrák voltak, s amely vidéket a kabarok szállták meg, e szőlőt ma is bakar szőlőnek nevezi a nép. Elképzelhető tehát, hogy e szőlő a kabar napistentől, Bakartól kapta a nevét.”¹¹⁴ Ehhez csak annyit, a honfoglalást követően Biharban is megtelepedett a magyar törzsszövetséghez tartozó kazár kabarok egyik törzse. A nép itt is Bakarnak, Bakatornak nevezte. Bakar terem ha akar! vagy Rugós a Bakar, akkor terem, amikor akar! – tartja a mondás az Érmelléken. A népi megfigyelés a szőlőfajta terméshozására utal: megtermékenyült virágaiból – időnként – sokat elrúgott. A Bakator érmellékiségét hangsúlyozta, báró Szentkereszty György is: „bora csak az Érmelléken válik világhírűvé a Szilágyon innen csak asztali szőlőre használható, mire tartóssága és finomsága is ajánlja.”¹¹⁵

¹¹³ Bél Mátyás: *Bihar megye leírása*. In: A Bihari Múzeum Évkönyve, II. Berettyóújfalú, 1978. 66.

¹¹⁴ Papp Miklós: *A tokaji*. Budapest, 1985. 29.

¹¹⁵ Br. Szentkereszty György: *Szőlőépítés, művelés és pinczekezelés*. Kolozsvár. 1878. 36.

Sajnos a Bakatort már alig ismerik vidékünkön. Foltokban még előfordul Székelyhídon, Hegyközszentmiklóson, Érköbölkúton, de tiszta bort már nem készítenek belőle. Nevét maholnap csak a nóta őrzi: Megért már, megért már a Bakator szőlő. Elgondolkodtató, a Bakator szőlőfajta leírása, termesztési értékeinek bemutatása, már a magyarországi szakkönyvekből is hiányzik (pl. Csepregi Pál–Zilai János szőlőfajta ismertetése), pedig a szőlőfajta, a belőle készített bor akár névjegy is lehetne a magyar szőlészet és borászat színes bokrétájában.

Örvendetes, a szatmári borvidékhez tartozó Kőszegremetén (Avasújvárostól nyugatra) reneszánszát éli a Bakator. A 2005-ös kőszegremetei borversenyen egy helyi szőlősgazda 18,93 pontot kapott Bakator borára, ami aranyérmes jelentett (*Krónika napilap*, 2005. II. 22.). Az idei, IX. Erdélyi Szőlőhegyek borversenyt a Szatmár megyei Avasújvároson rendezték meg, május 27–30. között. Aranyérmes „csak az enyedi és avasújvárosi Bakator borok kaptak” (*Krónika*, 2008. VI. 12.).

Végezetül érdemes idézni a Révai Nagy Lexikon *Bakator* címszavát, mely túl azon, hogy bemutatja a szőlőfajta termesztési értékét, szól annak származásáról, elterjedtségéről is: „Bakator, egyike a legkiválóbb magyar szőlőfajtáknak, mely főképpen az Érmelléken van elterjedve, innen átszármazott a Dunántúlra (kivált Badacsonyba), Erdélybe s az ország egyéb borvidékeire is. Az Érmelléken eredeti, ott keletkezett, magyar szőlőfajtának tartják, de valószínű, hogy a XVI. században Nápoly vidékéről hozták hazánkba. Ezt bizonyítja a neve is, mely az olasz bacca d’ora (aranybogyó) kifejezésből ered. Tőkéje középerős, levelei középnyagok, ötkarélyúak, vörös erekkel, s gyapjas alsó lappal. Fürtje nagy, hengeridomú, laza, bogyói gömbölyűek, néha kissé hosszúkásak, kékesvörösek, kék harmattal. A bogyó héja vastag, tartalma húsos. Középerős, kitűnő bor- és csemegeszőlő. Hosszú metszést kíván.»Bora kitűnő zamatú, zöldesbe játszó sárgásszínű savanykás peccenyebor, melyet főképpen az Érmelléken termesztnek.”¹¹⁶ Szép szavak a Bakatorról, az érmel-

¹¹⁶ Révai Nagy Lexikon. II. Budapest, 1911. 457.

léki borvidékről. Valljuk be, sem a Bakator, sem az Érmellék, soha azóta, meg se közelítette azt a fejlettségi szintet, elismertséget, melyet a 19–20. század fordulóján értek el.

NÉPI ITALTARTÓ EDÉNYEK

A csikóbőrös kulacs, a lapos hordószerű csobolyó, a cserépből készült mázas butellák mindegyike, szépen formázott népies stílusú ivó- és italtartó edények.

A kerek, lapos, szűk nyakú, fából készült kulacs vagy csutora egyaránt hozzátartozott a pásztorok, parasztemberek, katonák mindennapi életéhez. A kulacsokat nemcsak ünnepi alkalmakkor használták (lakodalom, szüreti bál), de hajdan nélkülözhetetlen ivó- és italtartó edénye volt az utazó vagy munkába menő embereknek is. Híresek voltak a bakonybéli és a zirci csutorakészítők, a 18. században ők látták el ivóedényekkel a császári hadsereget. A dunántúli facsutura az Alföldön szőrös csikóbőrrel bevont, szíjfonatba foglalt kulacsként vált népszerűvé. Biharban falusi ácsmesterek és a kádárok készítették az edényeket. Elsőként megfaragták a kulacsnak szánt fát: szekercével kinagyolták a külső formát. Ezt követően a kulacs közepén kimetszettek egy 5–6 cm átmérőjű kört. Az edényt feltették a faesztergára és lassan elkezdték forgatni, addig, míg a kampós végű vésővel kialakították a belső üreget. Valójában ekkor nyerte el a kulacs a kellő űrtartalmat: 2–3 liter, ritkán 5–8 liter. A kivágott kör helyébe egy pontosan illeszkedő fát helyeztek, majd az esztergán kívülről is megmunkálták az edényt, kialakítva a végső formát. A kulacsokat régen fűrészpor között szárították ki, hogy ne repedjenek. Majd, hogy belülről is tömődjenek, a fa rostjai paraffin és méhviaszkeverékkel „kiöntötték” azt.

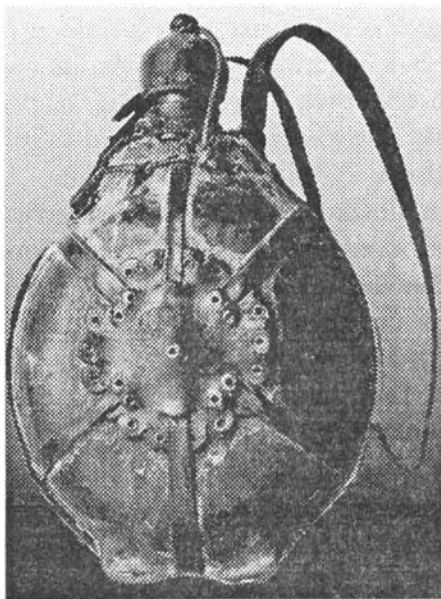
A szép kulacs elkészítéséhez két ember kell! A másik a szíjgyártó, aki borjú- vagy csikóbőrrel bevonja a fakulacsot, majd felszíjazza azt. A kulacs két domború oldalára kerülnek a csipkézett szélű kulacsrózsák és a lecsüngő sallangok: keskeny szíjakkból font lelógó dísz. Miután a vállsíz is felkerül, jöhet a bor is, hogy felszenteljék a kulacsot.

A csikóbőrös kulacs szépsége, de különösen annak tartalma Csokonai Vitéz Mihályt is megihlette. *A Szerelem a csikóbőrös ku-*

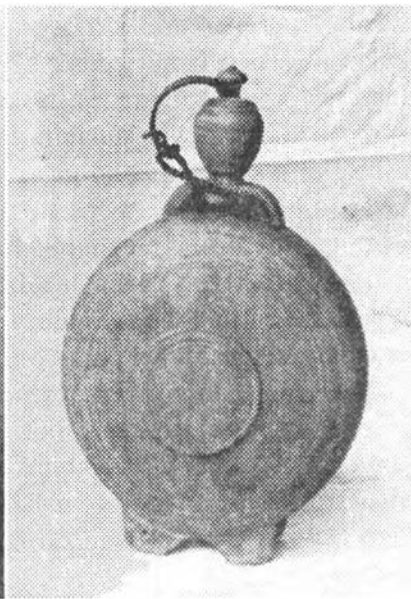
lacshoz című verse népies hangvételben, hangulati gazdagságában mutatja be a közkedvelt ivó- és italtartó edényt: „Bár csak a feleségemmel / Téged cserélhetnék fel, / Hogy fiukat, leányokat / Szülnél, apró kulacsokat.”

A cserépből készült, kicsiny kiöntőjű mázas butellák vagy butykosok elsősorban pálinkatartó edények. Főként az Alföldön terjedtek el a 19. század elejétől. Így természetes, hogy a legdíszesebb butellák az itteni, ún. közép-tiszai fazekas központokból kerültek ki: Mezőcsát, Tiszafüred, Debrecen, Hódmezővásárhely. Általában 15–25 cm magasak, zsebbe valók! Alakjukat tekintve ismertek a szögletes, ovális és az ember alakú butellák. Ritkábbak a könyv alakúak (pálinkás könyv), valamint a perec butellák. Pereculacsnak is nevezik a kisebb kör alakú hengeres ivóedényt, melynek oldalain a vállszíj elhelyezésére alkalmas fülek találhatók.

Díszítményeik változatosak: hullámos indájú többkaréjos virágok, madárka leveles ággal a csőrében.

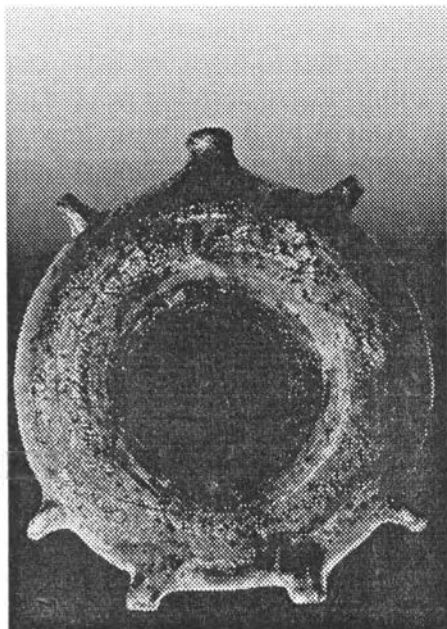

Csikóbőrös kulacs

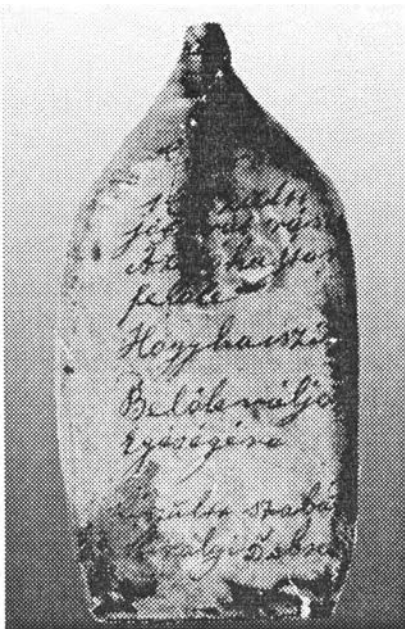

Sima fakulacs

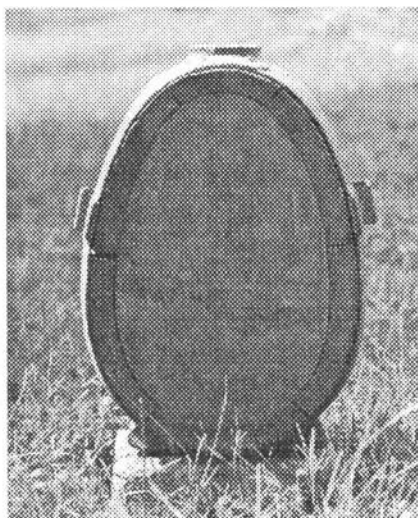

Feliratos perecbutella
vagy pereckulacs

Feliratos butella 1880-ból

Csobolyók

A butellák többsége személyhez kötődő darab. Többségük megrendelésre készült: barát, katonacimbora, rokon számára. Az oldalukra került karcolt felírás a tulajdonos nevét és a készítés évszámát jelöli. Alatta a tréfás hangulatú butellavers. Íme, a perecbutella felirata: „Szász Lajos részére 1896 / Arra kérlek szerelmes jó gazdám / gyakran meg ne csóköld / az én kicsike szám.” A másik butella szövege a barátságra utal: „Az 1880 Ba / készült / jóbarát részére / Az óhajom / felőle / Hogyha iszik / Belőle váljon / Egészségére / Készült szabad / királyi Debrecenben”. Gyakori, hogy a butella egyik oldalán a karcolt felirat olvasható: „A ki / iszik / belőlle / váljon / egészségére / készült / 1884”, a másik oldalon pedig a virágornamentika látható.

A kádárok (bodnár, pintér) nemcsak hordókat és kádakat, hanem egyéb változatos formájú, a szőlővel és borral szoros kapcsolatban álló faedényeket is készítettek: puttony, csobolyó, kármentő, lihu, fertályos, cserpák vagy fickó, rajnai kanna stb. A méreteikben kisebb, de türelmet, aprólékos munkát igénylő edényeket a téli időszakban készítették, amikor alábbhagyott a hordók és kádak iránti kereslet.

A csobolyó (csobán) lapos, dobra emlékeztető, dongákból készült hordozható faedény. Ivóvizet, bort, néha pálinkát is tároltak benne. Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár gazdagon szemlélteti a csobolyó funkcióit. „Víz hordó Csobollyo”, „Éget bornak való csobolyo”, „Mézes Czubollyo” stb. A csobolyók űrtartalma 5–10 liter, de készítettek 15–20 litereseket is. Formai szempontból a legismertebbek a kör keresztmetszetűek, de ismerünk ellipszis vagy tojásdad alakú, felfelé szűkülő keresztmetszetű edényeket is.

Az alábbiakban a csobolyó elkészítésének munkamenetét írom le, néhai Balogh Imre diószegi kádár adatközlései nyomán (1981 őszén). A kádár tölgyfából, eperfából szeret dolgozni, de újabban akácából is készülnek hordók, kádak. A dongáknak kiszemelt fát október és február között tanácsos kivágni, amikor szünetel a nedvkeringés. A felhasogatott dongafák, magas stószokba rakva egy évig száradnak az udvar végében.

A csobolyó kétfenekű, egyenes dongájú edény. Kiválogatjuk a dongafákat, egyforma hosszúra fűrészeljük (kis csobolyónál 14–16 cm), majd egyenként megmunkáljuk őket. A rövid dongák megfaragásához nincs szükség a hosszú éllapú, csak a külső oldalára köszörült kádárbárdra. Elég a vonószék (faragószék) és a két fogantyúval ellátott vonókés, hogy a dongák külső oldalait hossz- és keresztirányba megfaragjuk. Belső oldalukat kissé homorítjuk. A külső felület kialakítása után következik a dongák éleinek (ereszték, fuga) megmunkálása egy speciális kádár-mérőeszköz, az ún. hajlász-minta vagy tűzőminta segítségével. Ugyanis az oldaldongák nem merőleges éllel illeszkednek egymáshoz, hanem oldalai (fugáik, eresztékeik) szögben, sugárirányban, kónuszosan befelé hajlanak. Köztudott, a dongák belső oldalszélessége keskenyebb a külső oldalnál.

Miután az összes oldaldongákat kidolgoztuk és megszámoztuk őket, elkészítjük a két abroncsot. Felső végüket beállítjuk az abroncsba, majd kitüzeljük az edényt, hogy a dongák helyükre húzódjanak, összeszorúljanak. Ha kihűlt az edény az abroncs mentén becarcoljuk a бүтү vonalát, majd a kanyarítófűrészsel körülvágjuk a csobolyót. A бүтү vonalának kiképzése után, simítógyaluval és görbekéssel lefinomítjuk a felületet. A következő művelet a fenék befogadására szolgáló vájatnak a kivágása a csínvágó gyalu segítségével. A fenéknek a csínban pontosan és szorosan kell illeszkednie, hisz legyen az csobolyó vagy hordó, a feneket a csín biztosítja a folyadéknyomás ellen. A fenékdongák egybeválogatásánál figyelni kell, hogy a középdonga legyen a leghosszabb és legszélesebb. A dongákat kéthegyű lágyacél szegekkel erősítjük össze, majd mind kívül, mind belül simára gyaluljuk a csobolyó fenekét. Következik a csobolyó egyik majd másik fenekének a behelyezése a gyékénnyel kibélelt csínba, és a végleges abroncsok ráhúzása a kész edényre.

Szólni kell még a csobolyó nyílásáról, melyen át beleöntik vagy kiszívják a folyadékot. Leggyakoribb, hogy a legfelső donga közepébe lyukat fúrunk és abba fémből készült vagy fából esztergályozott ivókát dugunk, így szájhoz emelve is ihattak belőle.

Régiesebb, tetszetősebb, amikor a szájdongának egy vastagabb fát választunk, és azt úgy faragjuk ki, hogy közepén egy kb. 40 mm átmérőjű gömb maradjon, amibe egy 15–20 mm-es ivónylást fúrunk. Elengedhetetlen tartozékai a csobolyónak a vállszíjat tartó fülek. Az ivónylástól jobbra és balra lévő fülek (kengyel) kifaraghatók a dongákból (füles dongák) is, de gyakoribb megoldás, amikor az abroncsok alá szerelt pántnak a két vége fel van hajtva és ezek lyukaiba egy-egy gömbölyű vasat dugunk, amelyre felerősítjük a vállszíjat. Másik megoldás, amikor a pántnak a középrésze emelkedik fel a vállsíz rögzítésére.

A csobolyó létét a díszes kulacssal és butellával ellentétben a korabeli paraszti világ és életmód határozta meg. Úgy is mondhatnók a praktikusság és a sokrétű használhatóság volt az értékadó. Friss ivóvizet adott a rekkenő hőségben kaszáló, kapáló, arató parasztembereknek, bort szállítottak benne az ünnepi asztalhoz! Önálló, funkciótól független díszítés nem is látható a csobolyókon, legföljebb a fenékdongákon található koszorúgyaluval bemetszett koncentrikus körök tekinthetők annak. Sajnos az emberek lassan elfelejtik ezeket a faedényeket, pedig egyszerre sugázzik belőlük a megformált tárgy szépsége és az anyag melegsége.

A BORTURIZMUS LEHETŐSÉGEI AZ ÉRMELLÉKEN

A falusi vagy vidéki turizmus a 20. század utolsó harmadában teljesedett ki Európa nyugati felében, majd az 1980-as évek végén bekövetkezett változások nyomán Kelet-Közép-Európában is gyökeret eresztett. A jól megszervezett falusi vendéglátás kellemes kikapcsolódást, szórakozást és felejthetetlen élményeket nyújt a nagyvárosi életmód elől a falusi környezetbe húzódó turistáknak, ugyanakkor tisztességes jövedelmet, anyagi gyarapodást jelent a szolgáltatásokat biztosító családi vállalkozásoknak. Kalotaszegen, Máramarosban, Székelyföldön, Észak-Moldovában hamar felismerték, hogy a rendben tartott, tiszta, gondozott falukép, a megfelelő infrastruktúra, a vendéglátás minősége igazi vonzóerőt jelent a bel- és külföldi turisták számára. Ahol jól működik a falusi vendégfogadás, ott számottevő annak közösségi hozadéka is: a falu felemelkedésében, munkahelyek teremtésében, az épített örökség megbecsülésében, a népi hagyományok ápolásában, a természeti környezet védelmében.

A vidéki turizmus ernyője alatt az idegenforgalmi paletta fokozatosan bővül. A Székelyföldön a borvízforrások, gyógyfürdők, mofetták népszerűsítésére, a turisták vonzására épül a Borvíz Útja elnevezésű turisztikai program. Aligha kétséges, a program a Bor Útja alapötletére építkezik. Közös bennük, hogy mind a Borvíz, mind a Bor Útja csak ott valósítható meg, ahol adottak a feltételek: ásványvízforrások sokasága, illetve borvidékek minőségi borokkal teli pincékkel, borkínáló és eladóhelyek, szálláshelyek, vendéglők, egyéb kiegészítő programok, látnivalók stb.

A borturizmus több mint fél évszázados múltra tekint vissza. Az első borutakat a franciaországi, a Rajna bal partján elterülő elzászi, illetve a németországi Rajna-Pfalz borvidéken építették ki. Hogy mi a borutak (rue de vin) esszenciája, lényege? Íme a válasz: „a borút olyan összetett turisztikai termék, mely sajátos egyedi kínálatokkal

rendelkezik, szervezett egységben működik, piacra jutását közösségi marketing segíti, szolgáltatásai minősítettek és garantáltan megfelelnek a nemzetközi turisztikai elvárásoknak is.”¹¹⁷ Továbbá arról is felvilágosítást nyerünk, hogy az Európai Bortermelő Régiók (AREV) szakértői a borutak három típusát különböztetik meg: Klasszikus-, Tematikus- és Nyitott borút.

1. A klasszikus borút az Elzászi Borút példáját követve konkrét bejárható útvonalat jelent, szervezett egységes rendszerben. Olyan borkörút, ahol a borkínáló és eladó helyek, vendéglők és szálláshelyek, valamint látnivalók és programok folyamatosan várják a turistákat. A látogatókat információs kiadványok és táblák irányítják a minősített szolgáltatásokhoz.
2. A tematikus borutaknál a borkóstoló helyek speciális programokkal egészülnek ki. Leggyakrabban a kultúra, a természet vagy a gasztronómia kapcsolódik hozzájuk, a szolgáltatást biztosítók szervezésében.
3. A nyitott borút a borkóstolás és eladási helyek laza hálózatát jelenti. A szolgáltatások gyakran nyitva tartás nélkül üzemelnek, csak előzetes egyeztetés, megrendelés alapján nyitnak.¹¹⁸

A klasszikus borutak mindenekelőtt azokon a rangos borvidékeken alakultak ki és virágoznak ma is, ahol a tradícióhoz, a minőséghez és a terület nagyságához nemzetközi hírnév is társul. Tradíció az Érmelléken is van, de a 15 000–20 000 hektáros vagy még nagyobb borvidékek mellett igencsak eltörpül a mai ezer hektárnyi szőlőterületével. Az Érmellék Románia gazdag szőlő- és borászati térképén sosem játszott jelentősebb szerepet. Jó bortermőhely, de sosem érte el a borvidéki rangot!

A tematikus borutak esetében a borkóstolás és borvásárlás olyan változatos programokkal bővíthet, melyek betekintést biztosít

¹¹⁷ *Zala vármegye bortörténete. A zalai bortermelés múltja és jelene.* A kötetet szerkesztette Bencze Lajos. Kiadja: Lenti város önkormányzata, 2007. 16.

¹¹⁸ Uo. 17.

tanak a régió történeti múltjába (várromok, csaták, esetünkben a Bocskai, majd a II. Rákóczi Ferenc neve fémjelezte szabadságharcok kezdeti időszak), építészeti értékek, különösen a népi építészet köréből (borospincék), továbbá megismerkedhetünk a térség művelődéstörténeti és néprajzi értékeivel is. Sajnos az Érmellék egykori, ám igazi arca már eltűnt. Az egykor hatalmas kiterjedésű mocsárvilág a lecsapolás után, itt-ott még fellelhető aprócska foltokra zsugorodott össze. Úgy is mondhatnók, az Érmellék ma vízszegény vidék. Tréfásan, ezért kell kiépíteni a borutakat!

Megkockáztatom kijelenteni, az ún. nyitott borút, bár gyermekcipőben, de működik az Érmelléken! Mindenki ismeri a székelyhídi és diószegi borversenyek helyezetteit, akik évről évre ott vannak a díjazottak között, ami eleve biztosítéka annak, hogy folyamatosan minőségi borokat készítenek. Nekik már vannak visszajáró klienseik, alkalmi vevőik, akik továbbadják a borosgazdák elérhetőségét. Az csak természetes, hogy a minőségi borok, minőségi fehérborszőlő-fajtákból készülnek: Ottonel muskotály, Rizling, Olaszrizling (Wälschviesling Taljanska) Tramini, Királyleányka (Erdélyi eredetét igazolja, hogy a Segesvár melletti Dánoson fedezték fel). Az Érmellék fehér boraival vált ismerté! Újabban terjednek a vörösborszőlő-fajták is, melyek szép sikereket érnek el a borversenyeken: Kékfrankos (az Egri bikavér egyik legfontosabb fajtája) Merlot, Pinot noir (Kék burgundi), Fekete leányka (román szakemberek állították elő).

Mindent egybevetve, a borturizmus esszenciája, a jó bor ma is meg van az Érmelléken. Most a turistákat csalogató borutak kiépítésén a sor! A népi építészet remekei, a borospincék is adottak, csak meg kell találni a célnak megfelelőket, be kell rendezni, hogy méltó keretet biztosítsanak a kulturált borkóstoláshoz, vásárláshoz. Szokás szerint, legalább hatféle bort illik bemutatni egy-egy csoportnak, természetesen finom falatok kíséretében. Ám arra is oda kell figyelni, hogy miből iszik a vendég, mire ül és milyen asztalra kerül a borospohár. Egy 1831. évi debreceni jegyzőkönyv felrója a vendégfogadósoknak, hogy az „itzés és meszelyes mértékű üvegek is mind hiányosak”, ezért „kötelezték 2000 meszelyes és 1000 itzés új, zöld

butéliák vásárlására”.¹¹⁹ Megjegyzem, sem az icce (0,8484 l) sem a meszely (0,4242 l) nem ivóedények, hanem korabeli úrmértékek folyadék mérésére. A hajdani bormérési helyekről, kocsmákról csak keveset tudunk: „a 16–17. században a pince fölé emelt borona vagy földfalú, ritkábban kőfalú, többnyire egyetlen helyiségből álló szalma- vagy zszindelytetős épületek voltak. Ezeket korcsmálló pincéknek nevezték.”¹²⁰ A kocsmák a 18. század második felétől szaporodtak el, amit a népesség szaporodásával magyaráznak. Ekkoriban terjednek el a falun vagy városon kívül álló csárdák, rendszerint a vásárookra vezető utak mentén. Az ún. nyitott borút, mintha az egykori csárdák laza hálózatára emlékeztetne.

A kocsmák berendezése egyszerű volt, de célszerűségében, a régmúltat idéző hangulatával a mai elvárásoknak is megfelelhetne. A hosszú kecskelábú asztalok mellett, ülóbútorként többszemélyes, támla nélküli lócákat használtak. Tároló bútorként ott állt az ivóedényekkel teli almárium vagy pohárszék. A söntést vagy bormérő pultot a lécrácsból készült kármentő védte a néha duhaj módra mulatozó legények elől.

Aligha kétséges, ha azt akarjuk, hogy az érmelléki borturizmus erős legyen, jól szervezett, összehangolt munkára van szükség, az illető önkormányzatok, a falusi turizmussal a szálláshelyet adók és a borutak megszervezésével foglalkozó szervezetek között. A borutak elnevezésű turisztikai programban a legfontosabb a minőségi bor: a borkóstolás, a boreladás, a vendéglátás. Éppen ezért múltjához méltóan kell bemutatni a térség szőlészeti és borászati emlékanyagát is. Nyugaton már rég bevált üzletpolitikai elv, hogy az ipari, agrártörténeti, esetünkben a szőlészeti és borászati múlt bemutatása, a hagyományok népszerűsítése nagy előnyt jelent a piacszerzésben, a vendégcsalogatásban. A még fellelhető tárgyi anyag, az írott – dokumentációs – anyag bemutatására gondolok. Fontosak a dokumentum értékű fényképek is! A legendás diószegi 1240 akós nagyhordót

¹¹⁹ Varga Gábor: *Amiről a reformkori debreceniek beszéltek*. In: Múzeumi Kurír Debrecen, 1985. november. 42.

¹²⁰ Magyar Néprajzi Lexikon. III. kt., Budapest, 1980. 233.

(1240 x 54,3 liter = 67.332 liter), ma már csak a szájhagyomány és egy fényképfelvétel igazolja, pedig európai viszonylatban is a legnagyobbak közé tartozott. Hasonló a helyzet a Zichy grófok diószegi borpalackozásával is. Nehezen elérhető dokumentumok, borcímkek, árjegyzékek emlékeztetnek rá. Azt is kevesen tudják, hogy az ún. bodonszék, melynek ülőkéje és támlája egyetlen tőkéből van kifaragva, éppen a diószegi pincesorról került a Budapesti Néprajzi Múzeum gyűjteményébe. Zsombékból (mocsárból kiemelkedő növénycsomó) kivágott alacsony, korong alakú zsombékszékek még láthatók a szőlőhegyi épületekben.

Miután nyomatékot adtunk az érmelléki borturizmus időszerűségének, ideje elkalauzolni a turistákat egy olyan körútra, melynek során megismerhetik a bortermő vidék történeti múltját, épített örökségét, művelődéstörténeti értékeit. A tudatosan összeállított körút, alkalomadtán, az igények függvényében lebontható rövidebb, töményebb tematikus utakra is: Árpád-házi szent királyaink (Szt. István, Szt. Imre, Szt. László) emlékhelyei, a Bocskai, illetve II. Rákóczi Ferenc neve fémjelezte szabadságharc érmelléki eseményei, borospincék és pincesorok stb.

Az Érmellék legjobb borait az Ér baloldali teraszán: Diószeg, Kágya, Székelyhíd, Asszonyvására, Ottomány dombjain termelik, illetve az érmelléki dombvonulat Berettyóra néző oldalán: Margitta, Monospetri, Szentjobb, Szentimre határában. A legszebb, legarchaikusabb borospincék, pincesorok Székelyhídon, Asszonyvásárán, Értarcsán és Szalacson láthatók. A legtöményebb történelmi levegőt viszont egy érköbölkúti szőlőhegyi pajta áraszthatná. Az 1848-as esztendő utolsó napjaiban az Országgyűlés elhatározta, hogy a kormány és a Honvédelmi Bizottmány tegye át a székhelyét Debrecenbe. Kossuth, Bónis Sámuel képviselőt bízta meg a Szent Korona és a hozzátartozó jelvények biztonságos menekítésével. Szolnokig vonaton vitték, majd ott szekerre emelték a koronázási jelvényeket őrző vasládát. Bujdosva haladtak Debrecen felé. Mi több, óvatosságból először az érmelléki Köbölkútra mentek, Bónis Lászlóhoz az országos biztos unokatestvéréhez: „Itt megéjszakáztak, de éjszakára a

korona ládáját a szőlőben levő pajtában elásták, majd tüzet raktak fölötte, hogy az ásás nyomát ne lehessen fölfedezni.”¹²¹ Innen Tótiba mentek, majd Debrecenbe.

Készüljünk hát, induljunk az Érmellékre! Nagyváradot a Szatmárnémetibe vezető DN 19 (E 671) útvonalon hagyjuk el, mely Érmihályfalváig (68 km) párhuzamosan halad a vasútvonallal. Bihar az első nagyközség ahol érdemes megállni. Erről a településről kapta a nevét Bihar vármegye. Hatalmas méretű, téglalap alakú (150 x 115 m, 6–7 m magas) földvéra ma is áll. Anonymus *Gesta Hungarorum* című munkájából tudjuk, hogy a honfoglalás idején Biharvára és a hozzá tartozó ország Ménmarót vezér és kazár népének birtokában állt. Miután Ménmarót meghódolt, följánlotta egész országát Árpádnak, fiának, Zoltánnak pedig leányát. A vármegye megszerzése után, I. (Szt.) István megalapította a bihari püspökséget is: „A bihari püspökséget azért vélik többen I. (Szt.) László király alapításának, mert később ő helyezte át Váradra, igaz ugyan, hogy 1111-ben még szó esik a bihari püspökségről, de két évvel később már a váradi püspökről beszélnek a források.”¹²²

Bihar vára 1064-től hercegségi (dux) központ. A hercegi (dux) címet a király öccse, esetleg közeli férfitörökona viselhette, aki az ország egyharmad részén a királyhoz hasonló jogokat gyakorolhatott. Az északi részekén Nyitra, a keletin pedig Bihar volt a hercegi központ. Közismert, hogy 1064 elején Salamon király és Géza herceg megosztozott az országon: „a hercegek közül Géza feltehetően a nyitrai, míg bátyja megbízásából László a bihari részek irányítását látta el.”¹²³

A püspökség áthelyezése után a vár katonai, igazgatási és gazdasági szerepe is fokozatosan megszűnt. A 12. század elejétől a közeli Várad lett a központ! Fontosabb szerepet csak a Rákóczi-szabadságharc elején kapott. Itt rendezkedtek be a váradi vár ostromzárát biztosító kurucok. 1704 januárjában tragikus

¹²¹ Ruffy Péter: *Koronák könyve*. Móra, 1981. 141–143.

¹²² Bakay Kornél: *A magyar államalapítás*. Gondolat, 1981. 141.

¹²³ Kristó Gyula–Makk Ferenc: *Az Árpád-ház uralkodói*. I. P. C. könyvek, é. n. 89.

kimenetelű csata zajlott Biharon. A Tököli János vezette rácok, a váradi vár császári őrségének támogatásával, január 7-e hajnalán lerohanták a kurucokat, négy ágyúval és puskákkal lőtték a hiányos fegyverzetű 2000 főnyi kuruc sereget. Többségük elesett, vezetőik is: Jármay Ferenc, Torday Ferenc és Székely Mózes kuruckapitányok. Emléküket két márvány emléktábla őrzi (1908, 1940) a református templomot övező fal külső oldalán. Különös tisztelet övezi Biharon Gáspár András honvéd-tábornok emlékét, aki az 1848–1849-es szabadságharc bukása után – letöltve másfél évet a 12 évi várfogságból –, a nagyközségben telepedett le. Páratlan esemény színhelye volt a nagyközség 1999. november 27-én. A szabadságharc 150. évfordulójára emlékezve, Otto von Habsburg emlékkoszorút helyezett el Gáspár András síremlékénél, majd előadást tartott a református templomban. Felemelő ünnepség közepette, 2005. augusztus 28-án a római katolikus templom kertjében felavatták Szent István király egész alakos bronzszobrát, méltóan tisztelegve az ezeréves bihari (váradi) püspökség alapítója előtt.

A Bihar határában történő szőlőtermesztésről 1214-ből van az első adatunk: „Boleszló váci püspök azon 5 bihari szőlőt, melyet testvérétől, Elvin váradi püspöktől vásárolt, a leleszi prépostságnak adta.”¹²⁴ Az egyháziak mellett világi földesuraknak is volt szőlőjük a bihari hegyen. Egy 1299-es adat szerint „Gutkeled nb. Kozma ispán itt levő szőlője $\frac{2}{3}$ részét, mely Bihari Bertalan és Albai Dénes szőlőivel szomszédos, $12\frac{1}{2}$ M-ért eladta Reszegi Istvánnak.”¹²⁵ Ára volt a bihari szőlőnek! Nem tudjuk ugyan, hogy mekkora volt az áruba bocsátott szőlő területe, de egy márka átlagosan 250 g ezüstnek felelt meg. Az úrbérrendezési biztosok kérdéseire (1770. szeptember 17.) a bihari vallomástevők az alábbiakat mondták a szőlőtermesztést illetően: „Itt a határunkon nevezetes szőlőhegy lévén, ahol is jóféle borok teremnek s ugyanazért más sok rendbéli emberséges emberek is szőlőket tartanak... Szent Mihály naptól

¹²⁴ Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I. Budapest, 1987. 603.

¹²⁵ Uo. 603.

fogva Szent György napig vagyon szabad korcsmároztatásunk, kik is ott az ország útjában laknak.”¹²⁶ A bihari szőlőhegy értékét jelzi, hogy sok idegennek (extraneus) volt ott szőlőbirtoka. Figyelemre méltó az is, hogy a bihariak Szent Mihály napjától nem csupán karácsonyig vagy újévig mérhették boraikat, hanem Szent György napjáig. Az italmérési jog, mint fontos jövedelmi forrás állandó vita tárgya volt szerte az országban, jobbágy és földesúr között (Bihar esetében, a váradi püspökség), hogy az esztendő melyik szakában és főként mennyi ideig mérheti borát egyik vagy másik. Fényes Elek is elismerően szól a bihari borról: „Határa 8334 hold, melyből 2898 h. szántó, 1676 h. rét, 1063 h. legelő, 2700 hold szőlő, erdeje nincs... Földje jó mivelés mellett, mindent gazdagon visszaad, roppant szőlőhegye híres fehér bort terem, s ezen a debreczeniek s más vidékiek sok szőlőt bírnak.”¹²⁷

A bihari szőlőhegy ma is jó borokat ad. Ennek bizonyítéka a megyében zajló, illetve a szélesebb kitekintésű Erdélyi Szőlőhegyek borversenyeken elért előkelő helyezések.

Paptamási lítiumban gazdag ásványvizével vált ismerté. 1887-ben bukkantak rá, amikor a vasútállomás mellett kutatástak, hogy a Nagyvárad–Érmihályfalva között közlekedő vonatok mozdonyait vízzel feltölthessék. A vegyi elemzések elkészítése után Lítium néven palackozták az 1960-as évekig, azóta szabadon csordogál. Ugyancsak a 60-as években geológiai kutatófurásokat végeztek Észak-Biharban. Több helyen 40–45°C-os termálvizet tártak fel. Ekkor kezdték kiépíteni a fürdőt, mely azóta is működik. Mind a falu, mind a határa igazi rónaságon fekszik. Így a tehetősebb gazdák a bihari és a hegyközkovácsi hegyen birtokoltak szőlőt. K. Nagy Sándor írja: „Érdekes a zöldre festett torony! Mégsem tud az több férfi látogatót csábítani magához, mint az útszéli Benke kocsmá.” Az apáról fiúra hagyományozott emlékezet szerint a legjobb érmelléki borokat mérték a kocsmában! Az egykori kocsmáros dédunokája mesélte,

¹²⁶ Bársony–Papp–Takács: *Az úrbérendezés forrásai Bihar vármegyében* II. Debrecen, 2003. 162.

¹²⁷ Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára*, Pesten, 1851. I. 132.

hogy szekérállás is volt a kocsmá (csárda) udvarán, mely a Nagyvárad–Diószeg országút mentén, félúton állt. Gyakori vendég volt a Benke kocsmában Dobos Gábor, aki 1836-ban Diószegen született és mai napig az Érmellék leghírhedtebb betyárja volt. 1875-ben fogták el és 20 év fegyházra ítélték. Szabadulása után jó útra tért, vásárról vásárra járt, vágómarhával és kövérdisznóval kupeckedett. Újra betért a Benke kocsmába, s arra a kérdésre, hogy és miért hagyta abba a betyárkodást, a következőket válaszolta: „Még folytatnám én, csak azok a fene pókhálók (telefondrót) ne lennének az égen. Hamarabb megy a hírem, mint odaérnék!” A Dobos Gábor balladákat Könczei Ádám tanár, folklorista gyűjtötte egybe, 38 variánsát jegyezte le. Fényes Elek írja a faluról: „Földe gazdag termékenységgű, s ezt a Berettyó szakadéka és a Kösmő vizek öntözik, s igen sok mocsárt képeznek.”¹²⁸

A népi hiedelemvilág körébe tartoznak azok a helynevek, melyek egy-egy, a Berettyó mocsárvilágából kiemelkedő szigetet, száraz területet, hátságot jelöltek Tamási határában: „A láp közt vízzel Körül véve vannak több szigetek p. Szt. István hol egy régi templomnak elpusztult romjai láthatók; továbbá Nagy Ördögös, Kis Ördögös, Zsombékos Ördögös, Három águ Ördögös, Hosszú Ördögös, Tehenes rét, Sas fészek és Kecskés szigetek, van még vár telek nevű sziget is vízzel és nádassal körül véve, nevét onnét vette, hogy a tatár futáskor benne a nép mint valami várban tartózkodott.”¹²⁹ Engem az ördögös melléknév gyakorisága kapott meg! Jelentését vizsgálva, elsőként a boszorkányokra gondolunk, akik az ördögtől nyert ártó hatalmukkal embert, állatot képesek megrontani. Dömötör Tekla néprajzkutató, az ördögös kocsis példáját említi, akik a magyar néphit szerint „az állatokkal rendkívül ügyesen tudtak bánni ... a hiedelem szerint lovaik átrepülték a folyókat.”¹³⁰

¹²⁸ Uo. II. 174.

¹²⁹ *Pesty Frigyes kéziratos helységnévtárából. 1864, Bihar vármegye II.* (Közzéteszi Hoffmann István és Kis Tamás), Debrecen, 1998. 427.

¹³⁰ Dömötör Tekla: *A magyar nép hiedelemvilága.* Corvina, 1981. 121.

Kiss Lajos nyelvész a Szamosújvártól keletre található Ördöngösfüzes falu nevének a megkülönböztető szerepű előtagját vizsgálva, az alábbiakat írja: „a falu azért kapta az ördöngös nevet, mert veszedelmes, lápos, mocsaras helyen fekszik, s a néphit szerint az ilyen helyen ördögök tanyáznak.”¹³¹

A Berettyót átlépve, az érmelléki dombok utolsó csücskét megülő **Biharfélegyháza** tűnik elénk. A falu neve (Nogdurugfeleg-haz, Nagydorogfélegyháza) a váradi püspökség tizedjegyzékében tűnik fel. Az első fennmaradt magyarországi tizedjegyzék azokat a településeket sorolja fel, melyek két ízben (1291–1294) gabona tizedet adtak a váradi püspöknek. A falu egyike volt a húsz bihari kishajdú városnak (civitas haynocialis). Szendrey István debreceni történész a bihari hajdúkérdés kitűnő ismerője írja: „A közelmúltban rábukkanva az adománylevél másolatára, ma már tudjuk, hogy Biharfélegyházára Bethlen Gábor fejedelem telepített 51 katonát.”¹³² Félegyháza már korábban is kapott kiváltságokat. Az alig 22 éves Bocskai István kezdeményezésére, Báthori Kristóf erdélyi vajda 1579. február 5-én: „Kismarjai Bocskai István, Gyapoly, Kasza, Kerekegyháza, Kismarja és Félegyházai egész és részbirtokein Hencida, Balkány, Zsadány és Okány részbirtokein élő jobbágyait minden rendes és rendkívüli hozzájárulás, adó, katonaadó, szolgálattétel alól, a saját és utódai nevében minden időre felmenti.”¹³³ Történt mindez, több mint negyedszázaddal a hajdú szabadságlevelek kibocsátása előtt! A félegyházai hajdúk 1636 októberében ott voltak a szalontai csatában, ahol I. Rákóczi György legyőzte a Bethlen István trónkövetelését támogató török csapatokat. Az első napi – eldöntetlen – csata után, Bethlen és a török főtisztek a másnapi támadásról tanácskoztak, a katonák aludtak. Ezt használta ki Győri Jakab félegyházai hajdúhadnagy, aki 300 harcedzett vitézzel, az éjszaka leple alatt, nagy zajjal – amit csak fokozott az éppen

¹³¹ Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára* II. kt., Budapest, 1978. 298.

¹³² Szendrey István: *A bihari-berettyóújfalui hajdúk*. In: Berettyóújfalui története. Berettyóújfalui, 1981. 226.

¹³³ Varga Gyula: *Egy falu az országban* (Kismarja életrajza a felszabadulásig). Debrecen, 1978. 9.

vonuló darvak krúgatása – lerohanták a török tábornok. Azok álmutól felverve azt hitték, hogy megérkezett Rákóczi egész serege. Eszüket vesztve menekültek, sokan a környező mocsarakba fulladtak. Élelemmel, puskaporral, golyóbissal megrakott szekereiket hátrahagyták, melyek a szalontaiaké lettek.

A törökök kiűzése után (1692) a bihari hajdúvárosok elveszítették kiváltságaikat. A bécsi udvari kamara arra hivatkozott, hogy kiváltságaikat az erdélyi fejedelmektől nyerték, akiket a császári-királyi hatalom sohasem erősített meg. Az örökre szabadokká tett hajdúk, újra jobbágyok lettek! Alig másfél évtizednyi birtoklás után a bécsi kormányzat a hajdúvárosok többségét: Szalonta, Berettyóújfalu, Bagos, Mezősas, Derecske, Komádi, Félegyháza, Sáránd, Kaba, Konyár az elmaradt nádori fizetés ellenében, Esterházy Pál hercegnek adta, 100 ezer forint értékben, zálogbirtokként. A nádor Derecske székhellyel megszervezte az ún. derecskei uradalmat. A hajdúk sohasem nyugodtak bele szabadságuk elvesztésébe. Ügyvédek fogadtak, perbe fogták az Esterházyakat, leveleket küldtek a nádornak, a királynak. Megoldást azonban csak az 1848-as forradalom hozott!

A korábban zárt hajdúközösségekbe való betelepülések (jobbágy, zsellér) ellenséges légkört teremtettek a tegnapi hajdúnemesek és az új jövevények között, ami esetenként szomorú eseményekhez vezetett. 1694 júliusában hét félegyházai asszony ellen folytattak boszorkányperert a sedrián: hatot máglyára ítélték.¹³⁴ 1723 augusztusában újabb boszorkányper: két asszonyt ítélték máglyára.¹³⁵ Kristófi Ildikó kitűnően dokumentált könyvében tárta fel a boszorkányüldözés társadalmi és kulturális hátterét Debrecenben és Bihar vármegyében. Íme a boszorkányüldözés egyik oka: „A volt hajdútelepülésekről származó boszorkánypererek hátterében hajdúnemes–jobbágy ellentéte húzódik. A kiváltságaikat védő hajdúnemesek csakis így szabadulhattak meg, egyes – beköltözött –

¹³⁴ Komáromi András: *Magyarországi boszorkánypererek oklevéltára*. Budapest, 1910. 173.

¹³⁵ Uo. 306–307.

jobbágyoktól, ha nyomós okokkal – boszorkánysággal – vádolták őket a vármegye sedrián.”¹³⁶

1784. június 14-én a vörös kakas látogatott a faluba: leégett a templom, a parókia, az iskola, valamint 26 lakóház. Az eseményt egy 61 strófás, kéziratot történet örökítette meg.¹³⁷

A félegyházaiak a jankai hegy folytatásaként található, Bánom- és Új-hegyen természetek „hegyi” szőlőt. A falu közelében viszont ma is él a Kertszőlő dűlőnév is. A falu két részén ma kb. 30 hagyományos pince található. A félegyházai szőlőket a múlt század 60-as éveiben újították fel, akkor rombolták le a hagyományosnak mondható szőlőhegyi pajtákát is.

Nagyjanka az érmelléki szőlő- és bortermelés kapuja. Az egyutcás falu ma Diószeg tartozéka. Középkori, Szent György tiszteletére szentelt temploma elpusztult, a mai református templom 2002-re készült el. 423 holdas szőlőhegyén sok extraneusnak volt birtoka, akik igényes préházias pincéket építettek. Egy még áll, ám a hatalmas pince feletti épület romos állapotban, végveszélyben van. Nemrég egyházi tulajdonba került: úgy mondják, hogy felújítják!

Bihardiószeg középkora teljesen összefonódott a Gutkeled nemzetség érmelléki megtelepedésével. Diószegtől északnyugatra, Egyeden felépítették magánegyházukat, a nemzetség temetkezési hegyéül is szolgáló apátságot. A nemzetségen belüli villongásoknak tudhatóan 1278 körül a Gutkeled nembeli, Drug fia, Péter az egyedi monostort lerombolta és köveiből lakótornyot épített magának Diószegen. A Gutkeled nemzetség egyedmonostori ágának kihaltával a diószegi uradalom a kamarára szállt, melyet 1393-ban, Zsigmond király a kismemesi származású Albisi Zólyomiaknak adományozott. A Zólyomiak a 15. század elején, Székelyhídon szervezték meg a birtokközpontot. A 16. században újból feltűnik a diószegi vár. Jakó Zsigmond írja: „nem a középkori vár folytatása,

¹³⁶ Kristóf Ildikó: „*Ördögi mesterségeket nem cselekedtem*”. Debrecen, 1968.

¹³⁷ Borbély Gábor: „...*Jaj égnek mindenek iszonyú tüzekkel.*” In: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. (Szerkesztette: Keszeg Vilmos), Kolozsvár, 1999. 17–29.

hanem a lakosság által a templom köré fából és kőből később emelt, kisebb erődítmény.”¹³⁸

A diószegi várban tárgyaltak 1551 februárjában: Fráter György és pártja, I. Ferdinánd megbízottaival, Erdély átadásáról. Feltűnik a vár középházának „suplotos ágya” (elfüggönyözött) egy 1614. évi tanúvallomásban. Köztudott, 1614–1621 között boszorkányperek zajlottak három erdélyi főúri asszony: Dengeleghi Mihályné Török Kata; Imrefffi Jánosné Iffjú Kata és Bánffy Dénesné, somlyai Báthory Anna ellen. Paráznasággal vádolták őket, akik „szerelmi ügyeikben a korban szokásos bűvös-bájos praktikákhoz folyamodtak”.¹³⁹ A valóságban, a Báthory Gábor rokonsága ellen folytatott perek felülről irányított, ún. „fiskális perek” voltak.

Nemesebb cselekedetnek is helyet adott a diószegi vár. 1630-ban benne ott keltezte levelét Zólyomi Dávid, melyben 50 forintos adományt tett a debreceni Kollégium javára, ugyanakkor kéri, hogy a nemes tudományokkal felvértezett ifjak karácsony, húsvét és pünkösöd napján kimenjenek, prédikáljanak, a lelkésznek segítsenek. A legáció, a legátusküldés első emléke ez a levél!

1604. október 15-én Bocskai István és a hozzá átpártolt hajdúk lesből megtámadták az Adorján várába vonuló, Johann Petz császári ezredes vezette sereget; melyet Álmosd és Diószeg között szinte megsemmisítettek. Nyitánya volt ez a Bocskai vezette szabadságharcnak, mely eredményeiben népünk legjelentősebb küzdelme a szabadságért. A békefeltételeket Bocskai diktálta, olyan realitásérzékkel, mint azóta soha!

2006-tól, immár harmadik alkalommal rendezték meg (2008. augusztus 17.) az Álmosd–diószegi csata emlékünnepét a Nyúzóvölgyben: a csata újrajátszását korhű harcászati eszközökkel, hagyományos öltözetben. Az esemény megálmodója Gellért Gyula diószegi református lelkész, érmelléki esperes. Kilencvenkilenc esz-

¹³⁸ Jakó Zsigmond: *Bihari várak kutatásáról*. In: Művelődés. Antológia a Művelődés 1976–1989-es évfolyamaiból. Kolozsvár, 1999. 85.

¹³⁹ *Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák*. (Válogatta, jegyzetelte Kiss András) Kriterion, 1998. 28.

tendővel később, 1703. július 19-én, egy napra rá, hogy Rákóczi többezres paraszthadával átkelt a Tiszán, a Diószeg környékén táborozó kurucok is fegyvert fogtak. Boné András és Gödény Pál vezetésével megtámadták gróf Johann Franz Gronsfeld császári tábornok diószegi kastélyát. Megölték a jószágigazgatót és többeket a német őrségből. A kurucok 1010 csebernyi bort találtak a kastély alatti pincékben.

Már többször elhangzott az 1692. évi bécsi kamarai összeírásban, Diószeg 2057 kapásnap számnyi szőlővel tűnik fel. Ebből 1229 kapásnap számnyit a debreceniek birtokoltak. A szőlőtermesztés virágzása elsősorban annak tudható, hogy Diószeg nagyvezíri birtok volt. A szultán után ő volt a birodalom első embere, az igazgatás minden területére kiterjedő jogkörrel. A török mustadót szedett a diószegiektől, a debreceniek pedig bordézsmát adtak, cseberként 2,8–4 forint pénzt. Az is előfordult, hogy a szőlőikbe szekérral igyekvő debreceniektől vámot szedett a török a diószegi hídon.

A diószegi, általa az érmelléki bort a Zichy grófok vitték be a minőségi magyar borok világába. A hagyományos termelési mód megújítója ifjú Zichy IX. Ferenc (1811–1900) volt, aki 1847-től egyedül irányította a szőlőbirtokot.¹⁴⁰ A 45 holdnyi szőlőt nemcsak felújította, de 1873-ra 102 holdra növelte. Igazi mintaszőlészetet alapozott meg! Ő indította el a kastély alatti pincében borainak palackozását: Diószegi Cabinet Bakar, Diószegi Tramini, Érmelléki Cabinet Bakar. A kabinet szó esetünkben elsőrendű minőséget jelent. Más borokat is palackoztak, az 1862-es évjáratú aszúszőlő bort, melyből 200 üveg 1871-ben eljutott a kínai császárhoz is. Gróf Zichy Tivadar 1888 körül árjegyzéket állított össze. Érdekessége, hogy szerepel a kínálatban 1834-es évjáratú Bakator is. Szőlészeti szakemberek szerint a Bakator az Érmelléken vált világhírvé. Bogyói kékesvörösek, ám bora aranyárga! Egyik jellemzője, hogy bukéja, finom illata és zamata csak hosszú érlelés után éri el a maxi-

¹⁴⁰ *Bihardiószeg fejlődéstörténete.* (Szerkesztette: Szabó József) Bihardiószeg, 2003. 50.

mumot. A Zichy-kastély elhanyagolt, feltöltődött pincerendszerének egyik részét kitakarították, ma kávéház működik benne. Érdemes betérni, hogy meggyőződjünk: a széles, bolthajtásos, téglával bélelt pincerész ritka értéke a múltnak. A többi rész ma is elhanyagolt, kihasználatlan, pedig alkalmasabb helyet aligha találni a borturizmus számára. Meg kell szerezni, rendbe kell tenni, be kell rendezni, fel kell tölteni, és ha beindul a borturizmus bizonyos, hogy annak egyik híres, neves állomása lehet. Adott a történelmi levegő is! Gróf Széchenyi István 1821. június 2-án bort vásárolt ebben a pincében. *Naplójában* írja: „Délután a pincében voltam, 20 aranyat egy veder a’ 64 korsó Bakatorért (Bocca d’Oro) Zichynek könnyelműen kifizettem”.¹⁴¹ Alkalmasabb helyet aligha találni borkóstolásra, a megízlelt borok megvásárlására, a tájegységre jellemző hideg és meleg értelek elfogyasztására. Mindenki nyerne, elsősorban a gazdák, akik minőségi, palackozott boraikat áruba bocsátanák. A diószegi szőlészet és borászat hírnevét öregbíti, hogy 1858. május 30-án, Diószegen tartották az első érmelléki borkiállítást, 610 üveg bor bemutatásával. Az eseményről elismerően írtak a *Vasárnapi Újságban*, a *Borászati Lapokban*. Elismerést jelentett, hogy 1870-ben a földművelésügyi minisztérium Diószegen megalapította az első vidéki vincellérképezdét, amely 1880-tól Gyümölcsészeti, szőlőművelési és borászati szaktanító képezde címen működött. 1965-ben szűnt meg, átköltöztették Szilágysomlyóra.

A diószegi borospincék főként a Padalján láthatók, de a benti porták többsége is rendelkezik a lakóház alá épített pincével, vagy szabadon álló földdel borított lyukpincével. Említésre méltó az 1830 körül épült emeletes Zichy-pince. Annak előterében állt az 1240 akós (67 ezer liter) nagyhordó. Az állomás melletti hatalmas pince a 19–20. század fordulóján épült „közpince” gyanánt, ahol a gazdák letétbe helyezték boraikat, hogy ott szakszerűen kezeljék egészen a palackérettségig. Előbbi pince a 89-es változásokig a nagyváradi Vinalcool (Állami Borvállalat) kezelésében állt, ma lakat van rajta.

¹⁴¹ Széchenyi István: *Napló*. Budapest, 1982. 212.

Az állomás melletti pincében vermutgyár működött. Újabban egy osztrák vállalkozó vásárolta meg, aki pezsgőpalackozó részleget szándékozik beindítani.

A diószegi bor, a szőlőhegyi környezet ihlető forrás lehetett, illetve keretet adott néhány irodalmi alkotáshoz is. Diószegi Bónis Mátyás (Diószeg?–? 1669 körül) református lelkésztől keveset tudunk. Debreceni tanulmányai befejezése után 1648-tól németalföldi (Franeker Groningen) és hollandiai (Leiden) egyetemeken tanult. Hazatérése után, 1650–1654 között Szentjobbon lelkész, ám onnan távoznia kellett: az angol–holland eredetű egyházi reformmozgalomnak, a puritanizmusnak volt a híve. Következett Bihar, Hajdúszoboszló és Püspökladány. Idézem: „Művelődéstörténetileg is érdekes munkája barokkosan hosszú címet visel: *Az részegesnek gyööltséges, utálatos és rettenetes állapotja, mely lerajzoltatott szintén úgy, amint vagyon, azokunk kedvéért, kikben még ez undok és ocsmány részegség ... fészket nem vert. Hogy azok ennek éktelen ábrázatját megtekentvén megrettenjenek és a halálnak utáról visszatérjenek* (Leiden, 1649).”¹⁴²

Az irodalomtörténeti kutatás azóta megállapította, hogy Diószegi Bónis Mátyás egy angol munkából ihletődött, és „részegség életképei a németalföldi festészet kocsmá-életképeit idézik”. Bizonyosan voltak diószegi előképei is a részegséget illetően, amit csak tetőztek a Hollandiában látottak!

Németh István a Szépművészeti Múzeum muzeológusa írja: „Hollandia a 16–17. század folyamán Európa egyik legjelentősebb borimportőrének számított... A hollandok kétségtelenül minden lehetséges alkalmat megragadtak arra, hogy felöntsenek a garatra... az a hír járta, hogy nem bíznak meg abban, aki kevesebbet iszik náluk, s udvariatlanságnak tartják, ha valaki nem itatja le vendégeit. Ők persze nem akartak udvariatlannak látszani, így egyes alkalmakkor talpatlan, vagy csengettyűs poharakat használtak, melyeket nem lehetett letenni, illetve rögtön megszólaltak, ha kifogyott belőlük az ital... Ha a 17. századi hollandok iszákosságá nem is volt

¹⁴² Magyar művelődéstörténeti Lexikon I. (Főszerkesztő Kőszeghy Péter) Balassi Kiadó, Budapest, 2003.

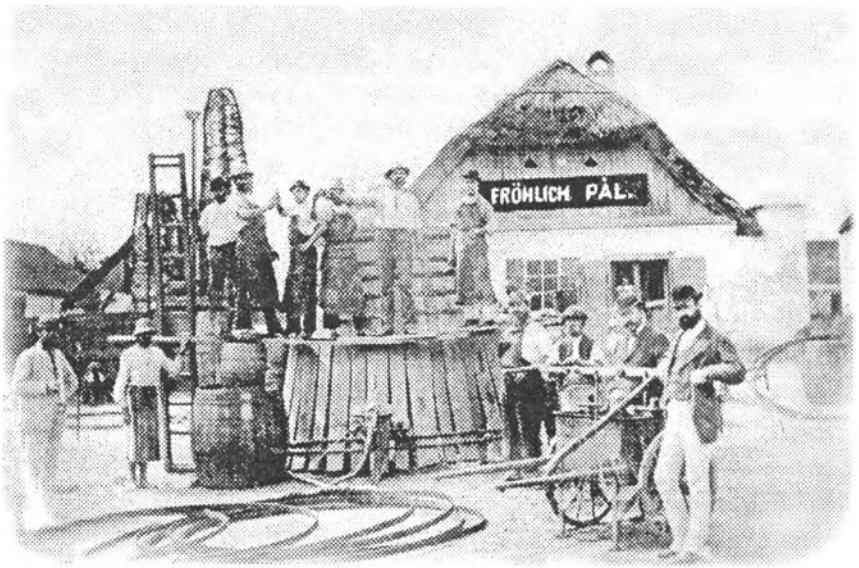
talán olyan kihívó és egyedi jelenség, mint azt az idézett források sejtetik, kétségtelen egyedülálló az a mód és gyakoriság, amellyel ők e káros szenvedélyüket megörökítették koruk képzőművészetében.”¹⁴³

Kuthy Lajos (1813–1864) a szabadságharcot megelőző időszak sikeres dráma és regényírója (*Ariadne, Fekete és fehér, Hazai rejtelmek*), a pesti szalonok népszerű alakja, élete utolsó szakaszát a családjánál, a diószegi szőlőhegyen lévő házban, önmagával meghasonulva, anyagilag tönkremenneve töltötte. Történelmi regényt írt Korvin Jánosról, melyet sohasem adtak ki. Kuthy Lajos osztálytanácsos volt a Szemere Bertalan vezette belügyminisztériumban. Világos után mindenét lefoglalták a korábban felhalmozott adósságok fejében. Ő az Érmelléken bujdosott! Haynau után, 1851–1860 között Albrecht főherceg lett Magyarország katonai és polgári főkormányzója. Ő szólította fel Kuthyt, hogy vállaljon hivatalt. Előbb Szatmáron, majd Arad megyében lett első megyei biztos, azaz rendőrségi megfigyelő. Kuthy Lajos sikeres éveiben sem volt rokonszenves „a demokratikus közszellemű irodalmi világban”. Az ellenszenv gyűlöletté vált, amikor megtudták, hogy az önkényuralom szolgálatába állt. Elfordultak tőke, később a hatalom is ejtette. Nagyváradon halt meg ötvenegy éves korában.

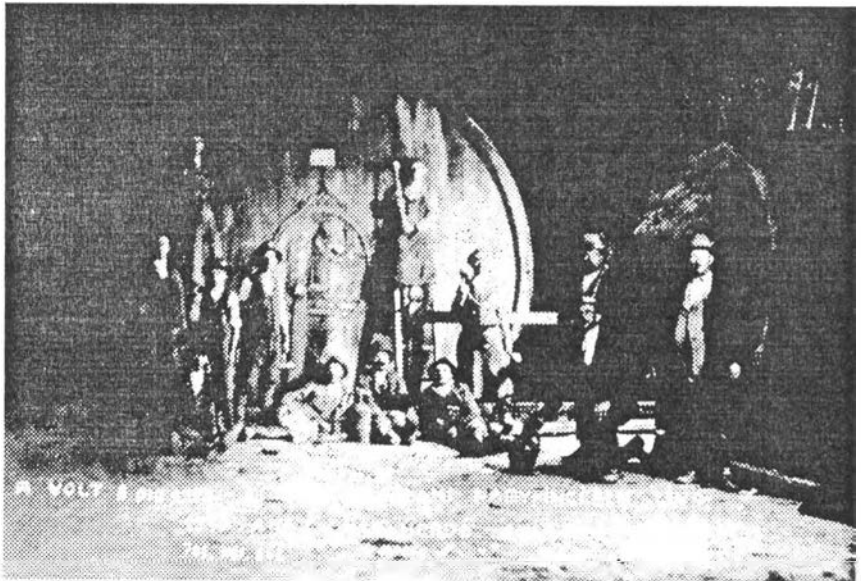
Mikecs László (1917–1944) tanár, csángókutató Diószegen született és tragikusan fiatalon, 1944. december 14-én halt meg az Azovi-tenger partjánál a taganrogi fogolytáborban. Civilként került hadifogságba, Kolozsvárról hurcolták el, 1944 októberében. Apósa Áprily Lajos, és sógora, Jékely Zoltán több költeményben is megörökítették emlékét. Hatéves koráig Diószegen nevelkedett, de iskoláit már Cegléden kezdte. A Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett magyar–német szakos diplomát. Az Eötvös-kollegium ösztöndíjasa volt. Néprajzi előadásokat is hallgatott: Györffy István, Solymossy Sándor és Kodály Zoltán óráit. 1938-ban részt vett a Dimitrie Gusti-féle szociológiai táborban, mely akkor egy észak-

¹⁴³ Németh István: *A borcsúfoló*. Forrás: <http://www.sulinet.hu>

Kádárműhely a 20. század elején

A diószegi nagyhordó, 67 ezer literes

Diószegi szüreti táncosok

Szüretelők a diószegi szőlőhegyen

moldvai faluban zajlott. 1939-ben egy hónapot töltött Nicolae Iorga Vălenii de Munte-i szabadegyetemén. Ezen a nyáron jutott el a moldvai csángókhoz. 1940-től a kolozsvári Gyakorló Gimnázium tanára. 1940-ben jelent meg *Románia* című útirajza. *Csángók* című monográfiája 1941-ben jelent meg. Az előszó alatt olvasható: „Diószegi szőlőhegy, 1941 nyárelő.”

Kágya szőlőit egy 1414. évi adat említi, amikor a lakosság fő foglalkozása a szőlőtermesztés volt. Nagy- és Kiskágya, valamint Kóly 1926-ban olvadtak egybe. A diószegivel szomszédos kólyi szőlőhegyen a debreceni Komáromi és Domokos családoknak voltak földbirtokai és szőlői. Domokos Lőrinc (1761–1825) Bihar vármegye főjegyzője, nyugdíjas éveit a kólyi birtokon töltötte, ahol 1823-ban a Diószegen tartózkodó gróf Széchenyi István is meglátogatta. Domokos Lőrincnek monumentális síremléke magányosan állt az országút közelében. Az 1980-as évek elején elhagyottan rogyadozott, majd összeomlott. Ma szanaszét heverő kövek és sűrű bozótos őrzi emlékét. Nagykágyán özvegy Lónyai Józsefnének, németújvári Batthyány Karolina grófnőnek volt híres majorsági szőlője, melynek tövében feküdt „ízlésteljes kastélya és kertje”, a mai Pongrácz-kastély. A kágyai szőlőtermesztés legmarkánsabb legsikeresebb egyénisége, Nagy Gábor (1855–1934) volt, aki a filoxeravészt követő nagy szőlőrekonstrukció idején létrehozta az „Érmelléki első szőlőoltvány-telepet”. Országos híru szőlőiskola volt, mind a minőséget, mind a szervezettséget és korszerűséget illetően: világos oltócsarnokok, benzinnel működő vízműtelep stb. Általában 200 munkást foglalkoztatott, de 1902. május-június havában 400-an is dolgoztak a telepen. Később borkereskedelemmel foglalkozott. Ebben is kamatoztatni tudta üzleti érzékét: boraiból bárhova küldött mintapéldányt: 1 liter üveggel, dobozzal, szállítólevéllel együtt 2 korona ellenében.

Kágyán ma kb. 60 pince található. Méreteivel, a homlokzat barokkos lendületével külön figyelmet érdemel a Pongrácz-pince, és a Nagy Gábor-féle emeletes borház.

Székelyhíd nevében őrzi azt az időszakot, amikor székely szórványok éltek Biharban (10–11. század). Az utótag arra utal, hogy

hidat építettek az Ér mocsarain keresztül. Székelyhíd fejlődése a 15. század elejétől kap nagyobb lendületet. A Gutkeledek Dorogi (Székelyhídi) ágának kihaltával, a koronára szállt birtokot Zsigmond király 1402-ben Albisi Márton fiának, Dávid mesternek, zólyomi és bihari ispánnak, és testvérének, Lőrincnek adta. Hamarosan országos (1417), majd hetivásárt (1418) tarthatott. 1459-ben már „oppidum Zekulhyd” néven tűnik fel. A Zólyomiak 1460-ban engedélyt kaptak Mátyás királytól, hogy kőből vagy fából várat építhessenek, melyet 1514-ben Dózsa hadai Lőrinc pap vezetésével elfoglaltak. Feldúlták a templomot is, négy Zólyomit meggyilkoltak. A vár felújítása azután kezdődött, hogy I. Rákóczi György 1633-ban jószágvesztésre és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte Zólyomi Dávidot. Rákóczi négy sarokbástyás, korszerű erőddé építtette át. Szalárdi Jánostól tudjuk, hogy fundamentumként négy öl szélességben éger-, cser- és tölgyfa karókat vertek az Ér vizébe úgy, hogy a cövekek egymást érték. Erre épültek a bástyák és a közfalak erős terméskövekből és téglából. A vár 1660 májusában kiállta a II. Rákóczi György ellen vonuló Szejdi Ahmed budai pasa ostromát. Ám a szégyenteljes vasvári béke (1664. augusztus 10.) már nem kegyelmezett, békében a béke fejében le kellett rombolni. Az Érmellék egyetlen igazi várát 1665 februárjában felrobbantották, I. Lipót és a Porta megbízottainak jelenlétében. Bél Mátyás a következőket írja Székelyhídről: „Gazdag épületei vannak a szőlőtermő dombok alatti síkságon, amelyek közül kitűnik az Engelshop (Ponz, alias Engelshoffer Zsigmond) család kastélya, a vár falaiból ékesen felépítve.”¹⁴⁴ 1728-tól a Dietrichstein család az új földbirtokos, akik felépítették a kastély déli részét. A 19. század közepétől az 1844-ben honfiúsított Stubenberg grófoké a székelyhídi uradalom.

Székelyhíd életében fontos szerepet játszott az 1879-ben alakult Önkéntes Tűzoltótestület, mely szervezettségében, felszereltségében

¹⁴⁴ Bél Mátyás: *Bihar megye leírása*. (Fordította: P. Szalay Emőke, bevezetés és jegyzetek: Csorba Csaba) In: A Bihari Múzeum Évkönyve II. Berettyóújfalú, 1978. 94.

az országos elsők között volt.¹⁴⁵ 1887-ben József főherceg, a magyar országos tűzoltóság védnökének a kezdeményezésére, Székelyhídon alakult meg az első gyermek tűzoltószakasz, elemi iskolát bevégzett fiatalokból. Székelyhídi példa nyomán terjedt el a mozgósítható kapitányvizes hordók rendszere (1889). A kapitányvíz egy 2–3 hektóliteres, vízzel telt hordót jelöl, melyet minden udvaron jól látható helyen, készenlétben kellett tartani tűzoltás esetére. Tűzvész esetén, elsőként a legközelebbi utcákból, arra alkalmas szekereken a tűzhöz siettek a vízzel teli hordókkal. A kapitányvíz pedig onnan ered, hogy a székelyhídi példa nyomán, rendőrkapitányi rendelkezések alapján országosan kötelezővé tették a ház közelében tárolt hordónyi vizet. A székelyhídiak „a mozgósítható kapitány-vizeshordók rendszeréhez tartozó teljesen felszerelt szállítókocsit” az 1893. évi szabadkai országos tűzoltó-szövetségi közgyűlést kísérő tűzoltószerek-kiállításon mutatták be.¹⁴⁶ Nagy megtiszteltetés érte 1890-ben a székelyhídi tűzoltóságot. Szeptember 10–16. között hadgyakorlatot tartottak az Érmelléken, a szomszédos Hegyközszentmiklós domboktól övezett határában. Az eseményt megtisztelte jelenlétével I. Ferenc József király is. A tűzoltókra bízták a rendfenntartást: „Ő Felseége szeptember hó 10-én, este 8 órakor érkezett hozzánk Nagyváradról külön vonaton. Testületünk megerősített vagyónőrcsapatjával a vasúti állomástól a kastélyig az út mindkét oldalán 4000 méter hosszúságban zsinórkordont tartott fönnt. A városháza előtti diadalkapunál megállott a király és fogadta Bokor István bíró üdvözlését. Innen a közönség lelkes éljenzésétől kísérve, lakására, gróf Stubenberg József kastélyába hajtattott.”¹⁴⁷

1902. július 9-én József főherceg, a honvédség főparancsnoka, az országos tűzoltószövetség védnöke látogatott Székelyhídra a honvédségi gyakorlatok alkalmával. Megtekintette a tűzoltó őrtanyát is, ahol elismeréssel nyilatkozott a gyermek tűzoltószakasról és az ún. székelyhídi vízszerezési rendszerről.

¹⁴⁵ Fándly József: *25 év a székelyhídi önkéntes tűzoltótestület életéből. 1879–1904.* Prológ Kiadó. Nagyvárad, é. n.

¹⁴⁶ Uo. 68.

¹⁴⁷ Uo. 55.

A székelyhídiak nemcsak a tűzoltásban jeleskedtek, de a szőlőtermesztésben, a borászatban is élenjárók voltak. Már a 16. század végén, az itteni szőlősgazdák jelentős bordézsmát fizettek. Bél Mátyás is említi gazdag szőlőtermő dombjait. Az úrbérrendezés idején felvett vallomásokból tudjuk: „Hegyi szőlőink bora jóféle, s azokat jóféle pincéink lévén tovább is conserválni lehet. Vidékieknek (ti. extraneusoknak) is felesen vannak a határunkon szőlői, s azokban kapás ember könnyen kaphat munkát.”¹⁴⁸

1820. december 24-én gróf Széchenyi István Diószegről átgyalogolt Székelyhídra. *Naplójában* írja: „Papanech intézőtől néhány veder bakatort vettem, vedrével 30 forintért.”¹⁴⁹

Nánási Zoltán *Székelyhíd történeti monográfiája* című munkájából tudjuk, hogy a grófi uradalom főintézője, Papanech József „sok visszaélést és önkényeskedést követett el nemcsak az uradalom szolgálóival, hanem a város szabad lakosaival is.” Papanech 1802. január 2-án levélben értesítette a Grazban élő Khevenhüller József császári-királyi kamarást, hogy megvásárolták számára, és feljavították a Nagyvecseri hegyen fekvő Kállai-szőlőt, „így a 2900 Ft-ért vett szőlőt akár 20000 Ft-ra is becsültetik.”¹⁵⁰ Megjegyzem, Dietrichstein János gróf 1780 körül elhunyt, birtoka leányágon öröklődött, így került Székelyhíd gróf Khevenhüller birtokába. Folytatva a korábbi gondolatot, a levélben Papanech azt is közli, hogy „a szénatakarás idején az uraságnak nem kell külön napszámosokat a szőlőkötözésre is fogadni, mert reggel, amíg a széna felszárad, hevertetni nem kell a napszámosokat, hanem a szőlőt is köthetik.”¹⁵¹ Papanech főintézővel a szőlőbirtokosok is elégedetlenek voltak, panaszaikat a bordézsmá beszolgáltatása alkalmával Bokor László fogalmazta meg 1821. június 25-én. Idézem: „mióta Papának Úr nagy borkereskedővé lett, a Földes Úr kárára, mert az uradalom borát visszatartotta (az övét adta el előbb) és mivel az

¹⁴⁸ Bársony-Papp-Takács: i. m. I. 169.

¹⁴⁹ Széchenyi István: i. m. 187.

¹⁵⁰ Nánási Zoltán: *Székelyhíd történeti monográfiája*. Székelyhíd, 2003. 128.

¹⁵¹ Uo. 128.

Uraságnak nem volt elég hordója, a birtokosok hordóját visszatartotta.”¹⁵²

A 19. század közepétől az 1844-ben honfiúsított gróf Stubenberg Gusztáv a székelyhídi uradalom feje. Székelyhídra költöztek és egy korszerű, dinamikus fejlődő mezőgazdaság alapjait rakták le. Gróf Stubenberg József 47 holdas szőlője és pincészete a legjobban közé tartozott. Borait palackozta: Bakator, Rizling, Furmint, Vörös Burgundi (Pinot rose).

A székelyhídi szőlőhegyen szép számban találunk 10–20 holdas, ún. polgári szőlőket is, melyeket helybeli, vagy máshol lakó polgárok vagy módosabb parasztgazdák birtokoltak: Szabó József, Heizer István, Buday Gyula, Horváth József, Papánek Lajos, Pénkert Mihály, Radó János, Dr. Garan János, Fábry Sándor, Schöpjng András stb.

A 19. század közepén egyre több gondot okozott a borok eladása. A gondok megoldásának kulcsát már akkor is a borászati egyesületek létrehozásában vélték megtalálni. Nagyváradon 1857. július 22-én alakult meg a borászati egyesület, Székelyhídon pedig 1857. augusztus 16-án tartotta alakuló ülését az Érmelléki borkezeskedő-társulat. Elnök lett Horváth József, jegyző pedig Gyalókay Lajos. Borkezeskedő társulatok révén az érmelléki borok hamarosan keresettek lettek Budapesten is: Kosztká János és társai cégén át, majd Gyürky Antal és a Horváth és társai borcsarnokokban. A társaság két kiállítással egybekötött borversenyt is rendezett: Diószegen 1858. május 30-án, illetve Debrecenben 1859. október 9-én.

Nagy eredmény volt az is, hogy az Érmellék szőlészetről és borászatáról szóló cikkek hirtelen megszorodtak a *Szőlészeti és Borászati Közleményekben*, a *Borászati Lapokban* és a *Vásárnapi Újságban*.

Székelyhídon kb. 200 lyukpince található, többségük a város központjában és az országút két oldalán: a domboldalakra bevágva, téglából rakott félköríves oromzattal. A hatalmas, boltozatos, téglával bélelt, kétágú uradalmi pince igazán látványosság!

¹⁵² Uo. 131.

Székelyhídon ma adottak a feltételek, hogy a borturizmus egyik jeles állomása legyen. A hangulatos, téglával bélelt bolthajtásos pincékben lehetőség van borkóstolásra, borvásárlásra. Előzetes egyeztetés után az étkeztetés és szállás is megoldható. Mindehhez számtalan kiegészítő, ún. turisztikai program kapcsolható. Természetesen, a sikerhez a helyi erők összefogására van szükség!

Székelyhídtól délkeletre fekszik Hegyközszentmiklós és Érköbölkút. Mindkét faluban nagy hagyománya van a szőlőtermesztésnek. Hegyközszentmiklóson az Öreghegyen és a Nagyhegyen kb. 200 pince található. Több pince páratlan építészeti megoldást tár elénk. A hosszan elnyújtott pincebejárat falát és tetejét, ácsolt gerendavázassal szerkezettel, pallódeszkákkal bélelték. Olyan ez, mint a bányák tartó- vagy aknafalazata!

Elkészült a Hegyközszentmiklós–Szentjobb közötti út aszfaltburkolata. Bizonyosan élményt jelent majd a turisták számára, ha lovas fogattal vagy szánkóval átmennek Székelyhídról, az érmelléki hátságon át a Berettyó völgyébe. **Érköbölkút** kisebb-nagyobbombok között terül el. Utcahálózata is ezt tükrözi: kacsaringós, nehezen áttekinthető. Ahogy mondják: ott még a drótos-tót is eltéved! Már jeleztem, 1848 utolsó napjainak egyik éjszakáján Érköbölkúton rejtegették a Szent Koronát. Köztudott, Kossuth 1849. január 16-án „nyílt rendeletet” adott ki, melyben szabadcsapatok megszervezésével bízta meg Vasvári Pált és társait. Az már kevésbé ismert, hogy Bihar vármegye Honvédelmi Bizottmánya a Vasvári Pál vezette, Rákóczi-szabadcsapat alakulási helyéül Érköbölkútot jelölte ki. A zászlószentelés 1849. április 27-én volt Várad piacán. Zászlóanya Teleki Blanka grófnő. A tragikus ütközet, melyben Vasvári Pál is életét vesztette, 1849. július 6-án történt a Gyalui-havasokban, Havasnyagyalu mellett a funtuneli fennsíkon.¹⁵³

Köbölkúton már az úrbérrendezés idején említik a „hegyi szőlőket, melyekben jó bor szokott teremni”. Bakator szőlő, igaz csak foltokban, de még ma is található a régi ültetésű szőlőkben.

¹⁵³ Borbély Gábor: *Adalékok Köbölkút történetéhez*. In: Református Kalendárium a 2006. évre. 187–194.

Vissza Székelyhídra, majd folytatva utunkat, elsőként **Asszonyvására** borospincéi tűnnek elénk. Neve 1203-ban bukkan fel Foro Regine (Forum Reginae) alakban. 1203-ban, Imre király a bihari vásárvámok kétharmad részét a váradi püspöknek adta, kivéve a királynő vásárainak vámjogát. A faluban látható romos kastély elődjét Fráter István, Bocskai rokona és belső embere építtette. Később a Fráterek a kastélyt a premontrei rendnek adományozták, akik egy-egy kupolás szárnnyal bővítették azt.

Borait Bél Mátyás a legjobbak között említi, de szól a borospincékről is: „Kiváló bort terem, erőset, kellemes ízűt és nem kevésbé bőven. Itt csodáltam meg az erdőbe ásott pincéket, amelyek tele voltak borral, ajtójuk óvatosan volt elrejtve.” A Pinceerdő nevű határrészen diófák árnyékában, kb. 150 borospince látható, négy-öt sorban egymás felett elrendezve.

A DN 19. főútról az 56. km-nél leágazás: Ottomány–Margitta irányába, ám ezt csak visszafelé érintjük.

Értarcsa neve 1141–1162 között tűnt fel: I. Géza király hat tarcsai jobbágyot adományozott a szentjobbi apátságnak. Kőváry László neves történeti-néprajzi író 1840 körül járt az Érmelléken. Íme, hogyan örökítette meg Tarcsát: „Tarcsa felit a váradi káptalan, felit Bujánovics és mások bírják, itt már a halom ritkaság, mint Erdélyben a róna... van kis emelkedettség, rajta két összeesett templom, körülötte sírhalmok, a halom karimája pedig sűrű pincékkel szegélyezve... Itt láttam az első föld alatti csuda vermet, alakja karafin kerekdedségű, száján csak embernek nyílik út, fala náddal bélelve. Ide önti be a nép a mezőn nyomtatott gabonáját, benne tartja, míg a szükség nyugalmát nem irigyli, hollétüket patkánytúrásnyi halom jeleli, többnyire ablakok alatt az utcán vannak.”¹⁵⁴ Ami a két összeomlott templomot illeti: 1829. július 1-jén hajnalban nagy földrengés volt az Érmelléken, különösen Tarcsa, Gálospetri és Vasad térségében pusztított. Ennél is erősebb volt az 1834. október 15-i, melynek epicentrális területe éppen Gálospetri volt. Borospincéi,

¹⁵⁴ Kőváry László: *Tájépek utazási rajzokban*. Kriterion, 1984. 72–73.

pincesorai rendkívül archaikusak, mind az építési technikát, mind a pinceajtót, mind a zárszerkezetet illetően. Megfigyelhető viszont, hogy a pinceágak, az ún. tároló helyek sokkal kisebbek, mint az igazi szőlőtermesztő helyeken.

Érmihályfalvát 1270-ben említik, a 13. században felemelkedő Turul nembeliek birtokaként. Elhagyott pusztá falu (praedium) lehetett a Nyírben, Szalacs közelében. A nemzetség jeles tagja volt a Turul nembeli Nagymihályi Gergely, aki vitézül harcolt I. Károly oldalán a rozgonyi csatában (1312. június 15.), ahol legyőzték az Amadé-fiak és Csák Máté egyesített seregét. A király bőkezű volt, vásártartási jogot adott Nagymihályi Gergelynek, aki vámjöveldmének tizedét a helyi Szent György-egyháznak adta. Érmihályfalva szőlőtermesztése az úrbérrendezés idején még jelentéktelen. A vallomástevők mondták 1770. november 17-én: „Jóféle borokat termő bor szőlőhegyek két mérföldnyire lévén tőlünk, aki kapával szokta élelmét keresni, mindig talál munkát magának.”¹⁵⁵ Mihályfalva fejlődése a dualizmus idején kapott lendületet. A Debrecen–Nagykároly (1871) majd a Nagyvárad–Mihályfalva (1887) vasútvonalak megépítésével megindult a javak áramlása, cseréje. Akkoriban terjedt el a filoxéra, majd a franciák nagy felfedezése, hogy a homokba ültetett vessző gyökerein elpusztul a filoxéra. Megindul a homoki szőlőtelepítés Kecskemét környékén. Érmihályfalván Jakab Rezső (1858–1951) főjegyző mutatott példát a homoki szőlőtermesztést illetően. Szívós, kitartó munkájának köszönhetően, 1904-ben már 16 holdas mintaszőlészete volt. Külön parcellákban: Furmintot, Szerémi zöldet, Ezerjót, Ottonel muskotályt termesztett. Kiválóan kezelt borai, címkes palackokban előkelő vendéglőkbe is eljutottak. Az ígéretesnek indult érmihályfalvai homoki szőlőtermesztést az 1928–29. évi nagy fagyok teljesen tönkretették. 1929. február 1-jén –29°C-t mértek Nagykároly környékén, de még áprilisban is nagy hidegek voltak, többszöri havazással. Az újratelepítéshez direktermő fajtákat használtak: Noah, Othello, Izabella, Concord,

¹⁵⁵ Bársony–Papp–Takács: i. m. I. 138.

Jaquez stb. A minőségi homoki szőlőtermesztés az állami mezőgazdasági vállalat keretében született újjá az 1970-es években. Csaba gyöngye, Chasselas, Királyleányka, Olasz rizling, Otonel muskotály termelt a homokon. Az 1990-es években mindez tönkrement! Érdekes adalék: az érmihályfalvai szőlőtermesztési farmot Aranyhomoknak hívták. Véletlen? A Kecskemét melletti pusztákat, ahol ma virágzó szőlőültetvények vannak, már a honfoglaláskor „aranyhomok”-nak nevezték. Érmihályfalváról érdemes meglátogatni Érsemjén nagyközséget, ahol egy felújított kúriában megtekinthető a Kazinczy Ferenc és Fráter Lóránd emlékház.

Érmihályfalváról visszatérünk Nagyváradra, természetesen más útvonalon. Értarcsáról érdemes rövid kitérőt tenni **Gálospetribé**, meglátogatva egy folyamatosan gyarapodó tájházat, annak beépítés alatt álló portáját. Mindennek megálmodója, kivitelezője és fenntartója a falu szülötte, Kéri Gáspár, székelyhídi fogorvos. A falu neve az 1291–1294. évi váradi püspöki tizedjegyzékben tűnik fel. Az előtag egy Gál, Gálos (villa Petri in Nyr, villa uxoris Galus) nevű birtokosra utal.

Később I. Károly király Telegdi Csanád váradi prépostnak, a későbbi esztergomi érseknek adományozta. Fényes Elek leírása szerint: „magyar falu, Bihar megyében, egy része dombon, többi lapályon... Fekete porhanyós földje gazdag termékenységű, kölest, dohányt, káposztát is sokat termesztenek a lakosok, valamint a barom- és sertéstenyésztés is jó karban áll. Határát az Ér vize több helyeken átfutja... A helység déli részén fekvő magas dombon látható egy várnak maradványa, mellyet Draveczky László építtetett a múlt században, s az 1829 és még inkább 1834-ben dühösködő földrengés tevő semmivé. E 4 toronnyal ékesített pompás várkastélyból felséges kilátás történt a természeti ajándékokkal megáldott Érméltékére.”¹⁵⁶ A gálospetri tájházat 2002. október 6-án avatták fel. Mind a tájház, mind a porta a 19. század második felének középparaszti gazdaságát igyekszik bemutatni. A telken, az utcára merőlegesen

¹⁵⁶ Fényes Elek: i. m. II. 35.

elhelyezkedő négy osztatú (szoba + konyha + szoba + kamra), oldaltornácós, náddal fedett lakóház dominál. A hegyiségekben gazdag néprajzi anyag tekinthető meg. Átellenben, az utcával párhuzamosan a kukoricatároló vagy léces góré. Mögötte a borospince, mely az albisi szőlőspajtákat idéző, földfelszín feletti előpincét kapott. Hátul az udvar mélyén a Szalacsról áttelepített istálló és disznóól, velük szemben a hatalmas szénásszín (csűr, Szalacson depó). A gazdálkodó családban felnőtt fogorvos feltett szándéka, hogy az ánti világot megidézve, állatokkal népesíti be a portát, élővé téve a tájházat, annak udvarát. Konok kitartását ismerve, meg is csinálja, mi több, a pincében bor is lesz!

A DN 19 főútról Ottománynál térünk le Margitta irányába (18 km). **Ottomány** neve 1263-ban bukkan fel Oltman alakban, Mojs nádor birtokaként. Kis Lajos névmagyarázata szerint puszta személynévből keletkezett, melynek alapja a német Altman személynév. Régészeti leletek bizonyítják, hogy Ottomány környéke már Kr. e. a második évezred elején lakott volt. A bronzkor embere telepedett meg az Ér mocsarai között (Földvár), majd feljebb húzódtak az ún. Várhegyre; gazdag kerámia anyagot és bronzból készült tárgyakat hagyva maguk után.

Az első leletekre Andrassy Ernő érmihályfalvai orvos figyelt fel 1920-ban, majd az ásatások vezetésére meghívta Roska Márton kolozsvári régészt. Egy nagyon fejlett agyagművesség tárult fel: fazekak, korsók, főző edények, ivóbögrék. Az egyfülű ivóedények feneke szűk, szájuk bő, a nyak magas. A díszítmények a kiöblösödő hasi részen láthatók: csiga- vagy csavarvonalak, meanderként kígyózó vonalak, koncentrikus félkörök, girlandok stb. Fejlett volt a fémművesség is: tokos vésők, lándzsák, korongos fokú csákányok, fibulák stb.

A bronzkor addig ismeretlen kultúrszintjének gazdagságát látva, Ion Nestor bukaresti régészprofesszor javaslatára, a „locus classicus” alapján „ottományi kultúra” néven került be a régészeti irodalomba. Az ásatásokat 1956–1968 között a Nagyváradai Múzeum régészei folytatták, látványos eredményekkel. Az ottományi kultúra

Kr. e. 2000–1200 között virágzott az Érmelléken. Régészek szerint, az Égeikumból (Égei-tenger térsége; Nyugat-Anatólia) folyamatos volt a kirajzás – a balkáni folyó völgyeken át – észak felé. Így jelentős népesség érkezett térségünkbe is, akiknek fő foglalkozása az állattenyésztés és a földművelés volt.

A falut övező domboldalon egy szebb napokat is megért park környezetében áll a Komáromi-kúria. Komáromi Csipkés György (1628–1678) református lelképásztor, bibliafordító, nyelvtudós fia, Komáromi II. Csipkés György, akinek debreceni házában 1711-ben a szatmári béke előtárgyalásai folytak, Károlyi Sándor kuruc tábornok és Pálffy János császári tábornagy között, 1722-ben Kólyra, 1723-ban pedig Ottományra nyert adományt. A kúriát fia, Komáromi III. Csipkés György és felesége, kishédei Rhédey Julianna építették a 18. század első harmadában. A földszintes, téglalap alaprajzú épület megőrizte eredeti formáját, beosztását.

Szakszerűen fel lehetne újítani; betartva a műemlék épületekre vonatkozó szabályokat, megőrizve ezzel a kúria eredeti jellegét! Kár, hogy nem vesszük észre, a felújított kúria és a mellette lévő cseléd-szárny, a romos gazdasági épületek már rég arra várnak, hogy kulturális központként szolgálják az Érmelléket, Bihart. A környezet, a rendbetett park csak fokozná az otthonosság érzetét! Ottomány, a kúria és a park megelevenedik a falu szülötte, Szentmihályiné Szabó Mária (1888–1982) író *Felfelé* című regényében is.

Az ottományi szőlőtermesztésről az úrbérrendezés idején is szó esik: „Hegyi szőlőink határunkon vannak, melyeknek a bora a székelyhídival igen egy áron szokott menni, jó pincéink is vannak a határunkon, melyekben a bort jól conserválni lehet.”¹⁵⁷ Ma kb. 80 borospince látható a kastélykertben, a Várhegyen, a Nagyhegyen és az Újsoron. Van Ottományban egy különleges, nyugodtan mondhatjuk páratlan pince; a 130 méter hosszú Vizespince. A kúria mögötti magas domboldalon van bevágva és igazi kuriózumnak tekinthető a víznyerés köréből. Építésére vonatkozóan nem

¹⁵⁷ Bársony–Papp–Takács: i. m. I. 146.

ismerünk írásos adatot! Tény viszont, hogy az egészséges ivóvíz beszerzésének igénye a 19. század elején vett nagyobb lendületet, különösen az alföldi városokban, vidéki kastélyok, kúriák körzetében. A víznyerés és vízvezetés tudományát, egy-egy vidéki mester találékonyosságát nagy megbecsülés övezte. Debrecenben az érkeserűi születésű Csécsi Nagy Imre (1804–1847) orvosdoktor foglalkozott a város egészséges ivóvízzel való ellátásával (Fürt kutak Debrecenben). Belépve a vizespincébe, az a benyomásunk, hogy egy 12,5 x 4,5 x 2,5 m magas prэшázás lyukpince előpincéjében vagyunk, ahol rendszerint a szőlő zúzása, préselése folyik. Továbbhaladva, a pince szakaszonként szűkül, csökken a magassága. A pinceág utolsó 75 m-e már csupán 70 cm széles, 160 m magas. Ám végig boltozatos és téglával bélelt, mi több, ebben a szakaszban másfél méterenként falpillérek erősítik a falat. Figyelemre méltó, hogy egy-egy szakaszban a járószinttől kb. 1 méter magasságban féltégla méretű lyukak találhatóak, melyeken valószínű a mögöttük összegyűlő forrásvíz csorgott ki. A szűk pincejáratban a járószint is téglával van borítva, annak közepén pedig egy 22 cm mély csatorna húzódik. Ebben, az ún. gravitációs vezetékben, a vizet saját súlya vitte, a teljes pincehossz közepén található 100 x 60 cm szélességű, 100 cm mélységű kútig, ahol a vízfolyás leülepítette a földből kioldott idegen anyagokat, a finom szemcséjű iszapot. Innen a víz földalatti kerámia-csöveken haladt a kúria felé, illetve az előtte álló szökőkútba. Nincs szándékomban, hogy az ottományi vizespincét a rómaiak aquaeductumaival hasonlítsam össze, ám a vízvezetés tudománya vagy művészete ott is, de itt is, csodálatot érdemel!

Ottománytól 6 km-re találjuk Szalacs nagyközséget. Neve, azaz a szalacsi nagy út (ad magnum viam Zoloch) 1067 körül tűnik fel a Szabolcs vármegyei Vécse határjárásában. Az Árpád-korban királyi sólerakat működött itt, ahová Dés vidékéről érkezett a só, a Meszesikapun át. Forgalmában és jelentőségében azonos volt a Szegedivel. III. Béla király (1173–1196) sójövendelme évi 16000 márka volt. Ez felerészben Szalacson, felerészben Szegeden bonyolódott le. Az 1222. évi Aranybulla 25. cikkelye név szerint is említi: „sót az ország

belsejében nem szabad tartani, csupán Szalacson, valamint Szegeden, valamint a végeken.” A hanyatlás a 14. század közepén kezdődött. I. Károly király 1332-ben a település árumegállító jogát Nyírbátornak adta. Egy 1378. évi dokumentum még említi a szalacsi sólerakatot, de a máramarosi sóbányászat fellendülésével elveszítette korábbi jelentőségét. Zsigmond király 1407-ben Szalacsot a váradi káptalannak adományozta. Ma is él a mondás: Szalacs marad, Szeged halad!

Az egykori szabad királyi város lassan egyszerű, békés faluvá változott. Határában óriási kiterjedésű mocsárvilág: végeláthatatlan nádasok, gyékény és káka, zombékos rétek voltak az Ér lecsapolásáig. Csak az ott élő emberek tudták, hol is az igazi Ér, hol merre mozog a „nagy, álmos, furcsa árok”, ebben a számára túlméretezett völgyben. A vízfolyás mentét a nádbojt sötétebb színe jelezte. Valójában nem is volt errefelé szegény ember – vallják az idősebbek. Szántott, nem szántott, vetett vagy nem vetetett, aratni-valója itt mindenkinek volt, hisz a nád magától nőtt és érett be. Csak aratni kellett! Bérleti alapon halásztak, csikásztak és a közeli piacokon árusították (Margitta, Nagykároly) a halat, csíkot. Télen a jég alól, egy botra erősített juhprém segítségével a kenyérpótló, lisztes belű sulyomot is összegyűjtötték. Rozsliszttel keverve, zsírban finom pogácsát sütöttek ebből a mára már elfelejtett vízinövényből. Az Ér madárvilágáról is legendákat mesélnek, szakemberek a Duna-Deltával szokták összehasonlítani. Sajnos az 1967–1970. között véghezvitt árvíz mentesítési és vízszabályozási munkálatok éppen a legnagyobb kincstől, a víztől, a sajátos mocsári tájképtől, a paradicsomi állapotokat idéző növény- és állatvilágtól fosztották meg Szalacsot, az Érmelléket. Odavesztek a vízimadarak fészkelő helyei, életlehetőségei. Elpusztult egy öröknek hitt éléstár. Félig tréfásan, félig keserűen: halat akváriumban lehet tartani, de gyékényt, nádat fóliasátorban nem érdemes termelni! A 18. század végén épült négylyukú kőhíd is szárazon árválkodik, kárpótlásként kapott egy emléktáblát. A múlt kivételes értékű hagyatékaiként maradtak a borospincék, melyek helyenként valóságos pinceutcákat alkotnak.

Közel 1000 pince található Szalacson, melyek közül 956 kataszteri nyilvántartásban is szerepel. A borturizmus egyik nagy attrakciója lehetne a szalacsi pincesor. Tovább lépve, az itteni borospincék környezete megérdemelné, hogy védett műemlékövezetté nyilvánítsák! Szalacs ország-világ előtt válhatna híressé a borospincék egyedi értéke, azok építészeti és tájképi látványa folytán. Jönnének a turisták, akik köztudottan pénzt költenek. Persze a remekbeszabott pincékhez újra fel kellene nőnie a szalacsi szőlőtermesztésnek, különösen a minőségi borkészítésnek!

Visszatérve Ottományba, majd Margitta felé haladva; Bogoszlóról érdemes betérni **Albisra**. A falu az Albisi Zólyomi család ősi fészke. Az Albisiak hasonszőrűek lehetek a Kereki, Keresztúri és Köbölkúti családokkal. Várjobbágy ősök a bihari vár környékén laktak és katonáskodó szabad emberek voltak, majd birtokot kaptak a királyi uradalomból. Az Albisi család kivételével a többiek elszegényedtek. Előbb a Gutkeledék diószegi, majd a székelyhídi uradalmát is megkapták Zsigmond királytól. Jakó Zsigmond írja: „A bőkezű király hosszú országglásának végére az Albisi-Zólyomiak az Érmellék legnagyobb birtokának lettek az uraivá. Később is, amikor Székelyhídon vagy Diószegen laktak, az albisi templomban temetkeztek, ami mutatja, hogy egykor csak Albis volt az övék és az a származási helyük is.”¹⁵⁸ Ritka élményt nyújt az albisi református templom tornya. A téglából épült magas, erőteljes torony egykor az erődítménynek számító, ún. lakótorony szerepét is betöltötte. A földszinti részt, ahol egykor a szentély volt, román keresztboltozat fedi. Hasonlóan az első és második emeletet is. Az első és második emeleten, oldalanként keskeny román kori ablakok. Ma a két emeletet erősen kiugró koronapárkány zárja, felette kissé visszahúzódva a torony. A román kori építészetre jellemzően, az emeletekre vezető lépcsőt a vastag falba építették be.

Az albisiak mindig büszkék voltak hegyi szőlőikre. Mindannyiunk öröme, itt őrződött meg az a tucatnyi szőlőhegyi

¹⁵⁸ Jakó Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest, 1940. 56.

pajta, melyek egykor meghatározói voltak az érmelléki szőlőknek. A fehérre meszelt falú, náddal fedett, tornácos, többségükben kétosztatú, alápincézett épületek olyannyira részei a szőlőhegynek, mintha természetesen nőttek volna ki abból a tájból, ahova felépítették őket. Méreteikben és anyagukban mélyen a múltba nyúlnak vissza, ugyanakkor ma is emberléptékűek! Hasonló szőlőhegyi pajták a létavértesi Mosonta-kertben (Hajdú-Bihar megye) láthatóak. Szerencséjükre, ott műemléki védettséget élveznek!

Margitta az érmelléki dombok alatt a Berettyó völgyében fekszik. A folyót Félégyházáig kísérik az érmelléki dombok, de a víz esése Margittától Szalárdig csupán 80 cm, onnan pedig Pocsajig, ahol felveszi az Ér vizét, alig 50 cm. A Berettyó az ármentesítések előtt Bakonszegnél beleveszett a Nagysárrét mocsárvilágába, majd Mezőtúrnál beleszakadt a Hármás-Körösbe. A Berettyó szabályozása idején, 1875 és 1879 között két új mederszakasz épült, a Szalárd–Kismarja (14 km) és a Bakonszeg–Szeghalom (20 km). Utóbbi városnál ömlik a folyó a Sebes-Körösbe. A szabályozásoknak tudhatóan, a korábban 337 kilométeres folyó hossza 204 kilométerre csökkent.

Margitta neve 1216-ban bukkan fel Margneta (Margareta, Margit) alakban. Nevét templomának védőszentjéről, Árpád-házi Szent Margitról kapta. A település Közép-Szolnok megyében alakult ki, ahonnan a Csáky-család helyezte át – cserével – Bihar megyébe 1454 körül. Margitta már Nagy Lajos király idejében kiemelkedett környezetéből: vásártartási jogot kapott. 1334-ben a Hermány nemzetségből származó Lackfi család birtokában találjuk, akik vezető szerepet játszottak I. Lajos király udvarában: több nádort adtak az országnak, vajdát Erdélynek. 1370-ben Lackfi Miklós vajda megerősítette Margitta vásártartási jogait. A Lackfiak 1396-ban részt vettek abban a főúri összeesküvésben, amely II. (Kis) Károly magyar király (1385–1386) fiát, László nápolyi királyt akarta trónra emelni. Zsigmond döntő vereséget mért a Lackfiak vezette főúri seregre és a család vagyonát elkobozta. A király a margittai uradalmat 1422-ben annak a Csáky főúri családnak adományozta, akiknek már 1395-ben odaadta az adorjáni és körösszegi uradalmat.

Margitta életében nagy fontossággal bírt a vásártartás. Országos vásárok alkalmával itt találkozott az Érmellék, a Szilágyság, a Réz-hegység, de még a Bihar-hegység népe is. Utóbbiak ekhós szekéren hozták a meszet, a fenyőfából készített dézsákat, kádakat, gerendát és deszkát, gabonatarató ládákat (hom-bár). Nemcsak pénzért árusították termékeiket, hanem elcserélték a számukra szükséges gabonára, disznózsírra, szalonnára, borra. Az úrbérrendezés idején a Csáky grófok bihari uradalmának a zálogbirtokosa, gróf Kornis Mihály, aki sokat tett a margittai szőlőtermesztésért. Természetesen szőlők vannak a margittai iparosoknak is. Heti vásárt pénteken, országos vásárt pedig hatot tartottak akkoriban Margittán. A szőlőtermesztést illetően az úrbérrendezés idején a következőket mondták a vallomástevők: „Hegyi szőlőink a helységünk határán vannak, melyeken a bornak jóságáért idegenek is bírván, aki kapával szokta élelmét keresni mindig talál munkát magának, s pénzt kereshet... Gyümölcsöse némelyeknek közülünk a szőlőink aljaiban vannak, melyeknek gyümölcsét ki pálinkául, ki nyersen eladja.”¹⁵⁹

Fényes Elek szerint: „Bihar vármegyében, kies szőlőhegyekkel s erdőkkel rakott vidéken ... van 3218 lakosa, kik közt 2062 ref., 762 r. kath., 88 u. e. óhitű, 21 g. kath., 10 ágostai, 275 zsidó. Határa 8195 hold, melyből 1063 hold szőlő ... Ezenkívül 260 kézműves van itt és 15 kereskedő.”¹⁶⁰

A Csákyak 1852-ben eladták a margittai uradalmat a melki apátságnak. Az alsó-ausztriai bencés apátság Európa egyik leggazdagabb apátsága volt, híres gimnáziummal és nevelőintézzettel. Margittán és Papfalván 11 000 holdon gazdálkodtak. Margittán a Kálvária és a Rózsa nevű szőlőhegyen 40 holdas szőlőjük volt. Főként Rajnai rizlinget, Traminit, Zöld szilvánit, Erdeit és természetesen Bakatort termesztettek. Pincészetük is a kor színvonalán állt: négyágú pince, a présházban pedig hidraulikus sajtók.

¹⁵⁹ Bársony-Papp-Takács: i. m. I. 131.

¹⁶⁰ Fényes Elek: i. m. III. 67.

A szocializmus éveiben a Állami Borászati Vállalat használta az apátság pincéjét, ahol a környék mezőgazdasági termelőségében természetesen szőlőt dolgoztak fel.

Körutunk utolsó szakaszán (Margitta–Nagyvárad 58 km) két tömény történelmi múltat felmutató települést érdemes felkeresni. Már nevük említése is érdeklődést, vonzalmat kell hogy keltsen a borúton elindulók körében, különösen, hogy mindkét faluban komoly hagyományai vannak a szőlőtermesztésnek, a minőségi borkészítésnek.

Szentjobb országos hírnevét államalapító királyunk épségben megmaradt jobbja alapozta meg. 1083-ban a szentté avatásakor, amikor felnyitották a fehérvári bazilika padlózat alatti sírját, hiába keresték a király jobbját és a rajta lévő híres gyűrűt. A legenda szerint, 1061-ben félve, hogy a Vata fia, János vezette pogányok meggyalázzák a tetemet, a bazilika alá rejtették a királyi testet, ám előtte leválasztották az épségben maradt jobbot és a kincstárba helyezték azt. Onnan lopta el a kincstár őre, a Katapán nemzetségbeli Merkur (Mercurius), majd elrejtette azt a Berettyó melletti családi monostorban. Hartvik (11–12. század) győri püspök Kálmán király megbízásából állította össze I. (Szent) István legendáját. Ebből az tűnik ki, hogy a szentté avatásakor Mercurius szerzetes, fehérvári örkanonok „egy látomás kapcsán jutott a szentjobb birtokába”, majd a Bihar megyei monostorba vitte azt. Mercurius később megvallotta tettét I. (Szent) László királynak, aki megbocsátott és fából monostort építtet, melynek oltárára helyezték Szent István jobbját. Később, Álmos herceg kőből építtetett monostort. Ott őrizték a szent ereklyét a 15. század közepéig, amikor visszavitték Székesfehérvárra. A monostort már I. (Szent) László ellátta javakkal és szolgáló népekkel, többek között szőlőművesekkel és pincemesterekkel. Csak érdekességként említem meg, a Berettyó folyó első említése éppen a szentjobbi, akkor még Berettyó melletti apátsággal kapcsolatos. A Várad Regestrum 1213-ban említi a berettyói apátot (abbae Beruchyou). Mindannyiunk öröme, 2000-ben Szent István, 2006-ban pedig Mercurius apát egész alakos szob-

rát avatták fel Szentjobbon. Bocskai István mellszobrát 2005-ben leplezték le. Báthori Zsigmond fejedelem 1595-ben adományozta Bocskainak a szentjobbi uradalmat, aki 1599-ben hosszabb időt töltött az ottani várban. Levelek sorát keletzte onnan Bocskai, aki akkor még erősen elhatárolta magát a törökpárti erdélyiektől. Megkockáztatom kijelenteni, az 1604. szeptember végi szentjobbi árulás szikra volt a szabadságharc kirobbanásához. Bocskai 1604. szeptember 29-én Súlyomkő várába rendelte bizalmas embereit, bihari várának kapitányait és közölte velük, hogy szembenáll Giacomo Barbiano, Belgiojoso grófjával, kassai főkapitánnyal, Felső-Magyarország katonai főparancsnokával. Székely Ferenc szentjobbi várkapitány, valamint Fráter István, Bocskai István rokona és belső embere azonban megijedtek és jelentették azt a szentjobbi várkastély mellett, Szatmár felé tartó Cyprian Concini császári ezredesnek, váradi alkapitánynak: „miután megtudtuk azt, hogy ő az Isten, őfelsége a király és az egész haza ellen való árulásról tárgyalt a törökök uralkodójával ... közösen úgy határoztunk, hogy e gonosz szándékát még időben megjelentsük.”¹⁶¹ Október 2-án a váradi alkapitány ellenállás nélkül vette be Szentjobb várát, majd Nagykereki ellen vonult. Barbiano főkapitány pedig a Szentjobb melletti Adorján várát jelölte ki a csapatok gyülekezési helyéül. A szőlőtermesztés a török időkben is virágzott, a törökök a tiltás ellenére is itták a bort: „A váradi és szentjobbi törökök gyakran kimennek közéjük, a pincékről a lakatot leverik avagy a lakat kulcsát magukhoz veszik, a borukat megisszák, elvesztegetik, az árát pedig meg nem adják.”¹⁶²

Fényes Elek igen szemléletes képet tár elénk a korabeli mezővárosról: „Lakja 863 r. kath., kik német és tót nyelven beszélnek, 452 református. Határa éjszokról hegyes, délről a Berettyó men-

¹⁶¹ Benda Kálmán–Kenéz Győző: *Barbiano generális jelentése a Bocskai-szabadságharc első hónapjáról*. In: Debreceni Déri Múzeum. 1969–70. évi évkönyve. 173.

¹⁶² Tóth Szabó Pál: *A török sarcol, prédál és fosztogat*. In: Boldog Várad. (Szerkesztette Bálint István János) Héttorony Könyvkiadó, 1992. 292.

tében lapos, s dombos, földi nem igen termékenyek. Kiterjedése 4000 hold, melyből urbéri szántó 546, rét 182, dézsmás szőlő 700; majorsági szántó 272 h., rét 618 h., szőlő 200 h., erdő 1600 hold. Több nevezetesebb épületei a r. kath. és reform. anyatemplomok, az urasági lak, mely hajdan híres vár volt, most kapujánál, s benőtt sánczánál egyéb nem látható... Birtokosa a szentjobbi apátság.”¹⁶³

A 200 holdas majorsági szőlő az apátság tulajdona volt, melyet az ún. szakmányosok műveltek meg. A szakmányban végzett munka lényege, hogy egy meghatározott szőlőterületet előre megállapított bérért dolgoztak meg: nyitástól fedésig! A szentjobbi szőlők a Csindova, Bigecs, Kónyoldal, Szóvárhegy. Ádámhegy, Csáky-hegy Öreghegy, Újhegy, Hangyás és Csucsány nevű dűlőkön helyezkednek el. Az új szőlőtelepítések az 1970-es években történtek, ekkor közel 400 ha szőlő volt Szentjobbon az állami mezőgazdasági vállalat, a termelőségvetkezeti és a magángazdák kezelésében. Azóta szinte a felére csökkent. A pincék azonban maradtak s öszönként ma is megtelnek borral! Szentjobb látogatottságát a jövőben az is növelhetné, hogy elkészült a műút mely Hegyközszentmiklóson át összeköti Székelyhíddal.

Hegyközszentimre a Berettyó jobb oldalán fekszik. Átlépvén a Berettyót, jobbra Adorján várának romja, egy kb. 8 m magas sarokfal látható. A Dunántúlról Biharba került Geregye nemzetségbeli Pál országbíró építtette 1250–1260 között, a Berettyó ágai közötti szigetre. 1277-ben már a Barsa nembeliek kezén van, ám miután ők is összeütközésbe kerültek a királlyal, I. Károly sorra megívta váraikat (Adorján, Körösszeg, Sólyomkő) és a korona hatáskörébe vonta azokat. Adorjánt és Szalárdot, Zsigmond király 1395-ben Csáky Istvánnak és fiainak adományozta, ott is maradt a 18. század közepéig. Nagy volt a mozgás a térségben 1604 októberében. Barbiano főkapitány Adorján várát jelölte ki gyülekezési helyül, hogy az egyesült seregek onnan induljanak Bocskai ellen a végső leszámolás jegyében. Elsőként Dampierre 2500 lovas hajdúja érkezett

¹⁶³ Fényes Elek: i. m. IV. 103.

meg, majd Barbiano is kb. 1500 katonával. Október 14-én megérkeztek az erdélyi hadak is, Carrioli ezredes vezetésével. Voltak összesen vagy 10 ezren! Már csak Johann Petz császári serege hiányzott, mint tudjuk, nem is érkezett meg. Bocskai hajdúi és az átpártolt Dampierre-hajdúk 1604. október 15. hajnalán Álmosd és Diószeg között szétverték a császáriak seregét.

Erdély leggazdagabb, de zsarnokságban és kicsapongásokban utolérhetetlen fejedelmét, somlyói Báthori Gábort 1613. október 27-én a hajdúk Váradon a Pece partján lekaszabolták. Szalárdi János írja: „felmészárolt teste ... egy hitvány kasos szekéren két teheneken hurcoltatott Adorjánig ... ahol öreg Csáky Istvánnénak megesett a szíve és a maga hintószekerén s lovain küldte Ecsed várába, s onnan vitték Nyírbátorba.” Részvétet is érzünk, de mosolygunk is; a tragikomikus hős által kiváltott hatás felemás! Az adorjáni vár pusztulása Várad elfoglalása után kezdődött. A vár 1664-ben Apafi Mihály kezébe került, „aki miután kijavította, a vasvári béke, majd a szatmári megegyezésnek értelmében kénytelen volt leromboltatni a várat”.¹⁶⁴

Szentimre neve 1220-ban jelenik meg a Várad Regestrum egyik peres ügyében. A monostor apátja és kegyura (abbas de Sancto Henrico et patronus ecclesiae), bizonyos István fiait perelték 100 márka miatt. A kolostor a tatárjáráskor megszűnt.

Kiss Lajos írja: „A Szentimre helynév azzal az egykori monostorral kapcsolatos, amelyet Szent Imre (1007–1031) tiszteletére szenteltek.” A monostorral bizonyára azt a helyet kívánták megjelölni, ahol Imre herceg egy vadászaton vadkan áldozata lett!¹⁶⁵ Kiss Lajos a földrajzi nevek eredetének, jelentésének tudós kutatója csak a bihari Hegyközszentimréről mondja, hogy ott érte Imre herceget a vadászbaleset, a többi település temploma védőszentjéről vette át az Árpád-házi szentre emlékeztető helységnevet. Különben nem lehet véletlen, hogy Szentjobb és Szentimre egymás közvetlen szomszéd-

¹⁶⁴ Borzási Gyula–Emödi Tamás: *Szalárd*. Erdélyi Műemlékek 20. 1996. 14.

¹⁶⁵ Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 580

ságában, a Berettyó ártéri erdeinek környezetében, a Réz-hegység (a középkorban Igyfon, Igyfan, azaz szent erdő) erdőkkel borított lankái közelében alakultak ki. Ráadásul mindketten, mint monostoros helyek tűnnek fel.

Szentimrén ma is élénken él Szent Imre herceg emléke. Születésének 1000. évfordulóján helyezték el annak a kápolnának az alapkövét, mely a középkori kápolna helyén fog felépülni!

A Szentimre feletti napsütötte dombokon már a középkorban jelentős szőlőművelés folyt. A hódoltság idején is virágzott! Az 1692-es összeírásban 462 kapásnapszámnyi szőlővel szerepel. A szomszédos Diószeg mellett itt találták a legnagyobb szőlővel beültetett területet. Bél Mátyás is elismerően ír az itteni borokról: „Szent Imre bora dicsőségben a váradival vetekszik, mindkettő kedves az ivóknak, és a fejnek nem árt, egészséges.”¹⁶⁶

Szentimre az úrbérrendezés idején a váradi püspökség birtoka „melynek egy-egy munkája 160 kapást kíván”, ezenkívül a jobbágyok tartoznak „200 szekér trágyát vinni, és széjjelhányni a szőlőben”. A fenti adatok jelentős szőlőtermesztést feltételeznek, a 18. század végén. Fényes Elek írja: „Szent Imre, magyar falu, Bihar vármegyében, szőlőhegy déli oldalában, honnan felséges kilátás esik a Berettyó tágas völgyére, Váradhoz 3 mérföldnyire, 1200 lak., kik kevés kath. és zsidót kivéve mindnyájan reformátusok, tornyos anyateplommal. Határa 4015 hold ... mellyből dézsmás szőlő 970 h., taksás kerti szőlő 102., majorsági szőlő 100 h.... Bora az egész Érmeléken a legjobbak közé tartozik.”¹⁶⁷ A szentimrei, gondosan művelt szőlők a Hosszúmező, Gárdon, Hangyás és Bocskai határrészekén terülnek el. A faluban ma is kb. 150 borospince található. Közülük is kiemelkedik az egykori uradalmi pince: fő ága 70 m, két oldalsó ága pedig 60, illetve 40 m hosszú.

Szentimrén zárjuk a kultúrtörténeti kitérőkkel fűszerezett borút, majd Szalárdon, Biharon át érkezünk vissza Nagyváradra! Egyet máris leszögezhetünk: a jelen megéléséhez, a jövő építéséhez

¹⁶⁶ Bél Mátyás: i. m. 92.

¹⁶⁷ Fényes Elek: i. m. IV. 99.

a múltból kell merítenünk. Van miből! Más kérdés, hogy ma még az Érmellék turisztikai szempontból, ún. terra incognita, ismeretlen föld a turisták előtt. Ebből kellene kiindulni, fokozottan ügyelve, hogy pozitív kép alakuljon ki a térségről, de mindenképp az itteni emberekről!

3

4

5

Tartalomjegyzék

Szőlő és bor az Érmelléken.....	5
Majorsági vagy allodiális szőlők az Érmelléken	23
A filoxéra és az azt követő nagy szőlőrekonstrukció	38
Az érmelléki szőlőrekonstrukció apostolai	45
Egy hajdan volt vincellériskoláról.....	56
Hegyközségek az Érmelléken	68
Borospincék az Érmelléken	91
Borpalackozás, borcímkek.....	122
Népi italtartó edények	131
A borturizmus lehetőségei az Érmelléken.....	137

A Partiumi füzetek kiskönyv-sorozatában eddig megjelent munkák:

1. Borbély Gábor – Csernák Béla: *Bihar*
2. Kordics Imre: *Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben*
3. Péter I. Zoltán: *Félicsfürdő*
4. Dánielisz Endre: *Nagyszalonta – városismertető*
5. Benedek Zoltán: *Nagykároly – református templom*
6. Bessenyei István: *Sarmaság*
7. *Hol sírjaink domborulnak – partiumi temetők* (gyűjteményes kötet)
8. Major Miklós: *Szilágyság – tájak, műemlékek, emlékhelyek*
9. Dukrét Géza–Péter I. Zoltán: *Püspökfürdő*
10. Dánielisz Endre: „Csonkatorony nyúlik a felhőbe...”
11. Bunyitay Vince–Fodor József: *Székesegyházi Bazilika – Nagyvárad*
12. Alexandru Pop: *Váradinum – a vizek határolta város és vár*
13. *A szabadságharc zászlaja alatt* (gyűjteményes kötet)
14. Jancsó Árpád: *Rajtuk taposunk – A Bánság útjai a 19. században*
15. Kupán Árpád: *Mezőtelegd iskola-története*
16. Csilik József: *István király Szent Jobbja és Szentjobb község története*
17. Emödi János: *Erdélyi barlangfeliratok a 16–20. századból*
18. Szabó István: *Ottomány* (kismonográfia)
19. Csorba Mihály: *Érsemjén* (kismonográfia)
20. *Turulmadaras emlékműveink* (gyűjteményes kötet)
21. Dr. Mózes Károly: *A nagyvárad egészségügyi oktatás történetéből*
22. Rév, Erdély sziklakapuja
23. A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról
24. Nánási Zoltán: *Dr. Andrássy Ernő az Érmellék utolsó polihisztorja*
25. *Nagyvárad tudós püspökei*
26. György Irén: *Szalacs* (kismonográfia)
27. Antal Béla: *Biharpüspöki*
28. Balláné Bakó Erzsébet–Török Ferenc: *Albis* (kismonográfia)
29. Pásztai Ottó: „Aki fényt hagyott maga után...”

30. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus székesegyházai*
31. Kiss Kálmán: *Egri község* (kismonográfia)
32. Dr. Mózes Teréz: *A révi fazekasság monográfiája*
33. Emödi János–Varga Árpád: *Telegdi sírkövek, emléktáblák*
34. Jósa Piroska: *Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál*
35. Dukrét Géza: *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében*
36. Anzik Albert: *Livada – Sárközújlak*
37. Bozsóky Krestyán Ilona: *A temesvári iparoktatás kezdeteiről*
38. Dukrét Géza: *Hegyköz* (történeti monográfia)
39. Kormányos László: *Városfejlesztés Nagyváradon a 20. század elején*
40. Dukrét Géza: *A bihari turizmus története*
41. Velcsov Margit: *Bartók Béla és Nagyszentmiklós*
42. Szilágyi József: *Tóti község monográfiája*
43. Kovács Rozália: *Érmihályfalvi temetők*
44. Dukrét Géza–Péter I. Zoltán: *Nagyvárad városismertető*
45. Kupán Árpád–Dukrét Géza: *1956 emlékezete Biharban*
46. *Bartók Nagyváradon a helyi sajtó tükrében.* Összeállította Thurzó Sándor
47. Kupán Árpád: *A mozi évszázada Nagyváradon*
48. Gavallér József: *Micske a helynevek tükrében*
49. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad műemlék épületei*
50. *Nagyvárad ipartörténete*
51. Jósa Piroska: *Bihari sorsok, a változó időben*
52. Ujj János: *Arad építészeti emlékei*
53. Pávai Gyula: *Mesélő aradi házak*
54. Dukrét Géza: *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében!*
55. *Épített örökségünk, a helytörténeti kutatás tükrében.* Összeállította: Dukrét Géza
56. Orosz Otília Valéria: *Műemlék orgonák az Érmelléki Református Egyházmegyében*

EMA-PBMET

